

Ярашук М.В.

Асташына: гісторыя старэйшай вёскі Навагрудчыны

Праект фінансуецца Еўрапейскім Саюзам і *dvv international*
(са сродкаў Федэральнага міністэрства эканамічнага супрацоўніцтва і развіцця)

BMZ

Federal Ministry
for Economic Cooperation
and Development

Асташына: гісторыя старэйшай вёскі Навагрудчыны

Ярашук М.В.

Апублікавана ў рамках праекта "Жывая гісторыя майго краю"

Ярашук М.В.

Аддзел адукацыі, спорту і турызму Навагрудскага райвыканкама

Ярашук М. В.

Асташына:

гісторыя старэйшай вёскі Навагрудчыны

Мінск
«Медысонт»
2014

*У афармленні вокладкі выкарыстаны фота
з сямейных архіваў жыхароў Асташына
Бушма Алены Уладзіміраўны, Турайкевіч Ніны Мікалаеўны,
Сільвановіча Івана Іванавіча і малюнак Бурын Ганны,
вучаніцы ДУА «Сярэдня школа № 7 г. Навагрудка»*

Ярашук, М. В.

Я71 Асташына: гісторыя старэйшай вёскі Навагрудчыны /
М. В. Ярашук. — Мінск : Медысонт, 2014. — 198 с.
ISBN 978-985-7085-35-4.

У кнізе зроблена спроба аднавіць невядомыя старонкі мінулага вёскі Асташына, жыцця яе ўладальнікаў у розныя перыяды гісторыі і паўсядзённага жыцця прастых вясцоўцаў. Унікальнымі з'яўляюцца ўспаміны сучаснікаў пра жыццё пры Польшчы, пра выступленне сялян 1932 г., пра ВАВ, пасляваеннае аднаўленне, калгаснае жыццё і дзейнасць Асташынскай школы, большая частка якіх сабраная падчас экспедыцыі.

Для шырокага кола чытачоў.

Змест публікацыі з'яўляецца прадметам адказнасці яе аўтараў і не адлюстроўвае пункт гледжання Еўрапейскага Саюза і *dvv international*.

УДК 908(476.6-21Асташына)
ББК 26.89(4Бел)

ISBN 978-985-7085-35-4

© Ярашук М. В., 2014
© Адзел адукацыі, спорту і турызму
Навагрудскага райвыканкама, 2014
© Афармленне. ТАА «Медысонт», 2014

Прадмова 5

I. Геаграфічнае становішча і прыродныя ўмовы мясцовасці 7

Тапанімія 11

II. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры 14

1. Вясковая забудова і жыллё 14

2. Народнае адзенне другой паловы XIX — пачатку XX ст. 22

3. Традыцыйныя рамёствы 26

Кавальства 26

Ткацтва 27

Саматканыя паяскі 28

Арэшка Алена Раманаўна 31

4. Музычна-спеўная культура 33

5. Мясцовыя культурныя традыцыі 35

6. Фальклор 39

Казка 40

Песні 42

III. Помнікі гісторыі і культуры 45

1. Помнік землякам 45

2. Месца ўзброенага рэвалюцыйнага выступлення сялян у 1932 г. 45

3. Прыдарожны крыж 45

4. Магіла Рылава Цімафея Рыгоровіча 47

5. Свята-Пакроўская царква 48

6. Вадзяныя млыны 49

Стараасташынскі млын 54

Сільвановіч Пётр Аляксандравіч 56

Хвёдавы млын 62

7. Сядзібна-паркавы комплекс (канец XVIII–XIX ст.) 63

IV. 3 гісторыі 72

1. Перыяд Вялікага Княства Літоўскага
і Рэчы Паспалітай (да канца XVIII ст.) 72

2. У складзе Расійскай імперыі (1795–1917)	80
3. На раздарожжы (1917–1920)	85
4. У складзе польскай дзяржавы (1921–1939)	88
Выступленне сялян вёскі Асташына ў 1932 г.	88
Янка Брыль. <i>Заказ і просьба (урыўкі)</i>	100
Фэст 1935 г.	108
Падпольная арганізацыя — КПЗБ	109
5. Усталяванне савецкай улады. Верасень 1939 г.	111
6. Старонкі ваеннай гісторыі (1941–1945)	113
Нягневіцкая трагедыя. 23 ліпеня 1942 г.	114
З успамінаў пра вайну	117
Воіны-землякі, якія загінулі ці прапалі без вестак на франтах Вялікай Айчыннай вайны	123
7. Пасляваеннае аднаўленне	129
8. Калектывізацыя, канец 1940-х — 1950-я гг.	133
9. Жыццё вёскі ў 1960–1990-х гг.	140
Працоўныя дасягненні	145
10. Асташынская няпоўная сярэдняя школа	148
V. Стан сельскай гаспадаркі і вёскі напачатку XXI ст.	152
VI. Землякі	155
Мастак Аляксандр Сільвановіч	164
Заклучэнне	167
Дадатак 1	
Дыбоўскі Уладзіслаў. Беларускія прыслоўі з Навагрудскага павета	168
Дадатак 2	
Навагрудская «Молния»	188
Літаратура	190

Прадмова

У глыбі Навагрудскага раёна, убаку ад шумных дарог размясцілася непрыкметная, падобная на іншыя вёскі Асташына. Яе напаткаў незаздрасны лёс: самая старажытная вёска нашага раёна, вялікая калісьці, прыходзіць у запустенне. Усё менш становіцца жыхароў і з кожным годам — больш і больш закінутых, разбураючыхся дамоў, якія пустымі вокнамі сустракаюць рэдкіх падарожных.

Аднак за такім сціплым вобразам схавана багатая гісторыя, насычаная, напружаная, поўная трагічных падзей у жыцці асобных людзей і нашага краю ў цэлым. Адна з найбольш вядомых старонак гісторыі — гэта паўстанне 1932 г. сялян Асташына і навакольных вёсак супраць уціску з боку польскай улады. Невядомыя ж старонкі мы паспрабавалі адкрыць падчас даследавання вёскі, якое праводзілася з 2011 г., а ў межах праекта «Асташына: сцежкаю млынара» было паглыблена і папоўнена аповедамі вяскоўцаў. Дадзены праект з’яўляецца часткаю міжнароднага праекта «Жывая гісторыя майго краю», які ахоплівае тэрыторыю Рэспублікі Беларусь.

У ходзе экспедыцыі ў вёску былі вывучаны прыродныя асаблівасці мясцовасці, структура вясковай забудовы, помнікі гісторыі і культуры, якія захаваліся ў вёсцы і наваколлях. Знаёмства з мясцовымі жыхарамі дазволіла даведацца пра жыццё вёскі пры Польшчы, падчас Вялікай Айчыннай вайны, у савецкі час; спазнаць настроі асташынцаў, іх стаўленне да цяперашняга жыцця і шмат іншай цікавай інфармацыі. Пры выкарыстанні ўспамінаў вяскоўцаў захоўваліся асаблівасці іх гаворкі.

Хочацца выказаць словы падзякі ўсім вяскоўцам, якія гасцінна сустрэлі ўдзельнікаў экспедыцыі і знайшлі магчымасць распавесці пра сваё жыццё: *Бодаль Ніне Міхайлаўне, Бушма Алене Уладзіміраўне, Гнілякевіч Веры Канстанцінаўне, Гнілякевічу Фёдару Піліпавічу, Лісоўскаму Івану Мікалаевічу, Сільвановічу Івану Іванавічу, Турайкевіч Ганне Міхайлаўне, Турайкевіч Ніне Мікалаевне, Шкляр Таццяна Іванаўне, Шкляр Фёдару Лазаравічу.*

Дадзеная праца — спроба абагульніць звесткі пра жыццё вёскі ў розныя перыяды яе гісторыі, а таксама паказаць свет вёскі праз перажыванні, пачуцці і погляд розных асобаў, сведкаў і ўдзельнікаў мінулых падзей. Атрыманая інфармацыя стала асновай для распрацоўкі ў межах праекта турыстычнага маршрута па вёсцы і наваколлях «Сцежкаю млынара». Праца таксама можа служыць крыніцай карыснай інфармацыі для ўладальнікаў аграгаспадарстваў, прадпрыемстваў пры распрацоўцы ўласнай канцэпцыі бізнесу ў дадзеным рэгіёне; для гісторыкаў, краязнаўцаў, настаўнікаў у навуковай і выхаваўчай працы і інш.

Шчырая падзяка адрасуецца ўсім, хто падтрымаў выкананне праекта, аказаў дапамогу: рэгіянальнаму каардынатару праекта «Жывая гісторыя майго краю» Шумскай Ліяне Рабінзонаўне, кіраўніку Кансультацыйнага пункта па Гродзенскай вобласці ў межах праекта Еўдакіменка Мікалаю Лявонцэвічу, начальніку аддзела адукацыі, спорту і турызму Навагрудскага райвыканкама Анікевічу Алегу Аркадзевічу, намесніку начальніка аддзела Барыкінай Ірыне Мікалаеўне, галоўнаму спецыялісту аддзела па пытаннях турызму і агратурызму Федарчук Людміле Мечыславаўне, галоўнаму спецыялісту аддзела па пытаннях кадравага забеспячэння Белавусавай Аксана Вітальеўне, метадыстам аддзела Нягода Жанне Яўгенаўне, Бузоўскай Лідзіі Канстанцінаўне, галоўнаму бухгалтару аддзела Казакевіч Ганне Сцяпанаўне, бухгалтару праекта Грынько Іне Генадзеўне, дырэктару ДУА «Вераб'евіцкі ВПК дзіцячы сад-сярэдня школа» Драніцу Аляксандру Валянцінавічу, настаўніку гісторыі дадзенай школы Марозу Дзмітрыю Барысавічу, дырэктару ДУА «Шчорсаўскі ВПК дзіцячы сад-сярэдня школа» Рамановіч Анжэліцы Іванаўне, дырэктару Раённага цэнтра дзіцячага і юнацкага турызму і краязнаўства Комару Ігару Аркадзевічу і метадысту цэнтра Мацко Ірыне Аляксандраўне, супрацоўнікам КУП «Навагрудак-Тур» Радзюк Людміле Іванаўне, Савошчыку Аляксею Анатольевічу, супрацоўніцы Турысцка-інфармацыйнага цэнтра г. Навагрудка Малец Наталлі Дзмітрыеўне, старэйшаму навуковаму супрацоўніку Навагрудскага гісторыка-краязнаўчага музея Кавальчук Галіне Тадэвушаўне, настаўніцы замежнай мовы ДУА «Кашалеўскі ВПК дзіцячы сад-базавая школа» Сярмяжка Ганне Ігараўне, карэспандэнту газеты «Новае жыццё» Бесараб Кацярыне Міхайлаўне, былому дырэктару Музея Любчанскага края Карповічу Міхаілу Міхайлавічу, старшыні Асташынскага сельскага Савета Нагулевічу Анатолю Пятровічу, сакратару Асташынскага сельскага Савета Філон Марыне Мікалаеўне, экскурсаводу Казаку Сяргею Уладзіміравічу, а таксама ўсім тым, хто проста не застаўся абыхавым да нашай справы.

Вялікі дзякуй Карпейка Святлане Паўлаўне, настаўніцы Любчанскай школы, Мароз Ларысе Яўгенаўне, настаўніцы Вераб'евіцкай школы, Карабач Раісе Яўгенаўне, настаўніцы Нягневіцкай школы, Яўсею Уладзіміру Аляксандравічу, настаўніку Шчорсаўскай школы, і ўсім вучням дадзеных школ, якія бралі ўдзел у акцыі па добраўпарадкаванні руін млына і ўзбярэжжа ракі Валоўкі, а таксама вучням і настаўнікам Шчорсаўскай школы Яўсею Уладзіміру Аляксандравічу, Донь-Шынайка Алене Уладзіміраўне, якія бралі ўдзел у вырабе драўляных пакавальнікаў да гістарычных аб'ектаў наваколляў Асташына.

I. Геаграфічнае становішча і прыродныя ўмовы мясцовасці

Асташына — вёска ў Навагрудскім раёне Гродзенскай вобласці. Тэрыторыя Асташынскага сельскага Савета знаходзіцца на мяжы з Любчанскім, Нягневіцкім і Гарадзечанскім сельскімі Саветамі. Размешчана на ўсход ад Навагрудка, адлегласць ад Навагрудка да Асташына складае 24 км, да Гродна — 180 км, да бліжэйшай чыгуначнай станцыі Наваельня — 40 км. Плошча вёскі складае 88,7644 га, працягласць межаў — 6,928 км.

Геаграфічныя каардынаты: 53°41'28.53" пн. ш. 26°1'30.41" у. д.

Верхненёманская нізіна, фізіка-геаграфічны раён Заходне-Беларускай правінцыі ў верхнім цячэнні р. Нёман. Мяжуе з Ашмянскай узвышанасцю на поўначы, Стаўбцоўскай раўнінай на ўсходзе, Навагрудскай узвышанасцю на поўдні, Лідскай раўнінай і Сярэдненёманскай нізінай на захадзе. У тэктанічным плане прымеркавана да схілу Цэнтральнабеларускага масіву, Валожынскаму грабену (на паўночным усходзе). Працягласць з усходу на захад 160 км, з поўначы на поўдзень ад 15 да 55 км. Вышыні рэльефу вагаюцца ад 160 м на ўсходзе да 94 м на захадзе. Сустракаюцца шматлікія глыбы мелавых пародаў. Невялікімі фрагментамі прадстаўлена плоская забалочаная азёрна-ледавіковая нізіна з магутнасцю торфу 0,5–6,7 м.

Сярэднія тэмпературы студзеня –5,5–(–6,7) °С, ліпеня 17,3– 17,7 °С. Ападкаў выпадае 660–703 мм за год.

Верхненёманская нізіна знаходзіцца ў межах падзоны грабава-дубова-цёмнахваёвых лясоў. Лясістасць 35% тэрыторыі. Пераважаюць хваёвыя, змешаныя, драбналістыя лясы, сустракаюцца ўчасткі дуброў¹.

У наваколлях Асташына лясы адсутнічаюць, прадстаўлены толькі асобныя групы дрэў, алешнікі і хмызняковыя зараснікі, вербы, чаромхі і іншыя ў асноўным уздоўж рэчкі Валоўкі. У вёсцы растуць ліпы, таполі, клёны, елкі, а таксама садовыя віды дрэў і кустарнікаў: яблыні,

¹ Бакарасов, В. А. Верхненёманская низина / В. А. Бакарасов // Природа Беларуси: энциклопедия: В 3 т. — Т. 1. Земля и недра / редкол.: Т. В. Белова [и др.]. — Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2009. — С. 73..

• Вёска Асташына і наваколлі на тапаграфічнай карце 1950–1980-х гг.

грушы, вішні, слівы, парэчкі, маліны інш. Рэдкія дрэвы (сасна веймутава, лістоўніца) і іншыя віды расліннасці маюцца ў Асташынскім парку навокал сядзібы (гл. *Сядзібна-паркавы комплекс (канец XVIII–XIX ст.)*).

У пойме Валоўкі алешнікі і хмызняковыя зараснікі чаргуюцца з лугамі і забалочанымі дзялянкамі. Лугавы травастой нізкарослы, прадстаўлены дробнымі злакамі і разнатраўем. Бліжэй да ракі, у паніжаных месцах, у складзе расліннасці з’яўляюцца балотныя віды: асокі, балотнае разнатраўе. Разам з травяністай расліннасцю на лугах сустракаюцца хмызнякі: вербы, ядловец і інш. Асноўныя плошчы ў наваколлях вёскі заняты сельскагаспадарчымі ўгоддзямі, большую частку якіх складае ворыва. Што-

• Рака Валоўка.
Карціна мастака
Аляксандра Сільвановіча

год на палях высаюцца такія віды культурных раслін, як пшаніца, жыта, ячмень, рапс, кукуруза.

Непадалёк ад вёскі працякае рака **Валоўка** (або Валоўня, як называлі яе ў XIX ст.), левы прыток р. Нёман. Даўжыня 39 км. Плошча вадазбору 253 км. Пачынаецца на паўднёвым ускраіку г. Навагрудка, вусце ў 1 км ад г. п. Любча. Асноўны прыток — р. Аса (злева). Вадазбор у межах Навагрудскай узвышанасці і Нёманскай нізіны, пад лесам 11% тэрыторыі. Даліна выразная, у ніжнім цячэнні зліваецца з далінай р. Нёман, шырынёй 0,4–1,5 км, у нізоўях да 2,5 км. Пойма вузкая, двухбаковая, нізінная. Рэчышча звільстае, каналізавана на працягу 5 км (ад в. Баярская да в. Асташына) і да вусця на працягу 4,3 км. На веснавы перыяд прыходзіцца 45% гадавога сцёку. Гідралагічныя назіранні вядуцца на пасту Валоўка — Навагрудак².

Гэта невялікая ціхая рэчка натхняла пісьменнікаў і мастакоў³.

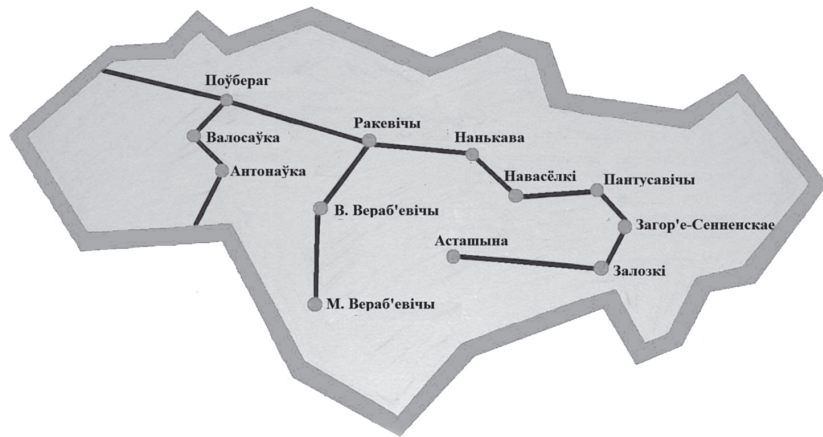
Пісьменнік Яўген Лецка, родам з Пабрэззя, так піша пра яе: «[Рэчка Валоўка] плыве да бацькі-Нёмана адсюль [ад Пабрэззя] значна пацішэлай, як замужняя, што чакае дзіцятка, маладзіца — не менш прыгожая і вабная ў сваёй папаўнедай аздобе»⁴.

На паўднёвым ускраіку вёскі Асташына рака Валоўка падзяляецца на два руслы, адно з іх стварае сістэму **Асташынскіх сажалак** (гл. *Ста-*

² Валовка // Природа Беларуси: энциклопедия: в 3 т. — Т. 2. Климат и вода / редкол.: Т. В. Белова [и др.] — Минск: Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі. — 2010. — С. 69.

³ Сільвановіч, А. Рака Валоўка / А. Сільвановіч // Галерэя «Крыга» [Электронны рэсурс]. — 2010–2014. — Рэжым доступу: http://www.kryga.by/index.php?page=shop.product_details&flypage=flypage_new.tpl&product_id=5395&category_id=2&manufacturer_id=336&option=com_virtuemart&Itemid=2&lang=ru&vmchck=1&Itemid=2. — Дата доступу: 25.04.2014.

⁴ Слоўнік адметнай лексікі // Электронная Энцыклапедыя [Электронны рэсурс]. — 2003–2014. — Рэжым доступу: <http://www.slounik.org/slovaklad/11/5>. — Дата доступу: 25.04.2014.

- Тэрыторыя Асташынскага сельскага Савета

раасташынскі млын). Яны знаходзіліся ва ўладанні калгаса «Камунар», цяпер — СВК «Камунар-агра».

З заходняга боку вёскі працякае рэчка **Свіцязь**, на поўнач ад вёскі яна ўпадае ў **Асу**, якая ўжо ля Залозак зліваецца з Валосаўкай.

У «Слоўніку геаграфічным Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін» узгадваецца рэчка **Асташынка**⁵. Ад той рэчкі засталася толькі ручаіна, якая працякае з усходняга боку вёскі, адразу за хатамі.

Вельмі своеасаблівая расліннасць вадаёмаў. Галоўную ролю сярод водных раслін займаюць водарасці, якія з'яўляюцца асновай фітапланктону. Непадалёку ад берагоў растуць асокі, аер, трыснёг, азёрны чарот. Па меры павелічэння глыбіні яны замяшчаюцца раслінамі з плаваючым лісцем, такімі як белы і жоўты гарлачыкі, драсен, урэчнік. На вялікія глыбіні пранікаюць водарасці і асобныя імхі. Ачыстка рэчкі Валосаўкі і сажалак каля Асташына даўно не праводзілася, таму яны зарастаюць раскай, рагаліснікам, балотнікамі.

Вадаёмы і іх берагі з'яўляюцца асяроддзем жыцця рыб, земнаводных, многіх відаў птушак. У вадаёмах сустракаюцца шчупак, акунь, плотка, лешч, карась, лінь і інш. Даволі разнастайны і шматлікі жывёльны свет вадаплаўных птушак. Тут гняздуюцца чыркы, качкі, крываноскі. Значна па-

паўняецца жывёльны свет вадаёмаў у час сезонных пералётаў. На іх спыняюцца гусі, гагары і іншыя птушкі. У вадаёмах даволі шмат земнаводных: жабы, трытоны.

Прыгажосці роднай прыроды прысвяціў свой верш мясцовы жыхар, настаўнік **Іван Мікалаевіч Лісоўскі**:

Осенний мотив

Я люблю, когда ветер доносит
Аромат переспевших садов.
Я люблю, когда житница-осень
Напевает мне песню хлебов.

В этой песне, простой и понятной,
Земляков моих скромных душа.
Как прекрасен ты, край благодатный,
Хороша, Беларусь, хороша.

Тапанімія

Магчымыя варыянты назвы: **Асташына**; Осташино; Ostaszyno; Astašyna; Асташын; Astaszyn; Асташыно; Ostaszyn; Ostashino; Ostashin; Astaszyn.

У аснове назвы ўласна-асабовае імя Асташ ці Асташа. Магчыма, праз стадыю прозвішча Асташ, утворанага ад гэтага імя. Канчатак **-ына** абазначае індывідуальную прыналежнасць. Асташ, Асташа, Асташ — вуснамоўны варыянт царкоўнага імя Евстафій (з грэч. *Eustathios* < *eustathēs* «ладна складзены; дужы, здаровы»)⁶.

Асташынцы распавядаюць, што ў наваколлях вёскі дзейнічала 13 млыноў, рэшткі аднаго з іх захаваліся да цяперашняга часу. Здаўна патронам млынароў лічыўся Астафій, або Яўстафій. Магчыма, вёска атрымала назву ў яго гонар.

3 кастрычніка — свята ў млынароў, Астаф'еў дзень, Яўстафій — млынар.

⁵ Ostaszyno // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — Tom VII: Netrebka — Perepiat. — Warszawa, 1886. — S. 664.

⁶ Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. — Мінск: Літаратура і мастацтва, 2008. — С. 42–43; Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. — Минск: Изд-во БГУ, 1974. — С. 448.

Доўгі час нашым продкам для памолу збожжа служылі ручныя жорны. Яны рабіліся з вельмі цвёрдых парод дрэва ці каменя. Былі ў кожнай хаце і ступа, і таўкач-мяла. З часам ступе і таўкачу на змену прыйшлі млыны: ветраныя і вадзяныя.

Па аповядах старых, па начах млыны — гэта прыстанак нячыстай сілы. Млын у завеі — гэта постаць ведзьмаў. Рыпанне і выццё, дзіўны агеньчык, які цепліцца ў вакенцах, пужалі запозненага падарожніка, людзі, уваходзячы на млын і выходзячы з яго, хрысціліся апантана, глядзячы на неба і просячы Бога пра захаванне душы.

След гаспадара млына, сцэжка да яго выклікалі ў селяніна боязь, а сам млынар наводзіў на душу трывогі. Дзіўны млынар быў, часта негаманлівы; як казалі, млынары не баяцца раптоўнага шуму ці выцця ветру, не ўздрыгваюць ад дзіўнага рыпання за вокнамі. Яны стрыманыя і здаюцца, на першы погляд, непаражалёвымі. Земляробу начлег на млыне быў у цяжар.

Ведала сялянка, што ў гэты дзень трэба загарнуць у рушнік хлеб, гародніну, мёду бочачку, бо з кастрычніка павінен быў мужык аднесці млынару дар. А калі ў каго з вясковых жыхароў у родзе быў тапелец, то верылі, што гэта яму гасцінец. У такім разе ў вузельчык завязвала сялянка яшчэ кашулю ці сукенку. Каб таму, хто жыве ў рачной хаце, абноўка была, каб ведаў ён: памятаюць пра яго, смуткуюць. Млынароў лічылі пасярэднікамі паміж зямным жыццём і вадзяніком⁷.

Астравец малы — мясцовасць прыкладна ў 1 км на поўнач ад вёскі, дзе ў 1950–1960-я гг. быў пабудаваны сельскі клуб, пасаджаны парк, устаноўлены помнік землякам, загінуўшым у Вялікай Айчыннай вайне. Называлася так, таму што падчас разліваў бліжэйшых рэчак Валоўкі і Асы станавілася цяжкадаступнай, пераўтваралася ў астравок. На тапаграфічных картах 1860-х гг. мясцовасць значыцца як Завошы, або Завоссе, таму што размешчана за ракой Асой. Гэта стала падставай для лакалізацыі тут, па адной з версій, месца нараджэння знакамітага паэта Адама Міцкевіча.

Боркі Асташынскія — урочышча на паўночна-ўсходнім ускрайку Навагрудскага раёна, на мяжы з Налібоцкай пушчай, прыкладна ў 30 км ад Асташына. Па ўспамінах мясцовага жыхара Гнілякевіча Ф. П., пры Польшчы і пасля, ужо ў часы калгасаў, там знаходзіліся сенакосы і асташын-

цы на конях ездзілі туды сенаваць. Ва ўрочышчы, балоцістай мясцовасці, на хутарах жылі гаспадары-аднаасобнікі, сярод іх былі яўрэі. У гады Вялікай Айчыннай вайны частка хутаран перасялілася ў Купіск, а іншыя яўрэі трагічна загінулі.

Весьялоў сад — сад на поўдзень ад вёскі ў напрамку вёскі Весьялова. Мясцовыя жыхары звязваюць сад з існаваўшым тут пры Польшчы хутарам. На дарэвалюцыйных картах тут пазначаны фальваркі Феліксава і Абідава⁸. У наваколлях вёскі захаваліся рэшткі хутароў, якія ўзніклі ў 1920–1930-я гг. Мясцовыя жыхары ўсім ім далі асобныя назвы, напрыклад, Цынгала ў бок Нягневіч, па ўспамінах асташынца Сільвановіча І. І. Вывучэнне гэтых назваў можа прыадкрыць цікавыя старонкі з жыцця вёскі.

Згуменне, Загуменне — заходні ўскраек вёскі, непасрэдна за хатамі, дзе калісьці былі гумны, разабраныя ў часы калектывізацыі ў 1950-я гг.

Казлоў хутар — хутар, размешчаны каля рэчкі Валоўкі паміж сядзібна-паркавым комплексам і вёскай Загор'е. Па ўспамінах мясцовага жыхара Шкляра Ф. Л., быў калісьці сядзібай Хвёда Кавеліча, які валодаў двума драўлянымі млынамі. Адзін быў у некалькіх метрах ад хутара, а другі — у Загор'і. Ужо пасля смерці Хвёда апошнім уладальнікам быў нехта Казлоў, ад яго імя хутар і атрымаў назву.

Лохавы — паўночны ўскраек вёскі Асташына, паблізу ўпадзення рэчкі Свіцязь у Асу. Па словах біёлага Гуменнага В. С., мясцовасць атрымала сваю назву ад слова «лох», што азначала на мове жыхароў Вялікага Княства Літоўскага «самец ласоса ў час нерасту»⁹. Ласось у гэты перыяд змяняецца знешне, робіцца непрыгожым і вельмі павольным, яго лёгка можна было злавіць. Значыць, калісьці ў гэтых рэчках нераставаў ласось.

Свіцязь — рэчка, што працякае на захад ад вёскі, правы прыток рэчкі Асы, а таксама даліна ўздоўж рэчкі.

⁸ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.682032,26.054425&m=e/13,1v/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁹ Лососевые // Wikipedia [Электронный ресурс]. — 2003–2014. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Лососевые>. — Дата доступа: 25.04.2014.

⁷ Яўстафій Вятрак // Культурна-асветніцкі клуб «Спадчына», [Электронны рэсурс]. — 2010. — Рэжым доступу: <http://spadchyna.net>. — Дата доступу: 05.09.2011.

II. Асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай культуры

1. Вясковая забудова і жыллё

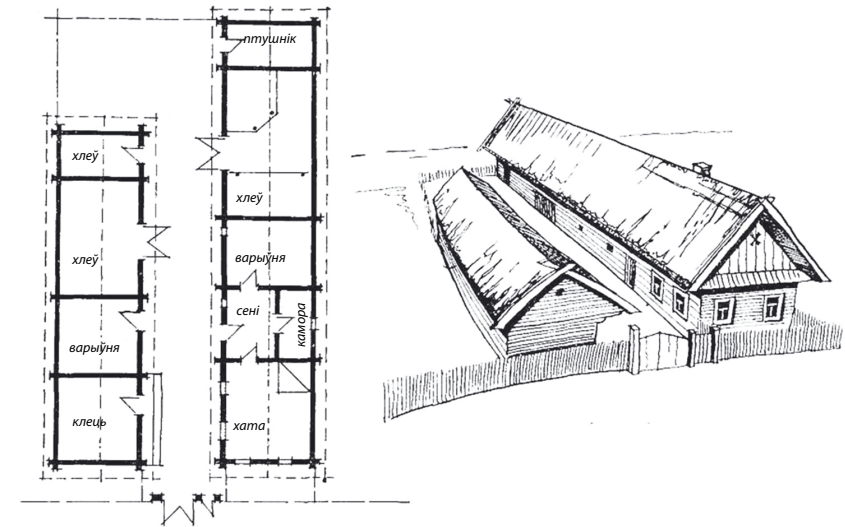
Вёска — асноўны тып сельскага паселішча на Беларусі. Слова «вёска» этымалагічна ўзыходзіць да старажытна-славянскага «вѣсь», якое да нашага часу бытуе ў мовах усіх славян. Як тып паселішча ўзнікла пры рассяленні земляробчага насельніцтва. Асноўная структурная адзінка вёскі — сядзіба.

Вёска Асташына мае лінейную, або радковую, планіроўку, якая была вядома з часоў Кіеўскай Русі¹⁰.

Штуршок пашырэнню **вулічнай планіроўкі** дала зямельная рэформа 1557 г. «Устава на валокі». Замест вёсак скучанага тыпу ствараліся новыя, абавязкова з вулічнай планіроўкай паводле распрацаванага і зацверджанага плана. Рассяленне сялян улічвала і стварэнне аптымальных умоў для кіраўніцтва вёскі: яны размяшчаліся так, каб жыхары сямі валок маглі апрацоўваць адну панскую валок. Селянін, які браў адну валок, будаваў хату і свіран на адным баку вуліцы, гаспадарчыя пабудовы — на другім. Калі валок бралі два гаспадары — адзін з іх будаваў хату і ўсе гаспадарчыя пабудовы на адным баку вуліцы, другі — на другім. Вёскі маглі ўшчыльняцца, але не расшырацца. Валочная рэформа закранула, перш за ўсё, паўднёва-заходнія раёны Беларусі, ахапіла каля 90% вёсак Гродзенскай і ў меншай ступені — Пінскай, Кобрынскай эканомій¹¹.

Для вёскі характэрны лінейны, або **пагонны, двор**, дзе жылы дом з гаспадарчымі пабудовамі (часта пад адным дахам) размяшчаліся ў два рады.

Шырокае распаўсюджанне пагоннай забудовы пачынаецца з сярэдзіны XVI ст. і звязана таксама з валочнай рэформай 1557 г. «Устаўная» вёска магла развівацца толькі за кошт унутранага падзелу (сямейны раздзел палосаў), пашырацца яна не магла. У такіх умовах і выяўляліся перавагі лінейнай забудовы. Вузкія, выцягнутыя двары лёгка ўпісаліся

• Прыклад двухраднага пагона, агульны выгляд і план (в. Валеўка Навагрудскага раёна)

ў 1/4, 1/6 і нават у 1/8 валокі. З часам валокі дзяліліся і ў прадоўжным напрамку. На вузкай палосцы адзін за другім выстроіваліся 2–3 пагоны.

Двухрадныя пагоны былі распаўсюджаны ў заходніх і паўночна-заходніх раёнах (Панёманне)¹².

Асноўная структурная адзінка пагона — звяно. У ім функцыі аднаго памяшкання дапаўняюць функцыі другога або забяспечваюць яго нармальнае функцыянаванне. Жыллё (хаты) дапаўняюцца сенямі, кухняй або каморай. Памяшканні для жывёлы (аўчарні, кароўнікі, стайні) размешчаны побач з памяшканнямі для захавання кармоў (сеннікамі), памяшканнямі для інвентара (павеці, вазоўні, варыўні), з пабудовамі для дроваў (дрывотнямі)¹³.

У пачатку XIX ст. пагонны двор уключаў у сябе хлявы для свіней, авечак, цялят, птушак і для буйной рагатай жывёлы і коней. К сярэдзіне XX ст. хлеў уяўляў сабой адну пабудову, падзеленую на загоны для кожнага віда жывёлы. Памяшканні для дробнай жывёлы і птушак (цялятнік,

¹⁰ Гуркоў, У. С. Вёска / У. С. Гуркоў // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 109.

¹¹ Там жа. — С. 111.

¹² Локотко, А. И. Типы традиционной застройки крестьянского двора в Белоруссии (XIX — середина XX в.) / А. И. Локотко // Советская этнография. — 1987. — № 4. — С. 116–117.

¹³ Там жа. — С. 118–119.

• Забудова двара ў вёсцы Асташына

свінарня, аўчарня, птушнік) будаваліся часцей у канцы пагона. Частку цялят трымалі ў асобнай загародцы, размешчанай у памяшканні для буйной рагатай жывёлы.

Ва ўсіх двухрадных дварах Гродзеншчыны другі рад пачынаўся з клеці (часам падвоенай; іх ставілі абавязкова насупраць хаты, каб сховішча найбольш каштоўнай маёмасці было бачна з акна), якая ўтварала з павеццю (для дроў і сельскагаспадарчых прылад) паралельнае жылому звяно і разам з ім — чысты двор¹⁴.

Злучэнне ўсіх звенняў пад агульнай страхой (у «сцяг») давала эканомію леса, бо скарачалася колькасць капітальных сценаў.

Пашырэнне функцый сялянскай гаспадаркі ва ўмовах капіталізму, пашырэнне шматвулічных вёсак з ушчыльненай забудовай, змены санітарна-гігіенічных умоваў жыцця ў вёсцы, барацьба з пажарамі паскорылі разбурэнне традыцыйных пагонных і вяночных двароў. Новы тып двара — **двор з нязвязанымі пабудовамі**¹⁵.

Беларускае народнае жыллё мае адметныя рэгіянальныя мастацкія асаблівасці, на падставе якіх вылучаюцца тыпы жылля: паазерскі і

• Аздабленне надаконніка

• Аздабленне ваконных ліштваў і фрагмент шалёўкі сцен хаты

поўначы Падняпроўя, палескі, паўднёва-ўсходні і панямонскі. Панямонскаму тыпу ўласцівыя:

- выразнасць формаў: вальмавыя стрэхі (вальма — тарцовы схіл 4-схільнага даху. Пакрыцці з вальмай выкарыстоўваліся ў народным жыллі, гаспадарчых пабудовах, некаторых манументальных збудаваннях. Вальмы, якія не даходзяць да нізу або верху даху (усечаныя нізкія шчыты над прычолкам або дымнікі ў верхняй частцы вальмы), называюцца паўвальмамі¹⁶),

- стрэхі з прычолкам (прычолак — невялікі кансольны навес кшталту карніза, які аддзяляў франтон або шчыт ад ніжняй часткі будынка ці верхні ярус ад ніжняга)¹⁷.

Заходнім раёнам Беларусі ўласціва выкарыстанне такіх дэкаратыўных сродкаў, як шалёўка, пластычная апрацоўка канструкцый, выкарыстанне рознакаляровай афарбоўкі, пабелка.

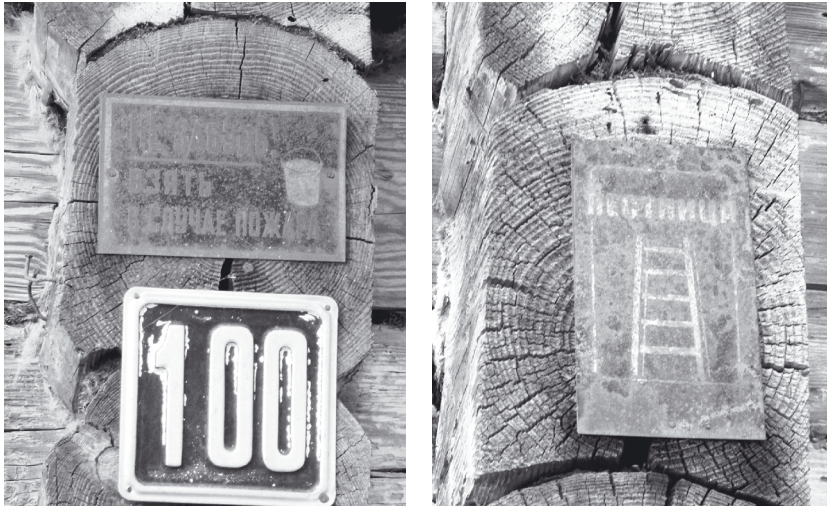
Упрыгожванне функцыянальных элементаў пабудовы, часцей за ўсё жыллёвых, характэрна для народнага драўлянага дойлідства. У вёсцы Асташына сустракаюцца асобныя прыклады такой аздабы, напрыклад ваконных ліштваў. **Ліштва** — накладная гладкая ці фігурная планка ва-

¹⁴ Локотко, А. И. Типы традиционной застройки крестьянского двора в Белоруссии (XIX — середина XX в.) / А. И. Локотко // Советская этнография. — 1987. — № 4. — С. 121.

¹⁵ Там жа. — С. 126.

¹⁶ Вальма // Архітэктура Беларусі: Слоўнік дойліда. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1993. — С. 17.

¹⁷ Локотко, А. И. Национальные рысы беларускай архітэктуры / А. И. Локотко. — Мінск: Ураджай, 1999. — С. 114.

• Знакі на хатах, якія ілюструюць меры супрацьпажарнай бяспекі

кол аконнага і дзвярнага праёмаў. Пашырана ў драўляным дойлідстве, прызначана закрываць пазы паміж аконнай каробкай і зрубам. Выконвае таксама дэкаратыўна-мастацкую ролю ў знадворным аздабленні жылля і грамадскіх пабудов. Асноўныя сродкі аздаблення — краявая і скразная прапілоўка геаметрычнага, расліннага ці зааморфнага характару, прафіляваныя накладныя элементы, паліхромная расфарбоўка. Нескладанай прапілоўкай часта аздабляюцца падаконнікі і ніжнія канцы бакавін, выпілаваныя ў выглядзе трылісніка, кап'я, кутасоў¹⁸. У прыведзеных прыкладах аздаблення ліштваў выразна прасочваюцца наступныя матывы: раслінны (шасціпялёсткавыя разеткі — сімвал сонца), іхтыяморфны (падаконнік; парныя фігуры рыбаў), геаметрычны (абстрагіраваны кампазіцыі і знакі-сімвалы: крыж — сімвал сонца, бессмяротнасці, уваскрэсення і ачышчэння яшчэ з глыбокай старажытнасці¹⁹).

Цікавыя адзнакі сустракаюцца на дамах вёскі Асташына: металічныя табліцы з выявамі і подпісамі «Лестница», «Ведро», «Багор», «Топор» і

¹⁸ Сахута, Я. М. Ліштва / Я. М. Сахута // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 293–294.

¹⁹ Сялярная сімволіка // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 05.09.2011.

• Малюнак на івянецкай кафлі

• Кафляная печ у вясковай хаце
В. І. Шведа. 1919–1920-я гг. пабудовы

інш., якія абазначалі, што павінен узяць з сабой гаспадар дома ў выпадку пажару, ідучы на дапамогу. Успаміны жыхароў вёскі пра пачатак выступлення сялян у 1932 г. утрымліваюць звесткі пра існаванне жалезнай рэйкі, з дапамогай якой абвешчвалі трывогу, у тым ліку і пры пажарах. Такім чынам, у вёсцы важнае значэнне надавалі проціпажарнай бяспецы, існаваў комплекс прыстасаванняў, якія дапамагалі каардынаваць дзеянні жыхароў у надзвычайных сітуацыях.

Гістарычны вопыт будаўніцтва вызначыў аптымальныя памеры зрубавай клеткі, прыкладна 6×6 м. Вышыня сцен складалася з 11–15 вянцоў (бярвёны дыяметрам ад 14 да 26 см). У Панямонні бярвёны абчэсвалі на два канты ці выкарыстоўвалі брус. Там, дзе ўжывалі абчэсаныя бярвёны, рубілі вугал з прастакутнай выемкай («просты», ці вугал з астаткам). Калі хаты рубілі з брусоў, ужываўся і вугал без астатку («нямецкі», або «чысты»)²⁰.

Печ займала каля чвэрці карыснай плошчы жылля. Размяшчалася печка вусцем да парога, па дыяганалі ад печкі — чырвоны кут, па другой дыяганалі — кухонны (бабін) кут і месца адпачынку. Дыяганальная арыентацыя ўнутранай прасторы абумовіла і несметрычнае размяшчэн-

²⁰ Лакотка, А. І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры / А. І. Лакотка. — Мінск: Ураджай, 1999. — С. 108–109.

• Шафа ў сенцах вясковай хаты
В. І. Шведа

не аконных праёмаў. Першае акно, відаць, з'явілася насупраць печкі ў бабіным куце. Потым з'явілася акно і каля чырвонага кута. Потым два акны ў сумежных сценах ля чырвонага кута. З цягам часу вокны насупраць чырвонага кута пачалі рабіць крыху большых памераў (4–6 шыбак), чым акно насупраць печкі (1–2 шыбкі)²¹.

Для ацяплення жылля будавалі дадатковыя печкі: грубкі (невялікая, звычайна кафельная, пакаёвая печ²²), сценкі, стаякі, шчыткі.

Інтэр'ер жылой прасторы меў не толькі функцыянальныя асаблівасці, але і эмацыянальныя. Каларытна ўпісваліся ў інтэр'ер ільняныя настольныя абрусы, ручнікі-набожнікі ў чырвоным куце, упрыгожаныя арнамантам з чырвоных нітак, саматканы сяннік у яркія кветкі, куфар, распісаны ў блакітныя васількі.

Прадметнае асяроддзе традыцыйнага жылля беларусаў пачыналася з так званай калясценнай мэблі. Так звычайна называюць лавы, полкі і паліцы, буфет і вуглавую шафу, палаці. Да іх далучаліся стол, заслон, услончык для вядра з вадой.

Абсталяванне сенцаў складалі плечыня і даўбленыя ёмістасці, невялікія шафы і паліцы: паліцы з запасамі посуду і рознымі інструментамі, ашосткі для старых кажухоў, мяшкоў, зброі, жорны ў куце, лясвіца на гарышча. Маглі стаяць таксама ложка, стол, лавы, бо ў сенцах улетку любілі паспаць «на халадку», жылі дарослыя дзеці. Калі побач з сенцамі былі камора, клець ці кладоўка, то частка абсталявання пераносілася туды, а гэтыя памяшканні таксама выкарыстоўваліся як летняе жыллё — сведчанне таго, што традыцыйнае жыллё беларусаў уяўлялася не толькі як уласна хата, а як комплекс памяшканняў, жылое звяно.

Абсталяванне сенцаў складалі плечыня і даўбленыя ёмістасці, невялікія шафы і паліцы: паліцы з запасамі посуду і рознымі інструментамі, ашосткі для старых кажухоў, мяшкоў, зброі, жорны ў куце, лясвіца на гарышча. Маглі стаяць таксама ложка, стол, лавы, бо ў сенцах улетку любілі паспаць «на халадку», жылі дарослыя дзеці. Калі побач з сенцамі былі камора, клець ці кладоўка, то частка абсталявання пераносілася туды, а гэтыя памяшканні таксама выкарыстоўваліся як летняе жыллё — сведчанне таго, што традыцыйнае жыллё беларусаў уяўлялася не толькі як уласна хата, а як комплекс памяшканняў, жылое звяно.

²¹ Лакотка, А. І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры / А. І. Лакотка. — Мінск: Ураджай, 1999. — С. 111.

²² Грубка // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 03.09.2011.

«Бралі лес. На першых парах абчосвалі тапарамі, сякерамі. А ўжо пачаў пачаць прыспасабліваць пілы. Рабіліся такія, як мы гаворым, сталюгі, наверху з аднаго канца і з другога ставілі, наверх лажылі браўно. Знаходзіўся адзін смяльчак, становіўся наверху на браўно, а знізу — дваіх, і ішоў, цягнулі [пілу]. Такім чынам пачалі абпілоўваць. І дошкі пачалі пілаваць, пака лесапільныя заводы [з'явіліся]. Бліжэйшая лесапілка пасля была там, дзе, едучы па дарозе [з Асташына да Навасёлка], з правага боку, не даязджаючы памятніка...

І спальня, і кухня, і печ — адно памяшканне. Яшчэ малы быў, і куры, і авечкі ў хаце. Авечка, так гэта, як правіла, у кожнай хаце на зіму... Гумно каля вёскі, а хлявы за хатай. Бацька расказаў мне, помніць, хаты без дымаходаў, па-чорнаму [тапіліся]... Бывае ў адной хаце і некалькі [сямей]. У асноўным такія сем'і былі, дзе многа сямей у адной хаце. Спалі адзін кала аднаго. У асноўным былі палкі [кіталту лаўкі] зроблены. Палок зроблены, а тады салома, а зверху дзяружка нацягвалася, такім чынам спалі. Ужо ложка п'явіліся пасля вайны, нават, драўляныя. Масцера былі, рабілі».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

«[Пры Польшчы] так на ложках салома, так як жыта абмалоцыць, велькую [салому] ў сноп звязуць, пасцелюць у ложка, распаструць, дзяругаю саматканую засцелюць. Гэтак спалі. Ад Вялікадня да Каляд, а тады ўжо яе вон, другую. А тады ўжо гэтак усяго было: блохаў і нечысці.

Вой-вой, страх!»

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

Да пачатку Вялікай Айчыннай вайны жыллё працягвае існаванне на традыцыйнай аснове. Пасля вайны ва ўмовах калектывізацыі традыцыйнае жылое звяно страчвае некаторыя памяшканні, якія робяцца непатрэбнымі ва ўмовах скарачэння прыватнай гаспадаркі: каморы, клеці, істопкі-варыўні. Паступова найбольш распаўсюджаным робіцца пяцісценны план, які падзяляе жыллё на хату і сені. Традыцыйны набор памяшканняў захоўваюць толькі жывыя канцы XIX — пачатку XX ст.

Планіроўка калгаснага жылля паступова ўскладняецца. Вылучаецца ў самастойны аб'ём зашклёная веранда, часам з падсобнымі памяшканнямі. Веранда істотна змяняе традыцыйнае архітэктурнае аблічча хаты. Сені пераабсталяваюцца ў летнюю кухню. У жылым памяшканні вылучаецца святліца, а часам і асобны пакой для адпачынку. Змяняюцца прапорцыі сельскага жылля: павялічваюцца плошчы пакояў, вышэй робіцца столь, вокнаў становіцца больш, павялічваюцца іх габарыты. Шырэй распаўсюджваецца шалёўка, гонт і шыфер у пакрыцці дахаў. Аб-

сталыванне інтэр'ераў папаўняецца мэбляй прамысловага вырабу. Сцены аздабляюцца тынкоўкай і пабелкай, шпалерамі²³.

З канца 60-х — пачатку 70-х гг. жылая забудова вёскі пачынае пераводзіцца на індустрыяльную аснову. Напачатку прымяняюцца планіровачныя варыянты кватэр гарадскога тыпу: веранда з кладоўкаю, прыхожая, агульны пакой, спальня, кухня з варачнай (рускай) печкай. Бадай, толькі печка нагадвала пра дачыненне пазначанага жылля да вёскі.

Аднак у сярэдзіне 70-х гг. стала зразумелым, што вясковая спецыфіка ў сельскім жыллі павінна адчувацца значна больш. Мабыць, найбольш значным дасягненнем у планіроўцы дамоў стала размяшчэнне кухні-дагатовачнай, прыстасаванай для нарыхтоўкі корму свойскай жывёле. Такая кухня мела непасрэдны выхад на двор²⁴.

У 90-я гг. XX — пачатку XXI ст. будаўніцтва новых жылых пабудоў у Асташына не назіраецца, таму што ў гэтым няма неабходнасці па прычыне пастаяннага скарачэння колькасці жыхароў.

2. Народнае адзенне другой паловы XIX — пачатку XX ст.

Касцюм Панямоння мае шмат агульнага з цэнтральнабеларускім. Назіраецца схільнасць, асабліва ў паясным адзенні, да зялёнага і валошкавага колераў. Касцюм гэтага рэгіёна зазнаў уплыў гарадской моды, што адбілася ў спецыфіцы верхняй вопраткі. Навагрудскі строй, традыцыйны комплекс беларускага народнага адзення на Панямонні, бытаваў у XIX — пачатку XX ст. у Навагрудскім, Карэліцкім, Слоніўскім і Лідскім раёнах.

Звесткі пра традыцыйнае народнае адзенне Навагрудскага павета **другой паловы XIX ст.** змяшчаюцца ў працах П. Шпілеўскага, Ю. Крачкоўскага і Д. Зяленіна. Так, П. Шпілеўскі ў «Путешествии по Полесью и Белорусскому краю» заўважыў, што жанчыны Навагрудскага павета больш фанабэрыстыя, чым астатнія жыхары Мінскай губерні, і адзенне іх больш багатае і не такое простае, як у іншых сялян. Валасы яны прычэсвалі па-гарадскому, простых палатняных хустак не насілі, а толькі злёгка накідвалі на макаўку паркалёвую хустачку. Жанчыны хадзілі не ў

• Мужчынскае адзенне • Жаночае святочнае адзенне • Жаночае адзенне • Дзявочае адзенне • Мужчынскае адзенне

(малюнкi А. Васільевай)

шэрых світах, а ў сініх фабрычных каптанах і прыгожых каляровых гарэзтах, узімку насілі воўчыя шубы ў талію, пакрытыя паверсе шэрым фабрычным сукном, і тонкія вязаныя ваўняныя пальчаткі. Сялянкі не насілі лапцей, а хадзілі ў ботах і нават у казловых чаравіках. Замест тоўстага зрэбнага андарака жанчыны надзявалі паркалёвыя сукенкі і фартушкі, вышываныя каляровымі ваўнянымі ніткамі. З упрыгожванняў насілі пацеркі з бісеру і нават з каралаў і гранатаў.

Мужчынскае насельніцтва гэтага павета таксама вылучалася франтаўствам. Яны не насілі белых паяркавых магерак ці высокіх шапак з футры, а фарсілі ў фуражках з казырком і саламяных капелюшах хатняй вытворчасці. Гэтыя капелюшы былі такія прыгожыя, што іх насілі ў вёсках памешчыкі. Замест мешкаватых світ апраналі сурдуды і панталонны даўжынёй да пят. Кашулі насілі з тонкага дамаітанскага палатна, а шыю павязвалі хусткай.

Паводле апісанняў беларускага этнографа Ю. Крачкоўскага, у другой палове XIX ст. адзенне сялян Навагрудскага павета было даволі аднастайнае: «...летам і зімой, у будні і святы, кожны селянін носіць споднікі, якія, гледзячы па важнасці дня, бываюць больш чыстымі і тонкімі, то становяцца больш бруднымі (ад заняткаў) і грубымі»²⁵.

²³ Лакотка, А. І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры / А. І. Лакотка. — Мінск: Ураджай, 1999. — С. 114, 117–118.

²⁴ Там жа. — С. 118.

²⁵ Васільева, А. Народнае адзенне Навагрудчыны XIX — першай паловы XX ст. / А. Васільева // Беларускі гістарычны часопіс. — 2006. — № 7. — С. 47–55.

Паверх сарочкі летам надзявалі куртку. На свята замест курткі насілі камізэльку, а калі ішлі ў царкву ці ў госці, то апраналі світу, сярмягу з сукна, пераважна чорнага колеру. Узімку «наверх споднікаў надзяваюць суконныя штаны, а пад світу кажух». Акрамя таго, што світа зашпільвалася на аплікі, яе яшчэ дадаткова падпяразвалі вузкім скураным або рознакаляровым ваўняным самаробным поясам. У некаторых мясцінах шырокія паясы яркіх колераў насілі жанатыя мужчыны, а халастая маладыя хлопцы падпяразваліся толькі так званымі «крайкамі» — бледных колераў паясамі шырынёй «пальцы ў два». На галаве насілі шапкі з аўчыны або картузы, у многіх мясцінах — самаробныя саламяныя капелюшы. Улетку ўвесь час хадзілі басанож і толькі на свята абувалі боты.

Адзенне сялянак, паводле апісанняў Ю. Крачкоўскага, складалася са спадніцы, фартуха, а таксама кашулі, паверх якой «летам некаторыя надзяваюць палатняную куртку, як і мужчыны, толькі карацейшую, іншыя «карсеты» з сукна або якой-небудзь тканіны...», на галаве насілі хусткі. На свята апраналі світы, абувалі чаравікі, шыю ўпрыгожвалі некалькімі ніткамі пацерак, на пальцах насілі пярсцёнкі з медзі або косці, а ў вушы працягвалі тампакавыя (гатунак латуні) завушніцы. На галаву дзяўчаты павязвалі белыя або рознакаляровыя хусткі, да якіх вясной і летам прышпільвалі шмат зеляніны і кветак. Замужнія жанчыны насілі наміткі, чапцы і каптуры, да якіх у некаторых мясцінах прышывалі «пакровы» з дарагой тканіны, якія закрывалі вушы. Гэты каптур над падбародкам завязваўся стужкамі, якія прымацоўваліся да «пакроваў»²⁶.

Адметныя часткі *Навагрудскага строю пачатку XX ст.* — кашуля-гарсоўка, чорны з кляпамі баскі гарсэт, кароткая з белага сукна абціслая курта (жакетка). У аздабленні вытрымліваецца своеасаблівы рытм і машаб дэталей.

Аснову летняга жаночага гарнітура складалі кашуля-гарсоўка, андарак, фартух, гарсэт або бурносік.

Кашулю-гарсоўку кроілі з гесткай (на рус. мове — кокетка), з прамым або сабраным на каўнерац рукавом, вузкім стаячым, утвораным брыжкамі каўняром або без каўняра. Дробнаўзорысты геаметрычны арнамент вышыўкі чырвонымі, чорнымі баваўнянымі ніткамі кампанавалі ў вузкія паскі і размяшчалі ўздоўж швоў злучэння гесткі са станам, па лініі разрэзу пазухі, на каўняры, нізе рукавоў.

Андарак (спадніца) у клетку буйнога рапарту (найчасцей зялёна-блакітнага, зялёна-сіняга ці фіялетавага колераў) прасавалі ў буйныя складкі, падпяразвалі вузкім дэкаратыўным поясам.

Аднаполкавы *фартух* кроілі са скругленым нізам, аздабленым фальбонай.

Гарсэт з чорнай шарсцянкай меў баску ў выглядзе 6–8 кліноў.

Кароткі *бурносік* з белага валенага сукна шылі з маляўнічымі складамі на спіне.

Галаўныя ўборы — намітка або чорны ці чырвоны з круглымі вушкамі і ўзорыстымі шаўковымі стужкамі-завязкамі каптур, аздаблены па краях вушак каляровай аблямоўкай, парчовай тасёмкай, вышыўкай. Дзявочы галаўны ўбор — хустка з прышпіленай кветкай ці пярком. Шыю ўпрыгожвалі пацеракмі, стужкамі.

Мужчынскае адзенне складалі кашуля, нагавіцы, камізэлька (з сінняй ці чорнай шарсцянкай з меднымі гузікамі, стаячым каўняром), касынка-каляшыйка. Галаўныя ўборы — саламяныя капелюшы, фуражкі. Верхнім адзеннем былі бурнос, сярмяга, капота, спанцэрка, кажух²⁷.

Адзенне навагрудскага строю²⁸

• Мужчына ў традыцыйнай кашулі. 1930-я г. XX ст.

• Жыхары в. Асташына. Нямецкая паштоўка 1916-га г.

• Мужчына ў святочнай світцы. Канец XIX ст.

²⁷ Раманюк, М. Ф. Навагрудскі строй / М. Ф. Раманюк // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 335.

²⁸ Навагрудскі строй // Навагрудскі сайт «Замкавая гара» [Электронны рэсурс]. — 2002. — Рэжым доступу: http://novogrudok.iatp.by/text/text_CulturaNavaKostium.htm. — Дата доступу: 05.09.2011.

²⁶ Васільева, А. Народнае адзенне Навагрудчыны XIX — першай паловы XX ст. / А. Васільева // Беларускі гістарычны часопіс. — 2006. — № 7. — С. 47–55.

• Дзяўчына ў традыцыйнай сарочцы. Пачатак XX ст.

• Жанчына ў традыцыйным верхнім адзенні (бурносік). Канец XIX ст.

• Традыцыйнае верхняе адзенне для непагоды. Пачатак XX ст.

3. Традыцыйныя рамёствы

Кавальства

Захаваліся ўспаміны аднавяскоўцаў пра існаванне ў вёсцы Асташына кузняў.

«Кузня была ў сторуку мельніцы [Стараасташынскай], перад мастом. А другая тут — на Згуменні, за хатамі. У час, калі калгасы на першых па-рах, то кузні яшчэ былі, а патам пабудавалі агульны калгасны двор, дзе перад памяtnікам. Перанеслі кузню. А так доўгі час існавалі кузні. Гэтая кузня [ля моста], там рабіў яўрэі па нацыянальнасці. Яго немцы расстралялі. Гершун называлі, як прозвішча не помню. Тут [на Згуменні] Кананец, Маршалка па-вясковаму, Іван Паўлавіч».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Кавалі займаліся коўкай металу, звычайна працавалі разам з памочнікам-малатабойцам. Акрамя гарачай ці халоднай коўкі, кавалі выконвалі зварку, загартоўку, а таксама слясарныя, бляхарныя, паяльныя і іншыя работы. У час Вялікай Айчыннай вайны многія кавалі ў партызанах выраблялі і рамантавалі зброю²⁹.

²⁹ Сахута, Я. М. Кавалі / Я. М. Сахута // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 225.

«А сталяроў было многа. І былі такія харошыя сталяры: зробіць, нідзе шчылінікі няма. У мяне дзядзька быў харошы сталяр, рабіў, усё ўмеў. А тады ў 27–28-я год, калі начаўся масавы выезд за межы, ён выехаў у Аргенціну. Уладкаваўся на мебельную фабрыку. Сам уладзелец гэтай мебельнай фабрыкі быў бяздзетны, апісаў на яго. Ён стаў уладзельцам гэтай мебельнай фабрыкі. Там і застаўся. Як жыў бацька, то ён пісаў пісьма. А апошняе пісьмо, быў цяжка хворы, прыехала жанчына адтуль, напісала пісьмо: «Калі хочаце ведаць пра свайго брата, прыедзьце, я раскажу». Так бацька ляжаў ужо спаралізаваны, так я з'ездзіў. Яна мне расказвала: нялёгка-та і там жылося. Яго выручала тое, што ён харошы майстар быў. Мэбля яго разыходзілася нарасхват. За счот гэтага выжываў. Трое сыноў было. А тады ўжо як памёр, так з яго дзецьмі сувязі ніякай няма. Я не ўстанаўліваў. Жонка яго тожа была з Гродненскай вобласці, са Свіслацкага раёна. Пасылкі прысылаў. Бацька ездзіў у Свіслацкі раён, забіраў. І бацьку, і нам — дзецям, і сёстры бацькавы жылі тут, ім падаркі».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Ткацтва

Уменне ткаць было абавязковым для жанчыны, і нездарма асноўную частку пасагу нявесты павінны былі складаць тканяны вырабы. Пераймаючы вопыт сваіх папярэднікаў, на Навагрудчыне ткалі абрусы, поспілкі, дываны, для ўпрыгожвання імі сваіх хат. Вытканяны майстрыхамі поспілкі бываюць шматколернымі і двухколернымі, звычайна светлыя на цёмным фоне, чырвоны або белы на чорным і інш. Узоры ткуцца пераважна ў выглядзе палосчак, квадратаў, ромбаў. Даволі часта сустракаюцца і геаметрычна-раслінныя арнаменты.

• Пospілка 1940–1950-х гг., вытканая Гнілякевіч Верай Канстанцінаўнай, 1929 г. н.

Шмат стагоддзяў карыстаюцца беларусы ручніком. Асаблівасці мясцовых тканых ручнікоў — гэта пераборнае двухбаковае ткацтва. Як матэрыял выкарыстоўваўся лён, бавоўна, якія адбелываліся або фарбаваліся натуральнымі фарбамі. Больш позні перыяд — «каляровая глядзь», «крыжык», ніз упрыгожваўся вязаннем кручком.

Саматканыя паяскі

Даволі адметнымі з'яўляюцца **саматканыя паяскі**. Вось як У. Караткевіч пісаў пра іх:

«...А паясы ляжалі ў куфры. Плеченыя або тканыя. У ёлачку, у капытца (ромбы), у пчолку, двух- і шматкаляровыя, шырокія і вузкія.

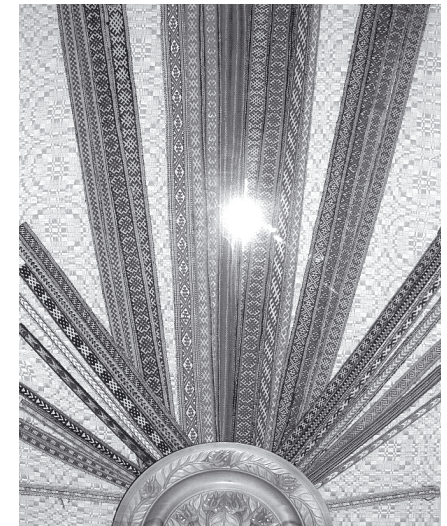
Іх некалькі разоў абгортвалі вакол таліі, а пасля канцы, заўсёды ўпрыгожаныя кутасамі, спускалі збоку, радзей спераду ці ззаду.

Паясочак сіні — недзе ад матулі,
а чырвоны, яры — мужу да кашулі,
а вось гэты — гожа, доўгі, з кутасамі,
падпярэзваў святам бабін брат часамі.
Загудзелі дуды, гуслі заігралі,
брат скакаў, а з ветрам кутасы ляталі...
І слязу змахнула рукавом бабуся,
бо адзіны брат той з вайны не вярнуўся.
А шырокі пояс, зложаны ў дзве столкі,
падпярэзваў колісь дзед бабулін толькі.
Зіхацеў на свіце, шырынёй, бы ў пана,
толькі што не слуцкі, а ўдома тканы.
Хутчэй, чым прыняці той абычай панскі,
спадабала шляхта паясок сялянскі,
не са слуцкіх — родны паясок здрадзіўся,
а насіці пояс пан у сялян вучыўся³⁰».

Пояс — гэта круг, сімвал Сонца. Паводле тагачасных вераванняў, ён заступаў (завязваў) дарогу да чалавека злым духам.

³⁰ Караткевіч, У. Куфар жыцця / У. Караткевіч // Зямля пад белымі крыламі [Электронны рэсурс] // Музей Уладзіміра Караткевіча Мінскага прафесійна-тэхнічнага каледжа электронікі. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.uladzimir-karatkevich.com/bibl/bel/naris/zemlia6.html>. — Дата доступу: 02.09.2013.

Важнае месца адводзілася поясу ў розных святах і абрадах. Ён быў адным з абавязковых падарункаў на розных этапах вясельля. Калі дзяўчына была згодна выйсці замуж за хлопца, якога ёй сваталі, яна дарыла яму кашулю і пояс. Пояс таксама атрымліваў сват. Паясамі адкупляліся, калі вясельны поезд на сваім шляху сустракаў перашкоду. Едуць, напрыклад, паўз млын. Мельнік спыніць ваду — нявеста кідае паясок. Які-небудзь гарэза з гасцей спыніць коней як бы з-за таго, што супоня парвалася, — зноў нявеста кідае паясок.

• Саматканыя паясы ў экспазіцыі Навагрудскага гісторыка-краязнаўчага музея

Паясы дарыліся музыкам, родзічам жаніха, гасцям. Уваходзячы пасля вячання ў хату жаніха, нявеста кідала паясок на печ. Да стала маладых вялі на паяску. У першы дзень пасля вясельля маладая, ідучы па ваду, клала пояс на зруб калодзежа. Падмятаючы хату, завязвала паясок на венік. Ёсць сведчанні, што іншым разам нявеста раздавала на вясельлі больш за сотню паясоў.

Поясам звязвалі першы сноп ураджаю, спавівалі немаўлят. У час пахавання на поясе вялі каня, які вёз на могілкі труну з нябожчыкам.

З поясам звязваліся розныя прыкметы, павер'і, заговоры, гаданні. Лічылася, што пояс аберагае ад няшчасцяў. Каб у сямейным жыцці быў дастатак, маладая перад тым, як ісці да вянца, развешвала паясы ў свірне, у хляве, над куфрам. Каб авечкі не разбягаліся ў полі і вярталіся дадому разам са статкам, выганяючы іх першы раз пасля зімы на пашу, расцілалі на парозе аўчарні ручнік і пояс. Напярэдадні Новага года поясам папарна звязвалі аднародныя прадметы (каб жывёла ў гаспадарцы паравалася). Чырвоныя паяскі, якія прывязвалі да шыі і ножкі нованароджанага, павінны былі ахоўваць яго, пакуль не будуць абраны хросныя бацькі.

У канцы XIX — пачатку XX ст. сімволіка пояса ў значнай ступені была забытая. Усё часцей паясы насілі па традыцыі, а не таму, што надавалі гэтаму нейкае значэнне. У гэты час ужо не адрознівалі, як раней, мужчынскія,

жаночыя, дзіцячыя паясы. Аднатыпныя паясы ўваходзілі як у жаночы, так і ў мужчынскі касцюм, а дзіцячыя былі проста меншых памераў³¹.

Уяўляюць цікавасць і спосабы павязвання пояса. Жанчыны насілі пояс на таліі паверх фартуха. Мужчыны — высока пад грудзямі, на жываце або ніжэй жывата, абкручваючы яго вакол стана не менш чым два разы. Хлопчыкі — толькі высока пад грудзямі. Завязвалі пояс вузлом спераду або збоку, ды каб канцы, адмыслова аздобленыя кутасамі, махрамі, бісерам, нашытымі палоскамі тканіны, металічнымі пласцінкамі, звешваліся на 20–40 см.

Спосаб нашэння паясоў вызначаў іх даўжыню, якая вагалася ад 1,5 да 3,5 м, а іншы раз даходзіла да 5 м. У шырыню традыцыйныя паясы мелі ад 1,5 да 20 см.

Паясы ўжывалі для аздобы адзення. Вузкія тканяныя паяскі ў падоўжныя паскі («крайкі»), узорамі «ў елачку», «вочкамі», «коскай» прышывалі да спадніц, фартухоў. Вузкімі плеченымі «тасёмкамі» абшывалі каўняры, барты, фалды, рукавы свет. У кожнай мясцовасці абшыўкі розніліся па колеры і ўзорах.

На поясе насілі каробкі, збаны, паясамі прывязвалі набіркі (невялікія каробкі, у якія збіралі ягады), палатняныя торбы. Шырокімі мужчынскімі паясамі (спавівачамі) спавівалі немаўлят.

Асноўны колер старых узораў — чырвоны, колер самога Сонца, колер агню, цеплыні, чалавечай крыві. І гарэлі знакі Сонца на белым полі палатна. Белы свет — гэта дзённае святло. Белы колер — гэта колер малака, вады, што наталяе смагу, колер чысціні, сімвал волі, свабоды. А спалучэнне белага і чырвонага паўстала як сімвал жыцця, шчасця, працвітання. Побач з імі — абавязкова чорны, нават у святочным поясе: маўляў, побач з радасцю і гора ў жыцці здараецца, без чорнага нікуды не падзецца. Таксама важны колер — зялёны, які сімвалізуе лес і прыроду. Блакітны колер абавязковы для людзей, якія жывуць на берагах рэк і азёр, займаюцца рыбалоўствам.

У беларускіх узорах самымі ўлюблённымі былі знакі, прысвечаныя Сонцу: круг, крыж (святло, што разыходзіцца на ўсе чатыры бакі), круг з крыжам, кола з шасцю спіцамі, якія з цягам часу ператварыліся ў «зорачкі» са шматлікімі варыянтамі. Знакі Сонца — кругі, крыжы, зорачкі — часцей за ўсё ўпісваліся ў ромбы, квадраты, прамавугольнікі — гэ-

та знакі Маці-сырой Зямлі, сімвалы яе ўрадлівасці. Вельмі часта ў геаметрычным арнаменце з'яўляўся куст у квецені, кветка або дрэва — гэта сімвал вясновага адраджэння Зямлі ці Дрэва Жыцця. У выглядзе кропчак, невялікіх кружкоў пазначалася насенне раслін.

Знакі дажджу — гэта розныя хвалістыя, зігзагападобныя лініі: гарызантальныя і вертыкальныя. Паміж імі часам размяшчаюцца кропкі, маленькія кружочки — сімвалы збажыны, багатага ўраджаю, які дае зямля, шчодро палітая дажджом.

Ромбы, квадраты, кругі, разеткі, зігзагі, елачкі, кропкі і ўпісаныя ў іх кветкі, звяры і птушкі складаліся ў словы і нават у цэлыя сказы, якія лёгка чыталі нашы продкі³².

Рабілі паясы жанчыны. Дзяўчаткі з паясоў пачыналі засвойваць сакрэты хатняга жаночага рукадзелля. Як і большасць вырабаў традыцыйных беларускіх рамёстваў, паясы не набылі значэння тавару, іх ужывалі толькі для ўласных патрэбаў.

У канцы XIX — пачатку XX ст. асноўнай сыравінай для вырабу паясоў была авечая воўна. Тонка спрадзеныя ніткі скручвалі, фарбавалі хімічнымі фарбавальнікамі ў яркія колеры. Ільняныя ніткі часам адбелівалі (фарбавалі рэдка). З куплёных нітак ужывалі тонкую воўну-жычку, белую баваўняную пражу.

Тэхніка вырабу беларускіх народных паясоў вызначаецца разнастайнасцю прыёмаў. Паясы вілі, плялі на пальцах, на калодаццы, на вілачцы, на сцяне, ткалі на дошчачках, на бердзечку, на нігу, на кроснах, вязалі шыдэлкам і пруткамі³³.

Арэшка Алена Раманаўна

У вёсцы Асташына вырабам паясоў займалася **Арэшка Алена Раманаўна**. «Раёк», «елачка», «капыцік», «павучок», «паркі» — адметныя ўзоры, якімі майстрыца аздабляла паяскі. Вытканыя ільном і воўнай на тоўстай ільняной аснове, яны па ўсёй даўжыні маюць бесперапынны геаметрычны арнамент і завяршаюцца па краях вярочнымі цясёмкамі, кутасамі³⁴.

³² Кацар, М. С. Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка / навук. рэд. Я. М. Сахута. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1996. — С. 9–15.

³³ Беларускія народныя паясы // Тэхналогія вырабу [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://uzor.iatp.by/html/tehnology.html>. — Дата доступу: 02.09.2011.

³⁴ Гайба, М. Народныя майстры і рамёствы Навагрудчыны / М. Гайба // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 509–510.

³¹ Беларускія народныя паясы // Тэхналогія вырабу [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://uzor.iatp.by/html/tehnology.html>. — Дата доступу: 02.09.2011.

• Майстрыца Арэшка Алена Раманаўна

Нарадзілася Алена Раманаўна Арэшка (Дударэвіч) у Асташына, гадавалася без бацькі. У мацяры было чацвёра дзяцей, а зямлі толькі адна дзесяціна з пакосам. За гаспадара быў старэйшы брат Пётр, якога Алена доўгі час называла бацькай. Браты раслі працавітыя, клапацілівыя, добрыя. Толькі як не намагаліся, а сытымі ніколі не былі, таму рана заняліся «палітыкай». Калі пачалося ў 1932 г. Асташынскае паўстанне, усе яны былі яго актывістамі. І ўсе прайшлі праз панскія засценкі. Шмат гора спазнала тады Алена, сэрца сціскалася ад болю, быццам не-

чалавечыя пакуты пераносіла разам з братамі. Цяжкі лёс чакаў яе. З маленства сама зарабляла на хлеб: спачатку ў мясцовага пана Петрушкевіча, пасля ў багатым доме на далёкай латышскай зямлі. Спазнала і голад, і абразы, і тугу па родных мясцінах. Вярнулася дадому ў 1939 г., выйшла замуж. Здавалася, жыццё пачало наладжвацца, аднак пачалася вайна. Яе муж Міхаіл не вярнуўся з фронту. Засталася адна з малалетняй дачкой на руках. Працавала ў калгасе, на ферме, на полі, на лузе — заўсёды была ў ліку першых. Нават у 75-гадовым узросце працавала на ўборцы ільну (1980-я гг.), і не кожная маладая жанчына магла паспець за ёю. Па вечарах займалася рукадзеллем. Яе саматканыя паясы раз'ехаліся па ўсёй рэспубліцы, таму што радуець вока сваімі яркімі колерамі, старанна прадуманымі ўзорамі³⁵.

«Яна последнее время даживала ў Баярскай. Там яе ўнучка выйшла замуж. Жыла тут..., а патам тут работы не было, пераехалі ў Баярскую... Там калгас выкупіў дом, і аддалі ім жыць. Унучка там живе. Яе тут пахавалі.

Брат яе Нікалай Раманавіч быў стары падпольшчык, брыгадзірам трактарнай брыгады быў у калгасе».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

³⁵ Николайчук, В. Осташинский характер / В. Николайчук, А. Бирилко // Сельская газета. — 1980-е гг. Из фондов Новогрудского историко-краеведческого музея.

4. Музыка-спеўная культура

«У 60–70-я гг. XX ст. у вёсцы Асташына існаваў свой хор, актыўнай удзельніцай яго была майстрыца Арэшка Алена Раманаўна. Хор славіўся сваёй творчасцю, быў папулярны ў наваколлі, а ў 1973-м г. быў нават запрошаны ў Мінск на святкаванне ў гонар выпуску мільённага трактара на Мінскім трактарным заводзе. Святкаванне мела шырокі размах: прысутнічалі дэлегацыі ўсіх замежных краін, якія куплялі трактары МТЗ, прадстаўнікі беларускага ўрада, вядомыя музычныя дзеячы — Р. Р. Шырма, Г. Цітовіч і інш.

З адказным візітам у Любчы, Асташына і іншых навакольных вёсках пабываў хор Мінскага трактарнага завода пад кіраўніцтвам Міхася Дрынеўскага. Ва ўрачыстай абстаноўцы прыёмалі калектывы мясцовых жыхароў, былі шчыра зацікаўлены яго творчасцю.

Пасля візіту ў Мінск калгас «Камунар» атрымаў 6 трактароў МТЗ, якія праходзілі вопытныя выпрабаванні ў гаспадарцы. Непаладкі, якія ўзніклі ў ходзе працы, ліквідавалі самі майстры Мінскага трактарнага завода».

З успамінаў Карповіча Міхаіла Міхайлавіча, 1930 г. н., г. п. Любча, кіраўніка дэлегацыі ў 1973 г.

31.08.2011 г.

«Даяркамі былі, зрабілі фальклёрную групу. У Асташыне была тут заведуючая Емельянчык Зіна... Ездзілі ў Літву выступаць, у Навагрудку. Наш фальклёр быў як-то, народны, далі некае званіе. Выступалі ў Вераб'евічах, і ў Любчы ездзілі выступаць. Дажы і касцюмы нейкія былі... Была длінная юбка, бела рубашка, карсэцік, хустка. Во так накінеш (дэманструе).

Я пела на сцэне, мяне сфатаграфіравалі».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., в. Асташына

З артыкула І. Анікевіча «І палілася песня» // *Новае жыццё*. — 1987. — 31 студзеня.

«[Студзень 1987 г.] І вось зноў на сцэне ўдзельнікі мастацкай самадзейнасці — працаўнікі другога вытворчага ўчастка. Ім даверана права распачаць чарговы канцэрт, які праходзіць у рамках II Усесаюзнага фестывалю народнай творчасці, прысвечанага 70-годдзю Кастрычніцкай рэвалюцыі.

І палілася песня ў выкананні фальклорнай групы жанчын. Сярод іх Алена Раманаўна Арэшка, Ганна Афанасаўна Генец, Тамара Якубаўна Кукаловіч, Марыя Мікалаеўна Сільвановіч, Лідзія Мікалаеўна Сільвановіч, Ніна Мікалаеўна Турайкевіч, Ніна Канстанцінаўна Стасевіч і іншыя. Усе яны ўдзельнікі зводнай фальклорнай групы, што неаднаразова выступала ў Навагрудку, у мінулым годзе — у Гродна. Цёпла сустрэлі гле-

дачы Алену Раманаўну Арэшка. Больш за 70 гадоў ужо гэтай жанчыне, а яна не толькі з давальненнем спявае, але і сама складае вершы, частушкі. Спадабаўся ўсім «Венскі вальс» у выкананні Ніны Турайкевіч. Ганна Уладзіміраўна Арэшка і Марыя Мікалаеўна Сільвановіч прачыталі вершы.

Свае песні, вершы жанчыны адрасавалі працаўнікам калгаса: паляводам, жывёлаводам, механізатарам, спецыялістам. Гучалі імёны лепшых з іх — перадавікоў сацыялістычнага спаборніцтва, ветэранаў вайны і працы.

Больш за ўсё спадабаўся глядачам вадэвіль «Збянтэжаны Саўка». Ролю Саўкі выканала Вера Міхайлаўна Гнілякевіч, яго жонкі Магрэты — Ганна Уладзіміраўна Арэшка, жабрачкі — Зінаіда Уладзіміраўна Емельяныч. Ад душы смяяліся ўсе над бедамі Саўкі, калі ён застаўся ў хаце за гаспадыню....

Было ўжо даволі позна, калі змоўклі апошнія гукі музыкі. Але па тым настроі, які быў у артыстаў, па тым, як шчыра і ветліва прымалі іх глядачы, канцэрт яшчэ мог цягнуцца і запаўнач. Шмат песень ведаюць камунараўцы, любяць спяваць, танцаваць, весяліцца. Паглядзіш на іх, і міжволі падумаецца: «Такія людзі і працаваць павінны толькі добра.»³⁶

*Артыкул дадзены Турайкевіч Нінай Мікалаеўнай,
1937 г. н., в. Асташына*

Акрамя таго паўсядзённае жыццё вясцоўцаў пастаянна суправаджалася спевамі. Мясцовыя жыхары памятаюць, як, выконваючы розныя сельскагаспадарчыя работы ў калгасе, спявалі ўсёй грамадой і па дарозе на поле, і падчас працы, і ідучы дадому.

Майстрыца **А. Р. Арэшка** была вядома таксама як складальніца прыпевак пра сваю долю, пра жыццё сялян, працу ў калгасе, хараство прыроды і інш. Некаторыя з іх захаваліся ў Навагрудскім гісторыка-краязнаўчым музеі.

• Падчас выступлення фальклорнай групы, спявае Н. М. Турайкевіч

³⁶ Анікевіч, І. І палілася песня / І. Анікевіч // Новае жыццё. — 1987 — 31 студзеня.

Выйду в поле —
Вижу горе.
Посмотрю — какая даль!
Ветры буйные сказали:
Не придет, не ожидай...

Гэта прыпеўка пра брата Мікалая Дударэвіча, які доўгі час пакутаваў у сталінскіх лагерах, вярнуўся дадому ў 1950-я гг., аднак хутка памёр.

Не ругайте вы меня,
Что я тихая расту.
Моего милого убили
У Либавы на мосту.

Смутак выклікае гэтая прыпеўка пра гібель мужа ў Вялікую Айчынную вайну.

Аднак сумных прыпевак у Алены Раманаўны было мала. З двухсот прыдуманых набярэцца 2–3. Хаця ў яе жыцці дрэннага было нямала.

З вясёлых можна прывесці наступную, прысвечаную старшыні калгаса С. І. Грэйба:

А в колхозе «Коммунар»
Всюду добрые лады,
Председатель у нас добрый,
Председатель молоды³⁷.

5. Мясцовыя культурныя традыцыі

«У вёсцы Асташына заўсёды шырока святкаваліся народныя і дзяржаўныя святы. Збіраліся жыхары шматлюдных на той час Асташына, Загор'я-Сенненскага, Нянькава і іншых навакольных вёсак. Хто прыходзіў пешишу, але шмат людзей прызджала на конях, на падводах. Гулянне маладзі суправаджалася песнямі і танцамі, завязваліся новыя знаёмствы, якія закладвалі аснову многіх маладых сем'яў. Такія святкаванні называліся *фэстамі* [відцаў уплыў польскай мовы, *fest* (з польскай мовы) — дужы, здаравенны; моцна, здорава]».

*З успамінаў Шкляр (Леца) Таццяны Іванаўны,
ураджэнкі в. Асташына, пра 50–60-я гг. XX ст.*

31.08.2011 г.

³⁷ Николайчук, В. Осташинский характер / В. Николайчук, А. Бирилко // Сельская газета. — 1980-е гг. Из фондов Новогрудского историко-краеведческого музея.

«Раней была мода праводзіць фэсты. На Прачыстую ў нас сабіраліся людзі са ўсяе ваколіцы. І іх запрашалі пасля царквы людзі да сябе ў госці. Испас у жніўні, 19 — у Загор’і. У Нянькаве тожа была капліца, дзе могількі. Там збіраліся на другое Узвіжанне. Першая Прачыстая ў нас. А ў Поўберазе была тожа царква. Такая прыкладна, як поўберагская, у нас была. У Поўберазе збіраюцца на другую Прачыстую. На першую — 28 жніўня, у Поўберазе 21 [верасня] тожа Прачыстая. Там фэст. У Любчы, там ужо ў маі месяцы свята ёсць. У Нягневічах — на Міколу. Усе прыязджалі з розных вёсак да сваіх родных.

На першых парах у савецкі час тожа праводзіліся фэсты. А пасля пачалі руйнаваць гэтыя цэрквы.

Я тады дома не быў, калі руйнавалі гэту царкву. У 1954 годзе я адыходзіў у армію, то капліца была. Прышоў, то яе ўжо не было. Па расказах, дзесьці ў 1957-м годзе ліквідавалі».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Прачыстая — летняе свята народнага календара (28 жніўня н. ст.). У хрысціян адзначаецца як дзень Успення Маці Божай. Называлася таксама Успення (у народзе тлумачылі тым, што ў гэты дзень ужо выпявалі плады і часам яравая збажына), Спажа (ад «гаспажа»), Зельная (у царкве асвятлялі зеляніну, хлеб). Асвечанае жыта, перамяшаўшы з астатнім, адкладвалі да новай сяўбы, каб прыкацаць на наступны год добрага ўраджаю. Прачыстая была для земляроба святам ураджаю, падвядзеннем вынікаў яго працы: «Свята Прачыста — у полі ўрачыста», «Спажа — хлеба дзяжа». Адрозна пасля Прачыстай пачыналася сяўба азіміны, пра што нагадвала прыказка «Успенне — ці гатовае насенне?» Пачыналі капаць бульбу: «На Спленне цягні бульбу за карэнне». Прачыстую называлі звычайна Першай, або Вялікай, Большай, каб адрозніць ад Другой, Малой, Меншай, Спжкі — Багача (Ражства Маці Божай). Разам з Пакровам гэтыя тры свята ўтваралі багародзіцкія святкі («Прыйшлі святкі — апалі лісткі»)». ³⁸

Багач — 1) старадаўняе земляробчае свята, што спраўлялі пасля заканчэння жніва. З пашырэннем хрысціянства Багач быў прымержаваны да свята Нараджэння Божай Маці (21 верасня н. ст.), якая лічылася заступніцай ураджаю. Быў важным момантам у народным земляробчым календары: у гэты час заканчвалі ворыва зябліва і пачыналі сяўбу азімых — «Прыйшоў Багач — кідай рагач, бяры сявеньку, сей памаленьку». Свята мела абшчынны характар і бытавала ў беларускай вёсцы да канца XIX ст. (пераважна на Гродзеншчыне і Паўночным Палессі); 2) сімвал свята Багач — сявенька з жытам ці пшаніцай і ўстаўленай васковай свечкай (жыта вымалочвалі з першага зажыначна-

га снапа і зносілі па жменьцы з кожнага двара). З Багачом абходзілі ўсе двары ў вёсцы, а на заканчэнне зганялі на выган статак і абносілі вакол яго Багач. Пасля свята яго ставілі ў хаце пэўнага гаспадара і пакідалі да наступнага жніва (за гэта ён частаваў удзельнікаў урачыстага абходу). Паводле народных павер’яў, Багач павінен быў забяспечыць дому багацце і шчасце³⁹.

«Там клуб быў, у кустах, ля памятнага. Гэты клуб пачці самі рабілі. Гліну капалі. Ездзілі на каменне ў Бенін, грузілі, вазілі і строілі гэты клуб.

Але як Сёмуха, як Пасха — тры дні, пака не чырвоныя тут во [пяткі]. А туфляў не было, ды цвікі пазабіваем [у абутак], а тады аж кроў з пятаў.

Тады ж уся акруга тут была, усе вёскі хадзілі, столькі маладзёжы было, усе хадзілі.

Мы хараіа гулялі: польку, кадрэлю. Гэта ніхто нікога не вучыць, самы».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., і Бодаль Ніны Міхайлаўны, 1942 г. н., в. Асташына

Пакровы — старажытнае земляробчае свята славян (14 кастрычніка н. ст.). Пакровы лічыліся пераломным момантам у жыцці прыроды. Да іх звычайна завяршаліся ўсе работы ў полі і ў садзе, уцяпляліся жыллё і гаспадарчыя пабудовы. Пасля Пакроваў у сялянскім жыцці пачынаўся новы цыкл работ — нарыхтоўка паліва, перавод жывёлы на стойлавае ўтрыманне і г. д. («На Пакровы дай сена карове», «Прыйшлі Пакровы, пытаюць, ці да зімы гатовы»). Пасля Пакроваў пачыналася пара вяселляў. У народзе гавораць: «Пакровы пакрываюць траву лістам, зямлю снегам, вадзі лёдам, а дзяўчаты шлюбным чэпкам». У гэты дзень, у залежнасці ад прыродных умоў, жывёле скармлівалі пажынальны сноп. Лічылася, што яна падрыхтавана да зімы. Дзяўчаты вечарам перад Пакровамі варажылі пра замужжа: слухалі з блінам на скрыжаваннях, у якім баку брэша сабака (туды, маўляў, пойдучы замуж); елі на ноч салёную аладку (спадзяваліся, што суджаны паднясе вадзі) і інш. З Пакроваў раней пачыналіся попрадкі (вячоркі, супрадкі), якія працягваліся да Вялікадня⁴⁰.

«Я раскажу, як мы вучыліся гуляць... Мы во гэтакія, па 15 гадоў было, а мой брат у печы нейкія клёкі варыў. Унярод ж і есці не было чаго. Ён надушыць картопель, сок выдушыць і цаганчык кіпіць, ён кіне клёцку. Яна абварыцца, слізенькая, і глытаеш яе. Наямося. Мы гулялі, вучыліся польку, і не-

³⁹ Багач // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/7943>. — Дата доступу: 10.04.2014.

⁴⁰ Пакровы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/18459>. — Дата доступу: 10.04.2014.

³⁸ Прачыстая // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/4323>. — Дата доступу: 10.04.2014.

• Дзяўчаты ў народных касцюмах у клубе. Злева — Турайкевіч Н. М. 1950-я гг.

• Моладзь каля клуба. Другая злева — Турайкевіч Н. М. з мужам Турайкевічам Ф. 1960-я гг.

хта ўзяў гаршэчнікам як даў. Гэтыя клёцкі перавярнуў. Як стаў гаршэчнікам ваяць [брат], мы, як авечкі, у дзверы. Паразганяў усіх з хаты...

Тады былі нейкія вечарніцы. Да нашае мацяры прынясуць дроў, паяць печку, а яна рада, што печку напаяць, бо яна ўдава была. Большыя да мяне дзяўчаты [прыдуць]. І тады гуляюць па хаце, гуляюць. Весела было. А Федзя [будучы муж] як возьме мяне гуляць, падыме ўгору, валенкі — лян і звалюцца».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., в. Асташына

«Тады было свята, у Загор'і фэст. Так там музыка, маладзёжы столькі. І ў Нянькаве Ушэсце было. У кожнай вёсцы. А ў нас Прачыстая, Пакровы. Цэркаў стаяла, тады разварнулі...

Унярод біліся і на фастох, і на вяселлях. Унярод мода была біцца. Ды б'юцца, ды да крыві...

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., і Бодаль Ніны Міхайлаўны, 1942 г. н., в. Асташына

«У сярэдзіне 90-х гг. XX ст. святкаванне Купалля ў вёсцы Асташына было вядома ва ўсім Навагрудскім раёне. Шмат людзей са ўсяго раёна прыязджала менавіта ў Асташына. Для гасцей нават была адкрыта гасцініца, дзе можна было пераначаваць».

«Так ён [Сільвановіч Пётр Аляксандравіч] на Купалле збіраў тут. Была танцавальная пляшчадка, там, дзе мельніца, пастаўленая, зробленая. Так са ўсяе ваколіцы збіраліся на Купалле. Клубныя работнікі сабіралі, пелі песні».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

6. Фальклор

Вывучэнне этнаграфіі і фальклору Навагрудчыны пачалося яшчэ ў XIX ст. Багаты матэрыял змяшчаюць публікацыі **А. Мухлінскага** (Праздники, забавы, предрассудки и суеверные обряды простого народа в Новогрудском уезде Литовско-Гродненской губернии // Вестник Европы. — 1830. — № 14–16), **Я. Чачота** (Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny, z dołączeniem pierwotownych w mowie Słowiano-krewickiej. — Wilno, 1844), **М. Дзмітрыева** (Описание похорон и дедов в Новогрудском уезде // Памятная книжка Виленского генерал-губернаторства. — СПб., 1868; Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края. — Вильно, 1869), **Я. Карскага** (Белорусские песни с. Березовца Новогрудского уезда Минской губернии // Русский филологический вестник. — Т. 12–13. — 1884–1885), **П. Дземідовіча** (Из области верований и сказаний белорусов // Этнографическое обозрение. — 1896. — № 1–3) і іншых краязнаўцаў.

Цікавасць у дачыненні да фальклору і традыцый менавіта в. Асташына выклікаюць публікацыі **У. Я. Дыбоўскага**. Уладзіслаў Янавіч Дыбоўскі [18.4.1838, маёнтак Адамарын Вілейскага павета Віленскай губерні, цяпер Маладзечанскі раён Мінскай вобласці — 27.7.1910, маёнтак Нянькава на Навагрудчыне], прыродазнавец, фалькларыст. Брат Бенедыкта Дыбоўскага. У 1862 г. скончыў Дэрпцкі (Тарту) універсітэт. За ўдзел у паўстанні 1863–1864 гг. прыгавораны да турэмнага зняволення. З 1871 г. працаваў у Дэрпцкім універсітэце. Доктар мінералогіі (1878). У 1878 г. паяліўся ў маёнтку Нянькава, што непадалёк ад вёскі Асташына, стала займаўся зборам мясцовага беларускага фальклору. Свае запісы апублікаваў у часопісах «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» (1881, Т. 5; 1886, Т. 10). Аўтар прац па выкапнёвых рэштках Усходняй Прыбалтыкі, Сібіры (матэрыялы дасылаў брат); даследаваў флору і фауну Навагрудчыны і інш. Гербарый навагрудскай зямлі ахвяраваў Акадэміі навук у Кракаве⁴¹.

Каштоўную інфармацыю прадстаўляюць яго зборы прыказак (Дада-так 1) і загадак, пачутыя ім у Навагрудскім павеце, а менавіта ў навакол-лях Асташына. Яны дазваляюць скласці ўяўленне пра паўсядзённае жыцц-

⁴¹ Маракоў, Л. Дыбоўскі Уладзіслаў Янавіч / Л. Маракоў // Леанід Маракоў. Даведнікі пісьменніка, гісторыка, энцыклапедыста Леаніда Маракова «Рэпрэсаваныя грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі» [Электронны рэсурс]. — 1997–2011. — Рэжым доступу: <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19449>. — Дата доступу: 02.09.2011.

цё тагачаснага чалавека, яго гаспадарчыя заняткі, клопаты, беды, святы, сямейныя адносіны, прыродныя з’явы, рэлігійныя пачуцці, забабоны і іншыя праявы чалавечага жыцця. Дадзеныя зборы служаць добрай асновай для параўнання мовы канца XIX ст. з сучаснай, для вылучэння яе мясцовых асаблівасцяў.

У жніўні — кастрычніку 1901 г. польскі мовазнаўца Эдвард Кліх гасціў у Бараціне (цяпер Карэліцкі раён) і падарожнічаў па Навагрудскім павеце. Ён запісаў ад мясцовых жыхароў казкі, песні, апаведы, загадкі, прыслоўі і г. д. з мэтай вывучэння беларускай мовы. Ён наведаў Барацін, Паланую, Лычыцы, Сянежыцы, Абідаў, Феліксаў, запісаў апаведы мясцовых жыхароў, а таксама выхадцаў з іншых мясцовасцей: Аўдзевічы, Нягневічы, Весялова, Лаўрышава, Асташына, Поўшава, Залозак. Яго праца надрукавана ў выданні Акадэміі навук у Кракаве, адзін з экзэмпляраў якога знаходзіцца ва ўніверсітэце г. Таронта (Канада). Дадзены экзэмпляр ацыфраваны і даступны ў Інтэрнэце⁴².

Казка

Запісаная польскім даследчыкам Эдвардам Кліхам у Асташына ў 1901-м г. ад дзяўчыны гадоў дваццаці.

Было ў бацькі тры сынэ: два разумныя, трэці дурны. Сталі яны дзяліцца, адгарадзілі па тры катухі (хлявы). Уцяцела младшаму два цяляці. І другому разумнаму ўцяцела два цяляці, а дурному — адно. Той дурны ўзяў зарэзаў сваё цяля, высушыў скурку, панёс прадаваці. Ён ішоў, па дарозе спасцігнула яго ноч. Падышоў ён пад хазяіна, просіцца начаваць. Падышоў ён пад акно, стаў прасіцца. Хазяіна дома не было, толькі жэншчына. Так ён залез на хату, здэёр сталевіну [пакрыццё даху, страх] і пазіраў, што баба робіць. Баба пякла там усё, варыла, без мужыка.

Прыехаў мужык з лесу, так дурэнь злез з гары, стаў прасіцца:

— Хазяін, хазяін, пусці мяне пераначаваць.

Хазяін устаў і адчыніў дзверы, пусціў у хату. Сеў хазяін вячэраць, кліча дурня к сабе вячэраць. Той дурэнь дзяржаў навалачку з скуркаю. Палажыў навалачку пад сталом, зачапіў дурэнь навалачку, тая скурка: луп. Хазяін пытаецца ў таго дурня:

— Што яна кажа, скурка?

Так той дурэнь кажа:

— Гэта твая жонка піраге пякла.

Хазяін стаў піраге даставаць з печы ды есці. Дурэнь зачапіў нагою скурку зноў, так тая скурка: луп. Хазяін пытаецца:

— Што яна кажа табе?

Той кажа:

— Твая жонка кажа, што гарылка стаіць у печы.

Так той хазяін дастаў гарылку, п’юць з тым дурнем. Так той дурэнь зачапіў скурку ізноў, тая скурка лупае. Хазяін пытаецца:

— Што яна кажа?

Ён кажа:

— Што ў вашай хаце непрыятнік ёсць.

Хазяін пытаецца:

— Што ж яму рабіць?

Той кажа:

— Даставай гарачу ваду і лій па ўсіх кутках, а пад печ усю вылівай.

Так ён як лінуў, тую ваду, так лезе поп з-пад печы, так той дурэнь за папа, а той хазяін за таго папа, сталі яго біць. Кажа хазяін:

— Прадай мне, чалавечку, скурку.

Той кажа:

— Купляй.

Той кажа:

— Што ж табе даць?

Той кажа:

— Дай ты мне тую поўную скурку грошай, то я табе прадам.

Так той хазяін даў яму поўну скурку грошай. То той дурэнь прыйшоў да хаты, да на разумныя кажа:

— От я, кажа, адно цялятка меў, а вы, кажа, двое маеце, так болей грошай возьмеце за свае.

Так тыя разумныя ўзялі паслухалі дурнога, парэзалі тыя цялята, пасеклі тую скурку на кавалкі ды панеслі прадаваць. Так ніхто не хоча купляць. Разумныя кажуць:

— Што нам рабіць дурному, што ён нас гэтак звёў. Трэба яго, кажа, забіць.

Яны хацелі дурнога забіць. Так ён пачуў, што хочучь яго забіць, так ён узяў мацэру старую ды прыбраў у сваё адзенне. Так як ішоў разумны, так думаў разумны, што дурань сядзіць, адно ж не дурань, да маці. Ён

⁴² Klich, E. Teksty białoruskie z powiatu nowogrodzkiego / E. Klich // Materiały i prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. — Kraków, 1907. — Т. II. // American libraries [Электронны рэсурс]. — 2001. — Рэжым доступу: <https://archive.org/details/materiayipracek00jzgoog>. — Дата доступу: 05.04.2014.

жа ж як даў мацеры (сякераю), так яна ўзяла павалілася. Так ён нарабіў крыку:

— Забілі маю матку.

Так той дурань узяў пасадзіў матку ў воз, абгаціў яе [падпёр] (каб яна сядзела), паставіў кошык яец ды павёз да Навагрудка. Прышоў жывы, кажа:

— Бабко, па чом яйка?

Так зачапіў яе, так яна не аказваецца. Так той другі раз пхнуў яе, так тая баба з возу, а той дурань за таго жывы, нарабіў крыку:

— Маю матку жывы забіў.

Так той кажа:

— Ціха, ціха, не крычы, што захочаш, тое табе дам.

Той дурань кажа:

— Насып мне поўну тую каламашку [павозку] грошай.

Так той жывы насыпаў каламашку поўную грошай. Так той дурань прыехаў да хаты ды кажа на разумныя:

— Я за сваю матку старую кулькі грошай узяў, а вы, кажа, за свае жанке маладыя так болей пабралі б грошай.

Так тыя разумныя паслухалі дурнога, пабілі жанке і паехалі да Навагрудка з пабітымі жанкамі. Прыехалі яны да Навагрудка, так з канцэлярыі сталі на іх крычаць і забралі іх у канцэлярыю. Так яны сталі прасіцца, што нам дурань гэта сказаў пабіць. Выпусцілі іх. Прышлі яны да хаты, разумныя:

— Што нам, кажа, рабіць гэтаму дурному?

Кажа:

— Трэ нам ад гэтага дурнога ісці ву проч. Узялі, пашлі ад таго дурнога ву проч. Цяпер дурня жыве, віно п'е, па барадзе цякло і ў роце не было⁴³.

Песні

Запісаныя Эдвардам Кліхам у 1901-м г.

Ляцеў голуб цераз ваду, дай вада піці.

Ой цяжка яне да сіротаньцы ісці служыці.

Як выйду я на вулічку, стану за варота,

Ніхто мяне не зачэпіць, бо бедна сірота.

Як выйду я на вулічку, дзевачкі гуляюць,

Мяне, бедну сіротаньку, слёзкі абліваюць.

Як пачуў ужо Божы сыноч з высокага неба:

Чаго плачаш, сіротанька, чаго табе трэба?

Даў Бог ручкі, даў Бог ножкі, прасветліў вочкі,

Рабі, працуй, сіротанька, да цёмнае ночкі.

Дзень рабіла, ноч рабіла, работа не міла,

Сяду я вячэраць, пазіраюць з крыва.

Палажу я хлеб і ложку, выйду на дарожку,

Заламлю я белы ручкі, паліюцца слёзкі.

А Божа мой міленькі, няшчасная доля,

Радзіла мяне матка ў святы дзень нядзелю,

Дала мне ліхую долю, нідзе я не дзену.

Панясу ліхую долю на торг прадаваці,

Кажэн знае, што ліхае, не хочучь купляці.

А п'юць людзі гарэліцу, шэры гусі воду,

Да ляціце, шэры гусі, аж да майго роду,

Не кажыце, шэры гусі, што я тут гарую.

Да скажыце, шэры гусі, што я тут паную.

Як будзеце, шэры гусі, праўду казаці,

То ня будзе родны братко сястрыцай зваці.

Як сарву я з ружы кветку, пушчу яе на ваду —

Плыві, плыві, з ружы кветка, аж да майго роду,

Плыла. Плыла з ружы кветка, пры бярэжку стала,

Вышла мая матачка, кветачку пазнала.

Да чаго ж ты, мая дачушачка, гэтак схмурнела,

Музіць мая дачушачка сем нядзель хварэла.

Ні хварэла, мая матачка, ні адной гадзінкі,

Да збалела, схмурнела без свае радзінкі.

Ойцанько мой родненькі, чаго мною чужаешся,

Што я з чужым звянчалася,

Да з чужым чужаземцам,

Да не з сваім каханцам.

З каго я смяялася,

Таму я папалася,

⁴³ Klich, E. Teksty białoruskie z powiatu nowogrodzkiego / E. Klich // Materiały i prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. — Kraków, 1907. — Т. II. — S. 142–143 // American libraries [Электронны рэсурс]. — 2001. — Рэжым доступу: <https://archive.org/details/materiaiyipracek00jzgoog>. — Дата доступу: 05.04.2014.

З кім я піла, ела,
З тым я шлюбу не мела.
Дзевачкі мае, сястрыцы,
Да лепш не знаціся,
Як любіўшыся расстаціся,
Да лепей не любіцца,
Як любіўшы разлучыцца.

Брацейка мой родненькі,
Да выйдзі на вулічку,
Да зірні пад зорачку,
Каторая зара грае,
А катора патухае,
Ранняя зара грае,
А вячэрняя патухае,
Там мая матка пахаджае.
Яна ў Бога спрашаецца,
На вяселле спяшаецца.
Матачка мая родна,
Калі за лясамі,
То суччы рубамі,
А калі за гарамі,
Буду капачэ наймаці,
Буду горы капаці,
Сваю матку на вяселле зваці.
Ёсць у мяне маткаў многа,
А роднае ніводнае.
Да вядуць мяне па раданьку,
Да не шчыру праўданьку.
Яны сваё дзіця маюць,
Да ўсё праўду астаўляюць.
Яны сваё дзіця маюць,
Да ўсю маю долю астаўляюць⁴⁴.

⁴⁴ Klich, E. Teksty białoruskie z powiatu nowogródzkiego / E. Klich // Materiały i prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. — Kraków, 1907. — Т. II. — S. 146–147 // American libraries [Электронны рэсурс]. — 2001. — Рэжым доступу: <https://archive.org/details/materiyaiipracek00jzgoog>. — Дата доступу: 05.04.2014.

III. Помнікі гісторыі і культуры

1. Помнік землякам знаходзіцца на месцы, дзе разыходзяцца дарогі ў напрамку в. Асташына і в. Залозкі. На ўшанаванне памяці 142 землякоў, якія загінулі ў барацьбе супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у 1941–1945 гг. У 1967 г. пастаўлены помнік-скульптура жанчыны з дзіцём⁴⁵.

2. Месца ўзброенага рэвалюцыйнага выступлення сялян у 1932 г. на ўездзе ў вёску з боку Любчы (пра паўстанне гл. *Выступленне сялян вёскі Асташына 1932 г.*).

3. Прыдарожны крыж. На паўночнай ускраіне вёскі, пры ўездзе з боку Любчы, змешчаны чатырохканцовы драўляны крыж, упрыгожаны кветкамі і ручніком. Ручнік размяшчаецца на ўзроўні верхняй перакладзіны. Навокал крыжа пастаўлена невысокая агароджа. У гэтым абрадзе праяўляецца ахоўная функцыя і крыжа, і ручніка, які называецца абыдзеннікам (абыдзённікам).

«Як былі гэтыя немцы, надто страшна: там запаліць вёску з людзьмі, то там. А ў нас у вёсцы шмат партызанаў, людзей і паліцыя была, тры паліцыянтны. Тварылася ўсяго... Як былі гэтыя немцы, так вот гэтак калацілі. Людзі баяліся.

Адну ноч сабраліся з усяе вёскі тут народ, бабы, і за ноч напралі ручайкоў, ніткаў і неслі ў варштан, злажылі. Ткалі і выткалі палаценца, рушнічок за ноч выткалі. А мужчыны тады гэты рушнічок на крэст навесілі. А ніткамі, што засталіся, усё сяло абіянуцілі...

Так у нас былі хаты вялікія даўней, і наша хата была велькая. Так у нашай хаце рабілі крэст. Там во, цераз хату кала магазіна, паследняя, ды там на гурцы. Там быў зажытачны [гаспадар], на хутар выбіраўся, дык даў палена дзерава, пень велькі і прынеслі да нас. Гэты, бліжэй сусед сек, рабіў, а гэты, у Пампня ткалі, а ў нас крэст рабілі. Той даў і той сек, і ўсёх забіла. Ніхто не вярнуўся: ні наш [бацька], ні той, што рабіў, што дзерава даў. Адзін вярнуўся, але здурнеў... Нікому не паішчасціла. Але гэтак гэтак у нас зрабілі.

⁴⁵ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Продзенская вобласць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: С. В. Марцалеў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1986. — С. 267–268.

І паставілі крэст ля вуліцы, і гэта палаценца, што выткалі за ноч, павесілі. А ніткамі, што асталіся, абцянуцілі вёску. І асталася гэта вёска...

...Тады, як калхоз, як арганізаваўся, дык гэты крэст трэба ж яго скінуць. Узлі — скінулі, Б..., гэта так дразнілі, клічка дзеравенская — Д..., і К.... Памерлі маладыя.

І гэтага застаўлялі (наказвае на мужа), а ён не хацеў...».

**З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н.,
і Фёдора Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына**

Гэтая абраднасць адносіцца да ўсходнеславянскай ці, хутчэй, агульнаславянскай традыцыі.

Прыдарожны (паклонны) крыж заўжды ставіўся ўсёй вёскай, і рытуал яго ўзвядзення ажыццяўляўся ў асабліва ўрачыстай атмасферы. Яго ставілі на скрыжаваннях дарог, пры дарозе, якая выходзіць з вёскі.

Перш за ўсё ў крыжах знаходзяць адлюстраванне калектыўныя памкненні сялян уратавацца ад бяды, нягодаў, якія нясуць эпідэмія, стыхія, вайна, пажар і многія іншыя з'явы, што тычацца не аднаго чалавека ці адной сям'і, а ўсіх жыхароў вёскі. У час пажару абыходзілі з абразом, пакрытым ручніком, месца, дзе не мог ніяк суцішыцца агонь.

Немалое значэнне мела і жаданне заручыцца крыжам на добры зыход распачынае справы, на шчаслівае жыццё ў іншым свеце. Іншы свет разумеўся шырока і асацыяваўся з рознымі праявамі жыцця сялян, найперш — з перамяшчэннем у іншае месца пражывання ў звязку з замужжам, адыходам у войска або адыходам «у той свет» на вечны спачын⁴⁶.

З крыжам ля галоўнай дарогі, якая вядзе чалавека ў свой хатні або выводзіць у чужы, непазнаны свет, звязана вельмі шмат рытуалаў, вераванняў. Калі хлопца адпраўлялі ў войска, дык ён абавязкова пры выездзе з вёскі спыняўся і пэўную хвіліну знаходзіўся ля крыжа, які фіксаваў мяжу двух светаў, спрыяў яго службе і вяртанню ў родны дом. Калі нябожчыка везлі на могілкі, дык у любое надвор'е яго дамавіна не закрывалася векам да прыпынку ля крыжа. Старыя, нямоглыя, дзеці — усе суправаджалі нябожчыка ў вечнае жыццё і развіталіся з ім назаўжды тут, на мяжы светаў. Дзяўчына, што жадала пабрацца шлюбам з любым хлопцам, ішла да крыжа, несла яму белую палатніну ручніка ці фартуха з чырвонымі паскамі. Беларуская жанчына, якая несла ўвесь клопат сям'і і бы-

⁴⁶ Раманюк, М. Прыдарожныя крыжы / М. Раманюк // Часопіс «Наша вера» [Электронны рэсурс]. — 1995–2005. — Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n5/art15.htm>. — Дата доступу: 25.09.2011.

ла чуллівейшаю да шчаслівых і трагічных пераменаў жыцця за мужчыну, рэгулярна звярталася да крыжа па дапамогу або з падзякай⁴⁷.

Крыж, увіты ручнікамі, фартушкамі, хустачкамі, стужкамі, увасабляе самога Бога, да якога можна звярнуцца ў любую цяжкую ці радасную хвіліну як да радцы і ўратавальніка. Абрад устаноўкі крыжа, рытуал павязвання на яго ручнікоў і ўпрыгожвання кветкамі не звязаны з этнаканфесійнымі традыцыямі, да яго звяртаюцца ў роўнай ступені і католікі, і праваслаўныя. Крыж лічыцца не толькі сімвалам праваслаўя, але і жыватворным. А жыватворны — гэта жыццё, Божая благадаць, дар Божы на зямлі. На крыжах спачывае ласка Божая. Смерці, засуха, навадненні — гэтыя ўсе беды з'яўляюцца вынікам грахоўнага жыцця чалавека, яго забыцця на Бога і на яго заповедзі. І крыж усталёўваецца для таго, каб уберагчы людзей ад гэтага забыцця. Усе крыжы па-за храмам, па-за людскім жыллом, аб'яднаныя спадзяваннем народа быць пад аховай Бога або не страціць памяць пра мінулае. Чалавек дзеля малітвы звяртаецца ў хаце ці храме да абраза, а ў адкрытай прасторы — да крыжа⁴⁸.

Прыдарожныя крыжы — не толькі архаічная з'ява, але і даўняя традыцыя, якая падтрымліваецца беларусамі. Яны гавораць нам пра ўшанаванне старажытных абрадаў на Беларусі, а гэта — сведчанне свядомасці, памяці і духоўнасці нашага народа. Зямля, дзе жыве памяць пра мінулае, мае будучыню.

4. Магіла Рылава Цімафея Рыгоравіча на могілках. У чэрвені 1941 г. лейтэнант Чырвонай Арміі Ц. Р. Рылаў (1917 г. н.) быў цяжка паранены ў баі з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Мясцовыя жыхары схавалі яго і лячылі. 5 мая 1942 г. у вёску ўварваліся гітлераўцы, схавалі параненага і расстралялі. У 1965 г. на магіле пастаўлены абеліск⁴⁹.

«Мы вучыліся ў Асташынскай школе і ішлі дадому. А сабіралі салдат гэтых палонных і гэты салдат бег па пашы. Ён уцёк ад зборнішча, дзе іх са-

⁴⁷ Раманюк, М. Прыдарожныя крыжы / М. Раманюк // Часопіс «Наша вера» [Электронны рэсурс]. — 1995–2005. — Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n5/art15.htm>. — Дата доступу: 25.09.2011.

⁴⁸ Прыдарожны крыж — ахова на зямлі беларускай // Духовно-просветительский центр «Крыніца» [Электронны рэсурс]. — 1995–2005. — Рэжым доступу: <http://krinica.minsk.edu.by/ru/main.aspx?guid=1551>. — Дата доступу: 25.09.2011.

⁴⁹ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Гродзенская вобласць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: С. В. Марцалеў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1986. — С. 267–268.

біралі. Уцёк і бег па пашы бягом. І ехалі паліцаі па гасцінцы. І мы падыходзілі да іх можа метраў 100. Паліцэйскі цэліцца ў яго. Ды так метка папаў — зразу насмерць. Яго пасля падабралі і пахаранілі».

З успамінаў Шкляра Фёдара Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае, і Шкляр (Лецка) Тацыяны Іванаўны, ураджэнкі в. Асташына

«Рылаў ранены быў. Былі бяздзетныя людзі, харошыя, так забралі і лячылі яго. А потым М..., ён з Залозак сам родам, і Б... з Сенна, там за Загор'ем Сенненскім, прыехалі сюды. Яму нехта сказаў, што яго могуць забраць. Ён пачаў уцякаць і пайшоў у бок, на пашу [поле паміж Асташына і Загор'ем]. Там у нас была жывёроўня раскапаная. А гэты паліцай наш асташынскі і той Б..., хтосьці ім паказаў (і ён з хаты, што там на бугарку, цяпер ужо забрапаная), папаў у яго. Як яго ранілі, там і дакончылі...

Пасля шукалі сваякоў, але ніхто не аказаўся. Магілу даглядалі дзеці, цяпер сельскі савет, работнікі ваенкамата».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Дзякуючы інтэрнэт-крыніцы «Обобщенный банк данных “Мемориал”, удалося знайсці інфармацыю пра загінулага салдата. Ён ураджэнец станицы Капанская, прызваны ў армію Ейскім раённым ваенным камісарыятам Краснадарскага краю ў кастрычніку 1940 г. У спісах лічыцца прапаўшым без вестак (дата выбыцця — май 1943 г.). Маці — К...мава (нечытаема) Еўдакія Парамонаўна, станица Ясенская Краснадарскага краю⁵⁰.

5. Свята-Пакроўская царква на могілках, драўляная. Яе першае вядомае ўпамінанне адносіцца да 1835 г. Была прыпісной да Сенненскага прыходу. У сярэдзіне XX ст. разабрана⁵¹.

«На першых парах у савецкі час тожа праводзіліся фэсты. А пасля пачалі руйнаваць гэтыя цэрквы.

Я тады дома не быў, калі руйнавалі гэту царкву. У 1954-м годзе я адыходзіў у армію, то капліца была. Прышоў, то яе ўжо не было. Па расказах, дзесьці ў 1957-м годзе ліквідавалі».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

«Яна драўляная была. Фёдар наш з 57-га года. Яшчэ бабы ўводзіліся ў цэркаў. Як 6 нядзель, ідзем, бацюшка ўжо за царскія дзверы хлопчыкаў [заносіць], маліўся. У 57-м стаяла каплічка, то харошая. А тады разабралі».

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

«Прывозілі сваіх людзей, заключонных ці яшчэ каго, і разбіралі. У Асташыне разабралі, у нас у Загор'і разабралі... Дзесьці ў 1958–1959-м гадах».

З успамінаў Шкляра Фёдара Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае, і Шкляр (Лецка) Тацыяны Іванаўны, ураджэнкі в. Асташына

Всякоўцы ўспамінаюць, што гэта было вялікім горам для іх, жанчыны плакалі і прасілі не разбіраць, аднак іх просьбы выніку не далі.

У цяперашні час у вёсцы існуе праваслаўная абшчына, якая з'яўляецца прыходам храма Святога дабравернага князя Аляксандра Неўскага в. Загор'е-Сенненскае⁵².

6. Вадзяныя млыны. Сярод мясцовых жыхароў існуе легенда, што ў наваколлях Асташына на рэчцы Валоўцы дзейнічала ажно 13 вадзяных млыноў. Праверыць дадзены факт магчыма з дапамогай шматтомнай працы «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», што выдавалася ў 1880–1902 гг., і тапаграфічных карт, што друкаваў польскі Вайсковы Геаграфічны Інстытут у 1919–1939 гг. і Генштаб Расійскай імперыі да рэвалюцыі 1917 г.

Такім чынам, удалося ўстанавіць, што вадзяныя млыны дзейнічалі ў наступных населеных пунктах:

- 1) в. Літоўка на р. Літоўка на поўнач ад Навагрудка;
- 2) в. Сунчыцы на р. Літоўка на поўнач ад Навагрудка;
- 3) в. Брацянка на р. Брацянка на поўнач ад Навагрудка;
- 4) в. Сялец на р. Чамяроўка, па ўспамінах Ярашука Віктара Мікалаевіча, 1944 г. н., ураджэнца в. Мотча;
- 5) двор Гарадзілоўка на р. Чамяроўка на паўночны-ўсход ад Навагрудка.

Пералічаныя вышэй рэчкі з'яўляюцца прытокамі Валоўкі, якія ўпадаюць у яе ў раёне в. Гарадзечна.

- 6) в. Гарадзечна на р. Валоўка⁵³;

⁵⁰ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим доступа: <http://www.obd-memorial.ru/html/info.htm?id=61148039>. — Дата доступа: 11.04.2014.

⁵¹ Грынь, І. Навагрудчына праваслаўная / І. Грынь // Новае жыццё. — 2007. — 10 ліст. — С. 2.

⁵² Грынь, І. Навагрудчына праваслаўная / І. Грынь // Новае жыццё. — 2007. — 10 ліст. — С. 2.

⁵³ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.622717,25.855984&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

7) двор Гарадзечна пры ўпадзенні р. Чамяроўкі ў р. Валоўку. Прыкладна ў 1960-я гг. перанесены на месца разбуранага млына ў Слабодцы, па ўспамінах Ярашука Віктара Мікалаевіча, 1944 г. н., урадженца в. Мотча;

8) в. Слабодка на р. Валоўка;

9) в. Мотча на безыменнай рэчцы, правым прытоку р. Валоўка⁵⁴, па ўспамінах Ярашука Віктара Мікалаевіча, 1944 г. н., урадженца в. Мотча;

10) в. Сулятычы на р. Валоўка⁵⁵;

11) в. Брольнікі на р. Валоўка;

12) в. Мольнічы на р. Валоўка⁵⁶;

13) в. Баярская на р. Валоўка⁵⁷;

14) в. Асташына на р. Валоўка, было тры млыны⁵⁸;

15) в. Басіна на р. Аса⁵⁹;

16) двор Бардзячы на левым прытоку р. Аса, паміж в. Клюкавічы і в. Вялікія Вераб'евічы⁶⁰. Па словах Мароза Дзмітрыя Барысавіча, краязнаўцы, настаўніка гісторыі Вераб'евіцкай школы, Бардзячы быў уласнасцю графаў О'Руркаў, бардзячанскі млын пабудаваны ў 1876 г. і даваў гадавы даход 140 руб. серабром;

17) каля в. Поўбераг на р. Мураўёўка, правым прытоку р. Аса, па словах Мароза Д. Б.;

18) паміж в. Вялікія Вераб'евічы і в. Ракевічы на р. Мураўёўка⁶¹;

19) в. Нянькава на р. Аса, было два млыны⁶²;

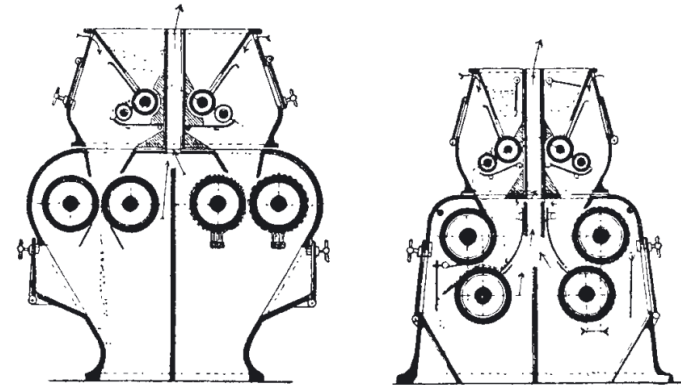
20) в. Загор'е-Сенненскае на р. Валоўка, па словах Шкляра Ф. Л. Цікава, што на картах Генштаба Расійскай імперыі да 1917 г. пасля ўпадзення Асы ў Валоўку рэчка называецца ўжо Валоўня⁶³;

21) в. Сенна на р. Валовіч, левы прыток Нёмана. Прычым канкрэтная колькасць млыноў не ўказваецца, а пазначана «млыны... значныя»⁶⁴;

22) паміж в. Казённые Лычыцы і в. Лаўрышава пры дарозе на в. Сенна, на р. Валоўка⁶⁵.

Такім чынам, налічвалася на р. Валоўка і яе прытоках каля 25 вадзяных млыноў, якія дзейнічалі ў сярэдзіне XIX — сярэдзіне XX стст., магчыма, неадначасова. Некаторыя з іх працавалі нават да пачатку 1990-х гг.

Вадзяныя млыны выглядаюць вельмі рамантычна. Іх заўсёды ставілі на беразе ракі, праточнага возера альбо ручая ў лясным зацішку побач з ценістымі зараснікамі і цёмнымі вірамі (у адрозненні ад ветракоў, іх не адразу і ўбачыш). Хаця вадзяныя млыны ахутаны таямнічасцю і звязаны са шматлікімі паэтычнымі паданнямі, архітэктура млына вельмі праявілістая: простая і даволі вялікая двухпавярховая будыніна, якая стаіць адным бокам у вадзе, а другім на беразе.

• Віды прыстасаванняў з вальцамі⁶⁶

⁵⁴ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.622717,25.855984&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁵⁵ Sulatycze // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — Tom XI: Sochaczew — Szlubowska Wola. — Warszawa, 1890. — S. 561.

⁵⁶ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.64048,26.000952&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁵⁷ Боярская // Глобус Беларуси [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://globus.tut.by/boyarskaya/index.htm>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁵⁸ Ostaszyno // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — Tom VII: Netrebka — Perepiat. — Warszawa, 1886. — S. 664.

⁵⁹ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.67161,25.90611&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁶⁰ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.688539,25.94336&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁶¹ Bordiacze // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — Tom I: Aa — Dereneczna. — Warszawa, 1880. — S. 200.

⁶² Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.711557,25.953574&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁶³ Niankow // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — Tom VII: Netrebka — Perepiat. — Warszawa, 1886. — S. 30.

⁶³ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.689352,26.050992&m=lv/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁶⁴ Sienna // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — Tom X: Rukszenice — Sochaczew. — Warszawa, 1889. — S. 562.

⁶⁵ Подвижная карта «Глобуса Беларуси» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://orda.of.by/.map/?53.689148,26.120515&m=wig/14>. — Дата доступа: 05.05.2014.

⁶⁶ Mokrzyński, J. Młynarstwo: w zarysie. Cz. 2. Maszyny i narzędzia młynarskie. — Warszawa, Lwów, 1914. — S. 31.

Вадзяныя млыны вядомы з часоў Кіеўскай Русі. Будаваліся пры княжацкіх дварах, у манастырскіх вотчынах. Асабліва пашырыліся ў XVI–XVIII стст., удзельнікамі іх былі таксама купцы і дзяржава. На Беларусі вадзяныя млыны шырока бытавалі да пачатку XX ст., у асноўным будавалі колавыя, турбінныя і наплаўныя млыны.

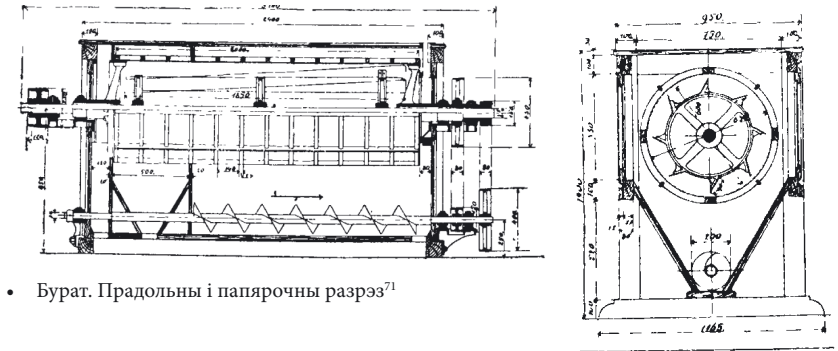
Найбольш пашыраны быў колавы. Асноўная яго частка — вялікае (да 4 м у дыяметры) вертыкальна пастаўленае кола (радзей два), насаджанае на гарызантальную вось. Прыводзілася яно ў рух сілай вады, якая падала зверху на лапаткі кола і круціла яго. Для працы такіх млыноў патрабавалася высокая плаціна, якую звычайна будавалі ў комплексе з мостам. Ніжнябойныя млыны рабіліся ў тых мясцінах, дзе ўзровень вады не мог узняцца на вялікую вышыню. У іх вада па нахіленым жолабе біла ў лапаткі кола знізу. Напор вады рэгуляваўся падыманнем і апусканнем засланкі плаціны. Пазней на гарызантальны вал сталі насаджваць яшчэ **шківы** (кола з шырокім абадом, дэталі раменнай або канатнай перадачы руху⁶⁷). Апошнія з дапамогай пасаў прыводзілі ў рух **шатроўку** (прыстасаванне для ачышчэння зерня ад абалонак перад тым, як малоць або пускаць на крупы⁶⁸) з **вальцамі** (прэс у выглядзе двух або некалькіх цыліндраў, валкоў або конусаў, якія верцяцца ў розных напрамках і служаць для прататкі, драблення чаго-небудзь⁶⁹).

Мука трапляла ў так званы **бурат** (машына для прасейвання сыпкіх матэрыялаў праз сіта, нацягнутае на барабане круглай, канічнай, прызматичнай, пірамідальнай формы (часцей за ўсё шасціграннай), які верціцца⁷⁰), дзе прасявалася праз палатняныя сіты.

Узімку колы абмярзалі, таму даводзілася размяшчаць іх у закрытых памяшканнях і нават абаграваць.

У канцы XIX — пачатку XX ст. замест кола на вадзяных млынах сталі выкарыстоўваць турбіны дыяметрам ад 1 да 4 м. Турбіна значна павышала энергетычную магутнасць млына і пры «добрай» вадзе круціла 3–4 каменныя паставы, 1–2 шківы з вальцамі і крупадзёрку.

Млыны на 1–2 паставы былі невялікія, драўляныя. Млыны ў некалькі паставаў часцей былі 2-павярховыя, цагляныя. Над кожным з паставаў

• Бурат. Прадольны і папярочны разрэз⁷¹

мацаваўся кош для зерня. Зерне з каша па жолабе паступала ў адтуліну верхняга каменя. Мука з ніжняга каменя ссыпалася ў вялікую скрыню — спод. Мяшкі з зернем падавалі на 2-гі паверх лябёдкай. У невялікіх млынах іх насілі па лесвіцах-драбінках.

У канцы XIX — пачатку XX ст. жорнавыя млыны перабудоўваліся на вальцовыя. Павялічвалася і колькасць крупадзёра.

У даваенны час малолі ў асноўным у млынах з электрычным рухавіком і вадзяных млынах. Пасля вайны вадзяныя млыны паступова змяніліся млынамі-вальцоўкамі з электрычным рухавіком, хаця доўгі час калгасы і саўгасы карысталіся (для кармакухань) вадзянымі млынамі, радзей ветракамі⁷².

Вадзяныя млыны, нягледзячы на аголеную ўтылітарнасць іх архітэктуры, вельмі прыгожыя, а сакрэт іх хараства просты: яны настолькі «зрасліся» з навакольнай прыродай, што самі выглядаюць яе часткай.

Тэхналогія вытворчасці розных гатункаў круп, мукі, прылады, якія выкарыстоўваліся на млынах, іх функцыянаванне і выраб падрабязна апісаны інжынерам-механікам **Станіславам Малышчыцкім** у працы «*Młynarstwo zbożowe. T. 1. Cz. 1. Przemysł młynarski w ogólnym zarysie. Cz. 2. Maszyny rozdrabiające*», выдадзенай у 1890 г.⁷³, а таксама інструктарам па млынарстве пры Цэнтральным Таварыстве Сельскагаспадарчым

⁶⁷ Шківы // Глумацальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 05.09.2011.

⁶⁸ Шатраваць // Там жа.

⁶⁹ Вальцы // Там жа.

⁷⁰ Бурат // Wikipedia [Электронны рэсурс]. — 2003–2014. — Рэжым доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Бурат>. — Дата доступу: 25.04.2014.

⁷¹ Mokrzyński, J. Młynarstwo: w zarysie / J. Mokrzyński. — Cz. 2: Maszyny i narzędzia młynarskie. — Warszawa, Lwów, 1914. — S. 53.

⁷² Мінько, Л. І. Млын вадзяны / Л. І. Мінько // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 322.

⁷³ Małyszczycy, S. Młynarstwo zbożowe / S. Małyszczycy. — T. 1. Cz. 1: Przemysł młynarski w ogólnym zarysie. Cz. 2. Maszyny rozdrabiające. Warszawa, 1890. — 728 s. // Biblioteka cyfrowa

у Варшаве, інжынерам Юзафам Макшыньскім у працы «*Młynarstwo: w zarysie. Cz. 1. Mlewo i mieliwo. Cz. 2. Maszyny i narzędzia młynarskie*», выдадзенай у 1914 г.⁷⁴ Іх працы — гэта спроба абагульніць вопыт, спецыяльныя веды ў галіне млынарства як вельмі распаўсюджанага рамяства, што развіваецца самастойна, часта замкнёна ў межах пэўнай сельскай мясцовасці. Мэтай сваіх прац яны бачылі стварэнне навуковай, тэарэтычнай асновы для рацыянальнага развіцця млынарства.

Гэта сапраўды грунтоўныя працы, бо прыведзеная інфармацыя вельмі падрабязная. У працы Малышчыцкага, напрыклад, падаюцца дакладныя разлікі, формулы і чарцяжы па вырабе машын і прыстасаванняў для млыноў.

У навакольных Асташына вядомы рэшткі двух млыноў на Валоўцы. Млын ля сажалак мясцовых жыхары называлі Стараасташынскім, а паміж сядзібна-паркавым комплексам і Загор’ем — Хвёдавым.

Стараасташынскі млын

«*Стараасташынская мельніца* звалася яна. Там, дзе стаіць яна, на том фундаменце вазвялі цяпер новую...»

З успамінаў Шклера Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор’е-Сенненскае

«Былі яўрэі тут [у 1930–1940-х гг.]. Была сучасная [мельніца] яўрэя, Бэрка быў. Там была хата, там сыраварня. Там была хата ў яго ўнізу, на сажалаках. Племя, жылі багата. Каля рэчкі сыраварня была. Адзін, мусіць, Бэрка толькі [жыў]...»

Яны грошай не бралі [за памол]. Мерка была такая на зярно, а колькі тая мерка, не знаю: пуд ілі паўпуда. Толькі меркай бралі зярно...

Кароў мусіць з чатыры [меў]. Сажалкі былі голыя, як я знаю. Тут вады ніякай не было... Сухія былі, каровы хадзілі, агароджаныя провалкаю... Рабіў сыры пры Польшчы, скупляў малако, насілі людзі...

Мая маці [Веры Канстанцінаўны] бярэ вядро малака ды нясе пада млін, прадала...

А сыры куды дзяваў? Продаў...»

З успамінаў Гнілякевічаў Фёдора Філіпавіча, 1930 г. н. і Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

politechniki lubelskiej [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: http://bc.pollub.pl/dlibra/docmetadata?id=818&from=&dirids=1&ver_id=&lp=3&QI=. — Дата доступу: 01.05.2014.

⁷⁴ Mokrzyński, J. *Młynarstwo: w zarysie: w 2 cz.* — Warszawa, Lwów, 1914 // Biblioteka cyfrowa politechniki lubelskiej [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://bc.pollub.pl/dlibra/doccontent?id=792&from=FBC>. — Дата доступу: 01.05.2014.

«...быў тут мельнік, яўрэя па нацыянальнасці, Бэрка называўся, тут, каля сажалак. Там ужо да гэтага Бэрка гэтыя сажалкі ўжо былі. Канец 30-х гадоў. ...Па расказах старажылаў, людзей, каторыя радзіліся ў канцы 90-х гадоў пазапрошлага стагоддзя, XIX ст., удзельнічалі, уручную гэта ўсё рабілася. [Пан] наймаў людзей. Сажалкі для таго, штоб рыбу разводзіць... Патом, як гэта ўсё прапанне [зямлі] пана, усё гэта напродалі, зямля засталася ў руках людзей, ды там паявіліся хутара...»

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

У гады вайны Бэрка быў расстраляны немцамі.

«У нас Барада гэты [Сільвановіч Пётр Аляксандравіч, гл. ніжэй] настаўіў пруды, ваду пусціў, бо яны былі сухія проста. Ён зрабіў іх, тут далей яшчэ дзве штукі выкапаў. Тут было 14, здаецца».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Мясцовыя жыхары ўспамінаюць, што існавала некалькі сажалак. Называюць і 10, і 14 сажалак. Яны былі падзелены паміж сабой землянымі насыпамі такой шырыні, што магла праехаць павозка. На гэтых насыпах раслі вялікія дрэвы. Сажалкі злучаліся трубама. Кожная з сажалак мела свае прызначэнне: для лоўлі рыбы, для купання дарослых і дзяцей. Узровень вады ў сажалках рэгуляваўся з дапамогай шлюзаў. Сажалкі былі любімым месцам адачынку мясцовых жыхароў і ўлетку, і зімой.

«У Асташыне на *Стараасташынскай мельніцы*, дзе [пазней] была Сільвановіча Пятра Аляксандравіча, там быў [мельнікам] Чудоўскі. Казалі Цуд на яго па-вясковаму... І быў Лысоўскі, і быў Аляксеевіч Маўрык, маленькі быў...»

Ужо пры савецкай уласці тая мельніца рабіла ўсёй час, стараасташынская. Быў заведуюшым мельніцы Карповіч Міхаіл Купрыянавіч, асташынскі жыццель, зашчытнік Ленінграда быўшы...»

«...Барада рабіў, Сільвановіч вазвёў. На старым фундаменце вазвёў новае зданіе. Яны правярылі састаянне гэтага фундамента. Убедзіліся, што фундамент яшчэ вытрымае.

А так быў заезд у мельніцу, забіралі мяшкі тут ад рэчкі, тут заязжалі знізу. А калі прывозілі ў мельніцу, то згружалі з дарогі. Была двер у мельніцу.

І гэта зданіе мельніцы было ж пастроена пад дом аддыха, гасцініцу пастроіў. А мельніцу ён пастроіў далей, прадрліў».

З успамінаў Шклера Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор’е-Сенненскае

«...А як зярно ёсць, у мельніцу завязеш, хлеба напачэш... Бывае, завязеш у мельніцу і там цэлы тыдзень пільнуеш — такая чарга была... Там былі гэтыя — вальцы, млыны, жорны ўсякія ўнізу, а ўверсе разгружалі, мяшкі лаяжалі. Мой бацька, прывозілі, з Асташына вёз і ўжо кожны чакаў сваёй чаргі. І на тыдні дажэ лаяжалі мяшкі... Тут былі першы сорт, другі і водрубі, і нават пытляванка [мука вышэйшага гатунку]. Была крупэдня, дзе крупы. Зразу абдзіралі шалуху... Мельніцы харошыя. Збярэ гэтую шалуху, а зерне змеле так, што палучалася і першага, і другога сорта. І крупу рабілі, было прыстасаванне.

Пяклі і пірагі, і з першага, і з другога [сорта], як у каго, кашу, як мы называем, зацірку раней не зналі. Сыплецца мука, бярэцца калатоўка і перамешваецца... Пяклі пірагі, хто багатшы, той з першага, хто бяднейшы, то яму хаця бы на кашу хапіла... Як бяднейшы, то яму ўсякая [мука] пойдзе на кашу. І хлеб з мякіны пяклі яшчэ столькі».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

У 1957 г. стары драўляны млын быў перабудаваны. На яго фундаменце ўзвялі аднапавярховы цагляны будынак. Пра гэту падзею сведчыць дата, выбітая на бетоннай абмуроўцы сцяны.

Сільвановіч Пётр Аляксандравіч

У 1990-я гг. мясцовы прадпрымальнік **Пётр Аляксандравіч Сільвановіч** займаўся адраджэннем млына.

П. А. Сільвановіч над аднапавярховым млынам дабудоваў яшчэ два паверхі і пераабсталяваў яго. На першым паверсе была прыгожа дэкарыраваная агульная зала, на другім і трэцім паверхах размяшчалася гасцініца.

Пазней побач з гасцініцай ён жа заснаваў млын. Адкапаў пад ілам вадзяную турбіну, асвоіў даўнюю тэхналогію вырабу жорнаў, пабудоваў плаціну на невялікай рэчцы Валоўцы — і стары млын пачаў працаваць на электрычнасці. З усяго наваколля з'яжджаўся люд да млына, каб змалоць зерне, ачысціць грэчку.

У наваколлях прыгледзеў яшчэ некалькі месцаў, каб паставіць не толькі млын, але і невялікую электрастанцыю. На адным месцы пачаў нават работы: праклаў электралінію, аднавіў дамбу, аднак яго ініцыятыва не знайшла падтрымкі. Між тым, справа Сільвановіча неабходная. Невыпадкава ў свой час на Валоўцы руплівыя гаспадары трымалі ажно 13 млыноў. Дзясяткі малых гідраэлектрастанцый вырацоўвалі танную энергію. Запаветнай марай Сільвановіча было аднаўленне забытых ва-

дзяных млыноў і пабудова на самай высокай гары ў наваколлях Асташына ветранага млына⁷⁵.

Удалося адшукаць пра Пятра Сільвановіча цікавы артыкул Святланы Ліцкевіч 1990-х гг., які выдатна перадае і яго стаўленне да сваёй справы, і адносіны да яго людзей. Ніжэй падаём дадзены артыкул без зменаў і на мове арыгінала.

«Дон Кихот зовёт на помощь»

С чьей-то легкой руки Петра Сильвановича давно уже стали называть Дон Кихот Осташинский, по названию его родной деревни в Новогрудском районе Беларуси. Ибо дела его бескорыстны, благородны и почти необъяснимы с обывательской точки зрения.

Альтруист с полярной закалкой

Много лет назад Петр Сильванович был одним из первых кооператоров в Мурманской области. Вместе с напарником он организовал хозяйственное строительство жилья за полярным кругом. Стоимость строительства получилась на 30 процентов дешевле, чем у госорганizations, потому работа шла споро, заказов всегда хватало. Заработав некоторый капитал, вздумал вернуться на малую родину — под Новогрудок. А заработанными деньгами распорядился необычно: не построил дачу, даже приличный автомобиль не купил — взял да и вбухал все в... Болото. Решил возродить к жизни заболоченные прудки у деревни — чтоб форель в них, как в светлую пору детства, водилась да односельчане порыбачить и отдохнуть приходили.

Характер у него северный — кремень. Своего добьется. Когда все местные организации с техникой помочь отказались, бульдозер и экскаватор для прудов пригнал аж из Мурманска!

Теперь на пруды любо-дорого смотреть. Да вот только срок их аренды — а взял их Сильванович у местного колхоза на десять лет — истекает, а в своем нынешнем виде они любому полезны будут. Но он не отчаивается — привык в людскую доброту верить, надеяться, что сможет организовать здесь фермерское хозяйство, проложить туристическую тропу. Уже сейчас пруды эти в районе легендарными стали — ведь их хозяин ни копейки за чудную рыбалку не берет!

⁷⁵ Толочко, А. Мельницы Сильвановича / А. Толочко // Вечерний Минск. — 1997. — 1 сент. — С. 3.

Впрочем, земляки добротой своего Дон Кихота пользуются небезоглядно. Нет-нет да и покручивают пальцем у виска — слишком уж им непонятен сей альтруизм. Вместо привычной «коровьей тропы», которая по весне и осенью безжалостно раскисала, появилась у села гравийная дорога — Сильванович соорудил ее на собственные средства. Позже восстановил старую водяную мельницу — объехал всех старых мельников в округе, по крупицам собрал сохранившиеся секреты старинного ремесла. Быть может, благодаря этому мельница его сразу стала экономическим чудом районного масштаба: молоть зерно здесь на треть выгодней, чем в колхозе, да и помол получается мелкий, почти безотходный.

Помог и местной церкви [скорее всего, в Загорье-Сеннеском] — покрыл ее цинкованным железом. А к религиозному празднику поставил у деревни крест-оберег, который, по преданиям, защищает селение от невзгод. Уже много лет Сильванович устраивает праздник Победы для ветеранов своего села — накрывает для них стол, с непременно «наркомовскими», потом развозит довольных стариков по домам...

Романтический дым истории

Новогрудчина — край в Беларуси особый. Здесь каждый камень историческую ценность представляет — это и старинная столица Великого Княжества Литовского, и родина Адама Мицкевича. Да и природа здесь, словно сказочное лукоморье. Но время нещадно. Оно потихоньку уничтожает свидетельства истории.

Несколько лет назад в деревне Щорсы, что в паре верст от Новогрудка, рухнул знаменитый дуб Адама Мицкевича. Живет предание, что под сенью этого могучего дерева знаменитый поэт сочинил свои лучшие строки. Дерево давно погибло, но даже засохшее считалось неким символом вдохновения. Многочисленные экскурсанты относились к реликвии с должным пиететом — загадывали желания, прикасаясь к расколотой коре. Потом дуб упал, и стало не до пиетета — реликвию увезли, чтобы людям ходить не мешала. Экскурсанты по-прежнему ездят поклониться этому месту, даже пеньку дуба, у которого прежде грезил поэт, а сам дуб сгодился на растопку бани. Что поделать — все бrenно. И лишь одному человеку в районе это не понравилось. Конечно же, это был Сильванович. Нанял он технику и перевез остатки дуба в родную школу. «Законсервирую — пусть люди смотрят. Все же есть в этом магия — прикоснуться к дереву, к которому 200 лет назад точно так же прикасался великий поэт».

От большинства исторических зданий Новогрудка остались лишь романтические руины. Одно из таких сооружений — старинную ветряную мельницу — Сильванович решил восстановить собственными силами. Да не просто восстановить, а создать здесь этнографический центр. По замыслу — на первом этаже будет находиться музей мельничного искусства с действующими макетами различных мельниц, на втором — музей-мастерская старинного ткачества. Рядом — гончарное производство, кузница, постоялый двор. По закону жанра именно эта мельница и стала самой неприступной для нашего Дон Кихота.

Не было бы счастья, да несчастья помогают

Узнав, что о Петре Сильвановиче готовится материал, в редакцию позвонила Элла Арутюнян. Восемь лет назад она с семьей бежала из Баку, где в ту пору разгорался карабахский конфликт [1987–1988 гг.]. Сейчас она с семьей живет в сельской школе в пригороде Минска, под Заславем.

— Если бы не Сильванович, мы, наверное, не выжили бы. Ведь убежали мы ночью, в чем были, без пожитков. Когда уже здесь обосновались, судьба подарила нам настоящее счастье. Мы узнали, что на свете есть действительно бескорыстные люди с огромной душой. Зашел как-то с местным агрономом к нам Сильванович — мы и знакомы-то не были. Ну гостей же надо угостить. Что было, то и поставила на стол — чай да три конфеты. А ребятки мои ходят вокруг и косятся — они в ту пору конфет почти и не пробовали, не на что купить было. Пётр тогда ничего не сказал — чаю попил да вышел. А потом — мы долго не могли в это поверить — купил нам корову, привез двух свинок. Ни рубля с нас не взял. Разве что молочка когда от нашей кормилицы попьет. Сколько лет тут живем, помогает он нам, словно родным, ребятишкам всегда подарки привозит...

Элла успевает рассказать о многом: о том, как благодарна Петру Александровичу, как хочет хоть чем-то ему помочь, и о том, что сейчас ему очень несладко. Та самая мельница, которую Сильванович решил во что бы то ни стало отстроить заново, уже стоила ему сердечного приступа. Когда он уже начал работы по ее очистке и реконструкции, смыв со старинного кирпича многолетний налет песка и пыли, внезапно грянул ураган и уцелевшие стены мельницы рухнули. Против него даже уголовное дело возбудили — дескать, виноват в том, что исторический памятник разрушил. Абсурд, конечно, но в жизни и такое случается. Потом, правда, дело закрыли — за отсутствием состава преступления. Но начинать теперь придется все заново.

Сегодня Сильванович рад любой помощи, она, как никогда, нужна ему. Он всегда щедро помогал людям. Теперь впервые просит о помощи сам. Верит, что найдутся люди, которым, как и ему, безразлично прошлое и будущее родного края. Даже готов увековечить их имена на бронзовых табличках, которые будут установлены в мельнице-музее⁷⁶.

Аднак марам не суджана было спраўдзіцца, бо П. Сільвановіч хутка памёр. Мясцовыя жыхары паважалі яго, нават і цяпер, праз 20 год, памятаюць і з любоўю гавораць пра яго, ласкава называюць «Барада».

«...пастроіў сваю гэту мельніцу. І верх быў, і ніз быў, аж трох'ярусная палучылася. У Барады была вінда ўжо, падымала [вінда — пад'ёмная прылада, з валам, служыць для пад'ёма грузаў]. А ўнізу стаяў вадзяны прывад. Пры мне пытляванку, пытляваць муку, і абдзіралку прывёз, апараты, але так і не запусціў, памёр ён... Ён турбіну сабіраўся ставіць менавіта тут. Ён жа хацеў яшчэ вадзяную зрабіць, Сільвановіч. Менавіта тут хацеў ставіць, дзе пад нізам вадзяная пратока, на старому руслу».

З успамінаў Мароза Дзмітрыя Барысавіча, 1970 г. н., в. Вераб'евічы

«Пра чалавека трэба памяць захаваць. Вы знаеце, ён [П. А. Сільвановіч] ученик плахой был, плоха учился, но чалавек он очень хороший был... Я яго некалькі гадоў вучыў, Сільвановіча...»

«Вот я жалею яго. Вы ж знаеце, такі ён добры быў парэнь. ...Я гаварыў, учэнік ён быў-то слабы..., но он был очень порядочный, очень справедливый...»

З успамінаў Шкляра Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

«А ён школе сколькі падарыў, як я дырэктарам быў. Да мяне прыходзіў кожны год 1 верасня, тры мячыка [дарыў]: валебольны, баскетбольны, футбольны. Тады ж 95-ы год — голо, пусто везде. А потым калонкі падарыў асташынскай школе з усіціцелем, штоб мы вечера праводзілі».

...А якія арганізоўваў святы, Купалле там заўсёды. Танцплашчадку арганізоўваў. Каля возера, каля мельніцы зроблена, дзеравянная, памост такі, па кругу сядзенні. Два ўваходы былі на дзеравянны памост. Мы хадзілі з Вераб'евіч, помню, свята, фэст прама, там ж Барада арганізоўвае. З Вераб'евіч суды цягнемся, а тут людзей, машын. Асташына ўсё забіта, не прайсці».

З успамінаў Мароза Дзмітрыя Барысавіча, 1970 г. н., в. Вераб'евічы

• Прадпрымальнік Пётр Сільвановіч

«А дом отдыха які адбухаў, якую абстаноўку сздаў, а якую мебель завез: усё. Усе сздаў ўмовы буквальна, на высокім узроўні. І вот, так сказаць, смерць внезапная».

З успамінаў Шкляра Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

«61 год яму было, як ён памёр».

Як я стаў дырэктарам — 25 год было, як стаў у Асташына. Пётр Аляксандравіч часта прыязджаў. У яго ж планы. Ён кажа: «Давай, ты ж малады дырэктар, арганізуем на лета, прэджым, цэрасавы парк — адзіны в Беларусі, сюды каб спортшкола якая аддыхала. Тут дзецям — воздух, азёра. Я свае пруды, купацца разрашу, усё».

Планы строілі, строілі, а тут — раптам».

З успамінаў Мароза Дзмітрыя Барысавіча, 1970 г. н., в. Вераб'евічы

«У яго планы былі маршальскія, между прочим. Ён дабіўся, зрабіў бы».

З успамінаў Шкляра Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

Паступова і сажалкі прыйшлі ў занябанне. Пры старшыні калгаса Кавальчуку В. Л. сажалкі былі злучаны ў адну, пра існаваўшы калісьці падзел нагадваюць толькі купіны расліннасці пасярэдзіне сажалак ды гурбы зямлі на берагах. Цяпер яны знаходзяцца ў арэндзе прадпрымальніка Місючэнка М. М., які займаецца развядзеннем рыбы, на іх дазволена платная лоўля.

⁷⁶ Лицкевич, С. Дон Кихот зовет на помощь [Электронный ресурс] / С. Лицкевич. — 2011. — Режим доступа: www.mercatorgroup.ru/articles/Don_kixot_zovet_na.html&fr=webhsm. — Дата доступа: 10.05.2014.

Побач на р. Валоўцы захаваліся рэшткі маста па дарозе з Асташына ў Залозкі. Калісьці ён складаўся з дзвюх частак: бетоннай і драўлянай. Драўляная ў цяперашні час не існуе, а бетонная даволі вузкая.

Рака Валоўка і Асташынскія сажалкі маюць патэнцыял для стварэння пэўных вытворчых аб'ектаў мясцовага маштабу (з выкарыстаннем існуючых запрудаў) і для развіцця аграэкатурызму. Рэалізацыя дадзенага патэнцыялу магчыма пры цесным супрацоўніцтве і ўзаемадапамозе ініцыятыўных асобаў, індывідуальных прадпрымальнікаў, мясцовых уладаў і саміх вясцоўцаў.

Хвёдавы млын

«...Гэта драўляная, **Хвёдава мельніца**, стаіць яшчэ, ля ўсадыбы... Там мельнікам быў, зайшла савецкая ўласць, заведуюшчым мельніцы — Каратай Яўфім Фаміч. Ён з Нянькава быў. Он жыл в Расіі, он не был в акупацыі, пры немцах. Дзе-та яшчэ ў Первую міравую вайну як выехаў у Расію, там жыў. І вярнуўся сюды пасле вайны, і ён тут быў заведуюшчым мельніцы.

Мельнікам быў з Асташына Турайкевіч Іван Андронавіч. Помню, той Іван..., ён папаў на враішчаюшчаеся калясо. Яго іскалечыла, ізуродала. Ён доўга лячыўся, а патам усё-такі рабіў яшчэ. Хоць рука была скалечана, скрыўлена, але рабіў яшчэ троху...

Зайшла [савецкая ўлада], ужо пры калхозе стаў Бушма Уладзімір Міхайлавіч...»

«...У нас пасля Каратая заведуюшчы мельніцы, гэтай самай Хвёдавай, што стаіць дзеравянная, армянін. Астаўся тут, быў у парцізанах. Быў харошы чалавек, Вардан Асатуравіч. Ён гаварыў: "Вартан", сам на сябе...»

«Разгружалі на першы этаж, а камні малолі ўжо ўнізу, у падвале. Муку гатовую адбіралі саатветственна, у каішы мука сыпалася. Муку гэту, пад'язджалі з возам унізу, у другія дзверы ззадзі, тут унізу, гэта полунападвальнае памяшчэнне. Адтуда муку забіралі».

«...усе мельніцы былі абарудаваны на паследняму слову цехнікі, на тых часах. Былі што: стаялі ў кожнай мельніцы па два камні, дзе малолі муку проста. Стаялі шатроўкі, дзе шатравалі: рабілі крупу, панцакі [буіныя ячныя крупы]⁷⁷, абдзіралі. І была пытлёўка адзельна... На гэтай [драўлянай, ля сядзібы] была, і ў нас была, у Загор'і, у Хвёда, і на стараасташынскай была пытлёўка... Ана была атработана так, што выходзілі першы сорт, втары, а трэці — гэта абдзёрыны ўжо. Отрубі казалі. Такая была. І ў нас, і ў Хвёдавай мельніцы. Хаця і наша, загорская, тожа была Хвёдава мельніца.

Гэты Хвёд... яго калі-та хата стаяла во тут, за маёю хатай радам. Вот тут, дзе мая стаіць, наўернае, яго пачыналася. Помню, я яшчэ быў маленькім пацаном, а гэты Хвёд быў майму дзеду быўшаму родствеінік. Як яны прыходзіліся? Відзіма, бацькі былі дваюрадныя. Фамілія іх была Кавеліч.

Стаяла яго хата тут вот [паказвае вышэй, на горку]. Хвёд купіў там зямлю, каля Валоўкі. Гэты прадаваў Петрушкевіч, відзіма, і Хвёд купіў там зямлі і там пастроіў мельніцу. Пака там строіць, ён пастроіў у нас, у Загор'і мельніцу. Яго жонка была з нашай вёскі, недалёкая, саседка была, Зося. Ён купіў зямлю і пастроіў. Зразу пастроіў тут мельніцу. Убядзіўся, што хараішо, даход харошы дае мельніца. Здаў гэту мельніцу жыду, еврею. Ківа быў такой жyd. Ківа, не знаю, імя ці фамілія. З Любчы.

Ківа ўзяў гэту мельніцу ў арэнду і пры Польшчы ён ужо владзеў. Ён [Хвёд] пастроіў сабе мельніцу там сабе, ля хаты. Там усадыба яго, на горцы хата, казалі "Казлоў хутар". Гэта купіў Казлоў. Прадаў яго Хвёдаў зяць, Чаброўскі. Я не помню, Чаброўскі, наўерна, памёр... Жыў, памёр, тады прадалі...

...Ён пастроіў гэту мельніцу, а жыў ён тут, у Загор'і. Жыў цераз дарогу з быўшым маім дзедам. Но я дзеда не помню, яшчэ да майго раджэння дзед памёр. Я нарадзіўся ў 1929-м г. Ужо век пражыў тожа, дай Бог.

Гэты Хвёд, як купіў там усадыбу, так мая маці жыла з бацькам. Бацька мой быў прымака. Так жылі ў адной хаце дзве сям'і і пачалі ругацца междо сабою. Маёй маці прыйшлося капітуліраваць. Бацька купіў хату і пастроіў радам, пляц пазваляў, шырокі быў пляц. А врэмenna перайшлі жыць у гэту Хвёдаву хату. Я яшчэ помню, у гэтай Хвёдавай хаце, я маленькі быў яшчэ. Сколькa мне, гадоў пяць, можа не было. Я помню, я ляжаў яшчэ на краватцы, прыехалі страіцелі разбіраць хату. Мяне паднімаюць, крышу ўжо знялі, столь драць пачынаюць, а я спаў яшчэ (смяецца)».

«Быў у нас [акружэнец у вайну]. У нас была сям'я бальшая, но бацька ўзяў тожа салдата, тожа спасалі. Рускі чалавек ёсць рускі — шырокая душа. Бацька ўзяў, ён та і не нужэн быў нам факцічаскі, спасаць чалавека нада была, пакарміць. А потым яго забраў гэты самы Хвёд на млын. А Хвёд імеў вліянне, аўтарыцет, таму што праіздства дзяржаў... і пры немцах. Пры саветах былі адабралі ў яго ў 40-м годзе, ў 39-м годзе як зайшлі. Адабралі, паставілі свае кадры, усё, бальшавікі. А потым, як зайшлі немцы, апяць. Адзін Хвёдаў сын быў тут у мельніцы пры немцах, у нас у Загор'і. Жыда, як забралі, расстралялі таго Ківу. А гэтага салдата забраў ужо Хвёд ад нас... Жыў у Хвёда, працаваў у млыне».

З успамінаў Шклера Фёдара Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

7. Сядзібна-паркавы комплекс (канец XVIII–XIX ст.) размешчаны на ўзгорку паміж вёскамі Асташына і Залозкі.

Сядзібна-паркавы комплекс складаецца з сядзібнага дома і разбітага вакол яго парку.

⁷⁷ Панцак // Глумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/18554>. — Дата доступу: 01.05.2014.

Федарук А. Т. піша, што яшчэ ў 1670 г. быў пабудаваны сядзібны дом з бітай гліны, які на працягу двух стагоддзяў, нягледзячы на рамонтны і абнаўленні, захаваў характэрныя рысы пабудовы другой паловы XVII ст.⁷⁸

Габрусь Т. В. паведамляе, што на мяжы XVIII–XIX стст. на месцы старога сядзібнага дома пабудаваны мураваны аднапавярховы прамавугольны ў плане сядзібны дом, накрыты двухсхільным дахам. Архітэктура яго мела рысы барока і класіцызму. Сярэдзіну галоўнага фасада падкрэсліваў неглыбокі рызаліт з трохвугольным франтонам. У афармленні інтэр'ера былі зроблены камін з ляпным барочным аздабленнем і печы, абліцаваныя паліхромнай узорыстай кафляю⁷⁹, якія не захаваліся.

Аднак звесткі пра час пабудовы першага сядзібнага дома, пра яго інтэр'еры выклікаюць сумненне. Даследчыкі карысталіся артыкулам Юльяна Машыньскага «Dwór w Ostaszynie»⁸⁰, дзе аўтар распавядае пра сядзібны дом у в. Асташына Карэліцкага раёна. Ю. Машыньскі ўзгадвае кальвінскі збор непадалёк ад дома. У в. Асташына Навагрудскага раёна кальвінскага збора не існавала.

Рэшткі дома ўраджаюць сваёй масіўнасцю: высокая, каля 4 м столь, сцены таўшчынёй 1,5 м, скляпенні паўпадвальнага памяшкання. Цікава, як выклікае спосаб ацяплення памяшкання: печы размяшчаліся ў паўпадвальным памяшканні, а дымаходы ішлі ў тоўшчы сцен. Рэшткі дымаходаў можна назіраць і цяперашні час, а печы ўжо разабраныя.

Перад сядзібным домам з паўднёва-заходняга боку стаяла драўляная пабудова, флігель, дзе пасля 1951 г. размяшчаліся пачатковыя класы і школьная сталовая. Разабрана пасля закрыцця школы прыкладна ў 2006 г.

Да цяперашняга часу з заходняга боку за сядзібным домам можна пабачыць руіны драўлянай пабудовы, якая калісьці была панскай каменяніцкай.

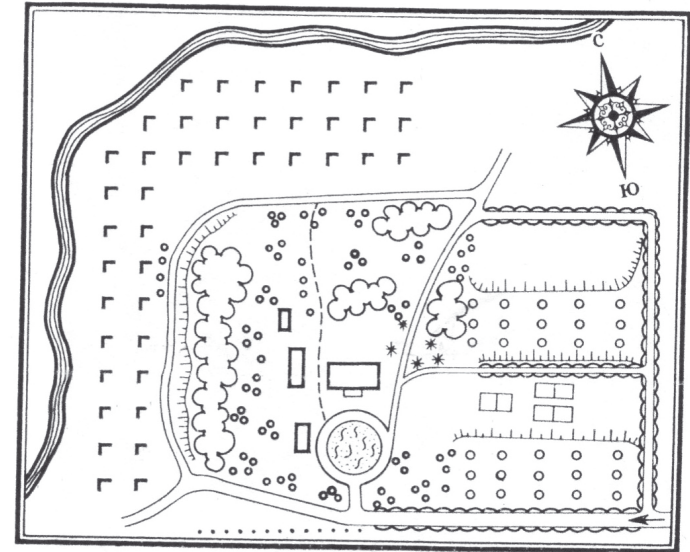
Непадалёк ад сядзібнага дома размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы. Мясцовыя жыхары ўспамінаюць, што насупраць дома на полі была пабудова, а з заходняга боку, паміж паркам і рэчкай Валоўкай былі драўляныя

ныя кароўнікі. Гэтыя пабудовы вяскоўцы разабралі ў час вайны на дровы. Па словах Мароза Д. Б., былога дырэктара Асташынскай школы, на тым месцы размяшчаліся пасля школьныя агароды і падчас работ пастаянна выгортвалі цэглу, якая, напэўна, была часткай фундаментаў гэтых гаспадарчых пабудов.

Парк закладзены ў другой палове XVIII ст. У адрозненні ад іншых паркаў гэтай эпохі не меў выразнай кампазіцыйнай восі і сіметрычнай будовы. Сфарміраваны на тэрасах. Займае прыўзнятую адкрытую тэрыторыю пасярод поля з маляўнічымі перспектывамі на навакольныя ландшафты. Асноўная пад'ездная алея, аформленая івай ломкай і бэзам звычайным, ідзе праз поле, а затым уздоўж парку.

Вось сіметрыі падкрэслена двума вязамі шурпатымі, добра выяўленыя цэнтральны круг. Парадная частка па перыметры мае пейзажнае афармленне ў выглядзе невялікіх групаў і адзінаковых дрэў, чым падкрэсліваецца яе ізаляванасць ад тэрасаў. Тэрасы займаюць усходнюю палавіну парку, маюць роўную паверхню, значныя перапады вышынь.

Першая (верхняя) тэраса шырынёй 40 м была занята плодовым садамі. Схіл стромкі, перапад вышынь каля 1,5 м.

• План сядзібна-паркавага комплексу, паводле А. Т. Федарука, 1989 г.

⁷⁸ Федорук, А. Т. Садово-парковое искусство Белоруссии / А. Т. Федорук. — Минск: Ураджай, 1989. — С. 74–75.

⁷⁹ Габрусь, Т. Архітэктурныя помнікі Навагрудчыны / Т. Габрусь // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Минск: Беларусь, 1996. — С. 160.

⁸⁰ Maszyński, J. Dwór w Ostaszynie / J. Maszyński // Tygodnik illustrowany. — 1900. — № 20. — S. 394–396.

Другая тэраса некалькі шырэй, каля 45 м. Уздоўж грэбня пракладзена алея з ліпы шырынёй 5 м. Вышыня схілу да 2 м. Ён, у сваю чаргу, плаўна тэрасаваны.

Найбольш вузкай з'яўляецца трэцяя тэраса. Перапады вышынь паступова нарастаюць. Вышыня схілу паміж трэцяй і чацвёртай тэрасамі складае 3 м.

Апошняя тэраса па памерах аналагічная першай, у цяперашні час свабодная, магчыма, яна таксама служыла садам.

Па перыметры з трох бакоў парк на тэрасах абрамлены алеямі ліпы. Узрост дрэваў больш за 150 гадоў, вышыня 20–26 м. Добра захавалася абсадка з усходняга боку, якая ўтварае замкнёны карыдор шырынёй 5 м, пры размяшчэнні ліпаў у радзе праз 1 м. Па ліпавых алеях вакол парку праходзіў вялікі прагулачны маршрут. Засталася толькі частка яго — дарожка вакол тэрасы з ліпавай алеяй, якая вядзе да сядзібнага дома.

Невялікі ўчастак парку за сядзібным домам аформлены, відаць, у больш позні час пейзажна. На газоне растуць групамі ліпы, ільмы (вязы), клёны. У канцы XIX ст. на трэцяй тэрасе з боку дома высаджана сасна веймутава (захавалася два дрэвы) і лістоўніца. Шмат бэзу, спірэі, парэчкі альпійскай. З боку рэчкі парк абараняла аднарадная абсадка таполі, тут размяшчаліся сад і агароды, а ў пойме ручая — невялікая сажалка.

Парк з'яўляецца адным з лепшых тэрасных паркаў Беларусі⁸¹. Прыгожы, дагледжаны калісці парк здзічаў, але і цяпер сярод мясцовых парод дрэў трапляюцца экзатычныя расліны.

22 верасня 2011 г. сядзібна-паркавы комплекс быў прададзены на аўкцыёне.

На былую шляхецкую сядзібу можна скіроўвацца наўпрост з вёскі Асташына, а можна — з боку вёскі Залозкі, збочыўшы з вялікай дарогі-жвіроўкі на вузенькую, у старых абсадах, дарогу праз поле. Дарога, па якой калісці, верагодна, свабодна гойсалі карэты, сёння пераўтварылася ў цеснаваты зялёны калідор, абсаджаны старым бэзам, клёнамі ды акацыямі. Калі не спяшацца і часцей разглядацца на бакі, у гэтым зялёным тунэлі нечакана можна сустрэць і зусім рэдкія дрэвы, напрыклад, — конскі каштан ружовы. Гэта звычайнае для Паўднёвай Еўропы альбо для Паўночнай Амерыкі дрэва для Беларусі — абсалютна экзатычны від⁸².

Больш падрабязна пра ўладальнікаў вёскі і сядзібы будзе сказана ніжэй, а вось адносна XIX — пачатку XX стст. маюцца наступныя звесткі. У 1820 г. сядзіба была куплена ў Абуховічаў Тадэвушам Чачотам, наступнымі ўладальнікамі былі Альбін Чачот і яго сын Рышард⁸³. Знаходзілася ва ўладанні сям'і, верагодна, да 1920–1930-х гг. Мясцовыя жыхары распавядаюць, што апошнім уладальнікам быў нейкі пан Петрушкевіч.

Сведкі паўстання 1932 г. у Асташыне ўзгадваюць пра сядзібу:

«У вёску часта прязджала паліцыя, рабіла вобыскі, забірала ў сялян маёмасць за няўплату падаткаў і распадавала сялянскае дабро багатым людзям і асаднікам. У адказ на гэта ў ноч з 15 на 16 сакавіка 1932-га г. былі спалены сядзіба асадніка Юльяна Вазьняка, які скупляў сялянскую маёмасць, і маёнтак памешчыка Петрушкевіча (згарэлі гумно, канюшня і іншыя пабудовы, а жылое памяшканне, пабудаванае з цэглы, засталася). Хто падпаліў панскі маёнтак і сядзібу асадніка, я не магу сказаць. Гэта рабілася ўпотаі, без сведак».

*З успамінаў Карповіча Міхаіла Купрыянавіча, 1990 г.*⁸⁴

Гнілякевіч Фёдар Піліпавіч успамінае, што пры Польшчы па сядзібе і парку проста так нельга было хадзіць вяскоўцам. Былі парабкі, былі вартаўнікі, якія ахоўвалі тэрыторыю. Толькі аднойчы моладзь і дзяцей запрасілі ў палац на канцэрт, які ладзілі польскія харцэры (скаўцкая/піянерская арганізацыя, якая дзейнічае ў Польшчы з 1909–1910 гг.⁸⁵).

Ён жа ўзгадвае і цікавы выпадак з панам. Вакол сядзібы была панская зямля: палі і паша. Калі на пашу заходзілі коні вяскоўцаў, панскія парабкі іх лавілі і пан вяртаў назад толькі пасля таго, як селянін адпрацуе за ўчыненую шкоду. Адзін вясковец не хацеў адпрацоўваць і пайшоў на хітрасць. Ён прыйшоў у палац, запрыкмеціў пана і, не заходзячы ў пакой, быццам незнарок гаворыць да суразмоўцы: «Калі пан з панаў, то аддасць каня, а калі пан з мужыкоў, то не». Пан, пачуўшы гэтыя словы, разлаваўся, выйшаў і кажа: «Idź i zabierz konia, gałganie!» (*Пайдзі і забяры каня, нягоднік*.)

⁸³ Ostaszyn / Ostaszyno // ARCHIWUM FOTOGRAFII GENEALOGICZNEJ [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=11771>. — Дата доступу: 05.09.2011.

⁸⁴ Успаміны Міхаіла Купрыянавіча Карповіча аб выступленні сялян вёскі Асташына Навагрудскага павета супраць асаднікаў і паліцыі ў 1932 г. // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262.

⁸⁵ Союз польских харцеров // Wikipedia [Электронны рэсурс]. — 2003–2014. — Рэжым доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Союз_польских_харцеров. — Дата доступу: 25.04.2014.

⁸¹ Федорук, А. Т. Садово-парковое искусство Белоруссии / А. Т. Федорук. — Минск: Ураджай, 1989. — С. 74–75.

⁸² Гізун, А. Сляды спадчыны. Асташына / А. Гізун // Intex-press.by, Барановичский новостной портал [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://www.intex-press.by/tu/911/200/10565/>. — Дата доступу: 05.05.2014.

«Тут выйшла так, пан быў хітры — гэты Петрушкевіч, як пачулі, што тут рэвалюцыя ідэ, падымаецца, ён усю зямлю прадаў, усю сваю, пры Польшчы гэта ён прадаў, а палац... А палац гэты, быў Юрасік, фамілію не помню, Юра звалі. Ён узяў, ці прадаў гэты пан палац, ці так пакінуў, я не помню. Кароча гавара, ён быў да прыходу савецкай арміі... А пан паехаў у Польшчу... [Прыйшла савецкая ўлада] палац забралі ад Юрасіка».

З успамінаў Гнілякевіча Фёдора Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына

«Строілі Шчарсоўскі мост. Называлі яго “ікляным” мостам, таму што ён быў аддзеланы па тых часах на апошняму слову тэхнікі. Ён быў дзеравяны, але быў на такую вышыню падняты, падсыпана было ўсё. Я быў пастушком, дык там, дзе я пасвіў кароў, з нашай пашы [каля Загор’я-Сенненскага] быў відаць гэты мост. Дык гэты мост быў падняты на вышыню, усе называлі “ікляны” мост. І мы ўсё назіраем на гэты мост і бачым парэнчы гэтыя высока, на высоце на Нёмане.

Аказваецца інжынер вёз заробатную плату рабочым, каторыя строілі мост. У Нягневічах заехаў у сталовую, тут на цэнтры, значыць. Гэты Юрасік, Марушка яго прозвішча, украў у яго грошы, якія ён з сумкаю навесіў. Ён выйшаў і пакончыў жыццё самагубствам, гэты інжынер. А Юрасік украў грошы і купіў, значыць, маёнтка гэты».

З успамінаў Шкляра Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор’е-Сенненскае

Такую ж гісторыю распавёў і Сільвановіч Іван Іванавіч, 1933 г. н., былы дырэктар Асташынскай школы.

«Вось пры мне яшчэ (пры немцах мы хадзілі ў школу) стаяў гэты дом, школа. Палац называлі мы яго. І стаяла дзеравяннае зданіе, мы разабралі яго, гэта ўжо пасля вайны, разабралі на дрывы. Там жыў сам Юрасік. Стаяла яшчэ канюшня і стаяла гумно ўнізе, пад рэчку.

А школа была абнесена, забор харошы, стаялі сталбы кірпічныя. У ваеннае врэмя кірпіча не было... На печ дзе ўзяць кірпіч? Першая неабходзімасць — печ. І вось разабралі ўсе сталбы. А як мы пайшлі яшчэ ў школу, гэтыя сталбы стаялі, наўраўна, дзясятка тры стаяла.

Стаялі сталбы, і яшчэ адна пастройка стаяла, тут на полі, як заязджаць сюды ў школу ад Залозак. Так напроціў гэтага заезду стаяла тожа пастройка. Там тожа разабралі, і не адны асташынцы, і загорцы...»

«...Будынак школы быў двухпавярховы. У ём крыша была, зданіе ж шырокае. Пад крышай другога этажа не было дастроена, а другі этаж быў пад крышай. Былі вокна ў крышы. Як крыша — вокна пароблены з адной стараны і з другой. Мы як хадзілі, былі два класа наверху: у адным канцы зданія і ў другім, а пасярэдзіне ляжалі доскі. Мы, дзеці, бегалі па тых досках.

Я жалею гэтага зданія, што яно прападае марна. Такое было зданіе. Вядома, яно было ў пажары. Яго спаліў Юрасік гэты сам, Марушка. Яго звалі Юрась, а Марушка — фамілія, значыцца.

Ён яго спаліў, тожа пры немцах.

Я харашо помню, мы вучыліся вот там (пераабарудавалі класаў некалькі, былі камнаты балшыя) у адным канцы, як зданіе стаіць, вот вакно на карыдор [правая частка будынка ад цэнтральнага ўваходу], гэта былі дзверы, уваход быў. Над падвалам гэтае вакно. Таму што з гэтай стараны [з левага боку ад былога ўваходу] яшчэ адно вакно і з гэтай стараны [з правага боку ад былога ўваходу] акно большае... І была дастройка яшчэ. Я не помню — падвальнае ці паўпадвальнае памяшчэнне? Помню, што стаялі сценкі, тры сцяны яшчэ ішлі як прадажэнне на шырыне гэтага зданія школы. І там, на сценах ляжалі рэйкі, і на рэйках быў пасланы пол. Гэта я помню. Пол быў пасланы.

Юрасік жыў, ён не хадзіў праз веранду, гана. Гэта ганкі два, школьныя нашы: адзін ззаду, другі збоку. А хадзіў Юрасік праз гэту дзвер.

Вось мы вучыліся ў класе радам, а перагародкі былі. Да яго прыехалі немцы, да Юрасіка. Вот яны пілі, балывалі, а мы вучыліся радам і мы чулі іхні разгавор. Чулі разгавор, пераводчык быў з імі. Немцаў столькі там было, мы не знаем.

І вот гэтае зданіе, трохсцен, прадажэнне гэтага зданія было роўна з фундаментам толькі. А там полупадвал, не поўнасцю падвал, а полупадвал, таму што вокна наверх. А ў падвалах, казалі, рабочыя кагда-та, прыслуга калісьці жылі... Патом дзе дзеўся фундамент, каторы прадаўжаў, трохсцен прыстроены быў, дзе дзяваўся, я ўжо не знаю...»

«...Юрасік, як мы вучыліся, хазяін, ставіў свінні ў падвале, хаваў ад парцізан. Помню вучанікі, быў такі Валодзя Мікіткаў з Асташына, аднажды ён паглядзеў, што свінні стаяць, вучанікам гаворыць: “А там свінні стаяць”. А ішла яго дачка, Юрасікава, кірпіч узяла, как грывнула ў плечы. Гэты і паваліўся хлопец (смяецца).

Тады ж была безадказнасць, вайна.

Ён ставіў свінні там, значыць. Мы зразу, як прыйшлі туды, там было хара. Там, дзе гана цэнтральны, там была баня падсыподам. Там была харошая аддзелка пад нізам, пад ганкам. Там была аддзелка адно дзела: кафельная аправа ўся была. Ванны стаялі дзве балшыя. Красіва было».

«Пад ступенькамі вокны былі, такія маленькія, так усё назіралі праз гэтыя вокны».

«...У Юрасіка было два сыны і дочка. Сыны былі оба халасцякі, я помню. Помню, коні ён пускаў. Спортплашчадка была, тут коні ўсё пускаў, было ў яго заароджана. Пры немцах жа ж ніякай фізкультуры не было, нічога. Тут заароджаныя яго коні хадзілі, двое коней было. А патом парцізаны забралі коней прыехалі. Гаварылі, што Юрасік сам спаліў, другія гаварылі, што парцізаны спалілі...»

«...Мы ішлі ў школу, помню як сёння, пад школу, з Загора пацаны. Мы хадзілі цераз пашу. У нас тут мельніца стаяла, недалёку мост, цераз рэчку перайсці. Так мы пераходзілі і ішлі на той старане рэчкі. Там прамая дарога была аж у самую школу. Гэта нам дарогу сакраічала значыцельна, і мы хадзілі цераз гэты мост.

Падыходзім пад школу, чуем запахі, ужо чуваць. Прыйшлі ў школу, так клас, у каторым мы вучыліся, там згарэла печка, камната абгарэла».

«...Вот датушвалі мы, дзеці. Гэта першы [раз]. Тады хадзілі-то са ўсіх дзевачень, а кругом яго [Юрасікава] было поле. І хадзілі цераз яго поле напрумую. Ад кожнай вёскі клалі дарогу цераз поле. Лазілі ў агароды дзеці. Гэта ж не цяпер, што няма каму лазіць. А тада і полугалодная дзетвара. Са ўсех старон лазілі па агародах. Ён рашыў ізбавіцца ад людзей, ад дзяцей ад эціх, рашыў спаліць сам. Ён, вродзе бы, спаліў сам, но злажыў віну на парцізанаў. А як там было факцічэскі, не магу знаць.

Зданіе было згарэла ўсё тут. Усё з паталкоў абрушылася ў камнаты, у залы.

Кагда вастанаўлівалі школу, многа друзю было, рашылі прадалбаць памішчэнне, а там паталкі фігурныя, красівыя [скляпенні]. І междо прочым, рашылі часць друзю апусціць туды, у падвал, значыць. І мы іх дажэ чысцілі ў школе. Гэта ўжо пры мне, я ўжо рабіў у школе [60-я гг.]. Чысцілі, таскалі гэты друз. Яны ўжо сыталі там торф... Масцярскую зрабілі ў адном, у пару камнатах. А пару камнат былі ваабшчэ свабодныя. Ачысцілі мы... а там, дзе ванны, там засталася».

З успамінаў Шклера Фёдара Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

«У вайну так і спалілі Юрасікавы хлопцы. Былі два: Якуб і Коля, дачка Анюта, красівая тожа. Як зрабілі школу, тады там быў стораж з Асташына, старажаваў ужо. Старшы сын Юрасікаў, Коля, узяў ды запаліў яе. Там ужо школу парабілі, там такая камнатка. Ён там запаліў. І там двое старажы былі, яны атушылі, гэтую школу. А тады ўсё-такі ён, гэты Коля (на фронт пайшоў, тожа пагіб)... у другі раз [запаліў], мусіць ён. Першы раз запаліў, дык атушылі. А другі раз, як запаліў, то згарэла яна.

[Пасля вайны] раманціравалі самы, зрабілі школу».

З успамінаў Гнілякевіча Фёдара Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына

«У 1943-м годзе гэты панскі маёнтак быў спалены Юрасікам і адноўлены толькі ў 1951-м годзе. Працавала няпоўная сярэдняя школа да 2004 года».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Свае думкі выказаў у вершах Дзмітрый Барысавіч Мароз

Недалёкая рэчка
І раздолле палёў.
Дрэмлуюць дужыя плечы
Старадаўніх муроў.

Казематныя зводы
Уразыць сабой,
Тут акенцы свабоды
Па-над самай зямлэй.

Тут сівая даўніна
Пахавана ў муроў.
І жыве напамінам
Аж да гэтай пары.

Парк цудоўны вітае
Шэптам дрэў векавых.
Птушак спеў ахінае
Мой збянтэжаны слых.

На ўзбярэжжы Валоўкі
Я тужлівы стаю.
Прывітанне ізноўку! —
Я яму гавару.

Паламаныя ліпы,
Грабы і тапалі.
Бы смяротныя хрыпы
Чутны з недраў зямлі.

Два стагоддзі мінулі,
Што далей?..
Страшны сон...
Словы думкі прыгнулі,
Праклялі наўздагон...

Мароз Д. Б.

IV. 3 гісторыі

1. Перыяд Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай (да канца XVIII ст.)

Вёска Асташына з'яўляецца найстарэйшай вёскай Навагрудскага раёна. Упершыню згадваецца яна ў дакументах у 1401 г. як двор Новагародскай зямлі, які належаў вялікаму князю Вітаўту. У сваёй жалаванай грамаце 1428 г. Вітаўт падараваў Асташына ў пажыццёвае ўладанне (пасля сваёй смерці) жонцы Юльяне Іванаўне Гальшанскай. З канца XV ст. уласнасць князёў Чартарыйскіх, потым Саламярэцкіх⁸⁶.

Чартарыйскія, Чартарыйскія, княжацкі род герба «Пагоня». Паводле генеалагічнай традыцыі вялі сваё паходжанне ад князя Канстанціна Альгердавіча (?–1390); пры гэтым спасылаліся на пацвярджэнне польскім каралём Уладзіславам III іх сваяцтва з Альгердам граматай ад 14.06.1442. Аднак гісторыкі XIX ст. выказвалі сумненне ў верагоднасці гэтай граматы і схіляліся да версіі пра беларускае паходжанне Чартарыйскіх. Прозвішча атрымалі ў XV ст. ад свайго маёнтка Чартарыйск на р. Стыр на Палессі (Луцкі павет Валынскага ваяводства). Княжацкі тытул Чартарыйскіх зацверджаны на Люблінскім сойме 1569 г., у Аўстрыі ў 1785 г., у Каралеўстве Польскім у 1819 г.

Уладальнікам Асташына быў **Аляксандр** (? — пасля 1477), сын Васіля (? — пасля 1417) — родапачынальніка Чартарыйскіх. Канюшы вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча ў 1440 г. Незадаволены антымагнацкай палітыкай Жыгімонта, які абапіраўся на дробнае баярства, разам з братамі Іванам і Міхаілам стаў адным з арганізатараў змовы і забойства вялікага князя.

На радны савет у Троцкі замак князь Чартарыйскі прывёз санны абоз у трыста падвод, на кожнай з якіх быў схаваны ваяр. Чартарыйскі і памагаты яму шляхціц Скабейка знайшлі Жыгімонта ў капліцы. Дзверы былі зачынены знутры. У гэта імгненне Чартарыйскі ўбачыў, што па двары ходзіць любімы Жыгімонтаў мядзведзь, і зашкрабаў аб дзверы пазног-

цямі. Жыгімонт адчыніў дзверы, Чартарыйскі і Скабейка зайшлі, і Чартарыйскі ўдарыў Жыгімонта качаргой.

Гэта было другое пасля задушэння Кейстута забойства вялікага князя. Уся краіна была здзіўленая. Аляксандр быў вымушаны ўцячы ў Маскву. Ён быў намеснікам вялікага князя маскоўскага ў Пскове (1443–1447, 1456–1460) і Ноўгарадзе (1447–1456). У 1461 г. вярнуўся ў ВКЛ і атрымаў ад вялікага князя Казіміра IV Лагойск, Асташын, Камянец. Быў жанаты з Марыяй, дачкой маскоўскага вялікага князя Дзмітрыя Шамякі⁸⁷.

Меў сыноў Міхала, Уладзіміра і Сямёна і некалькі дочак.

Князь Сямён Аляксандравіч Чартарыйскі заклікаў у 1496 г. нейкага Богуша Пяткевіча вярнуць прывілеі на маёнткі, якія бацька яго, князь Аляксандр, выслужыў у караля Казіміра. Аднак, калі аказалася, што Пяткевіч тымі прывілеямі не валодае, вялікі князь Аляксандр выдаў князю Сямёну Аляксандравічу ў тым жа годзе новы прывілей на Лагойск (Лагожаск), Асташын, Спораў і Камянец, якія бацька яго, князь Аляксандр, выслужыў у караля Казіміра⁸⁸.

Пасля Асташына пераходзіць ва ўладанне да Саламярэцкіх. **Саламярэцкія**, княжацкі род герба «Равіч». Па паходжанні Рурыкавічы, прозвішча ад назвы маёнтка Саламярэч у Менскім павеце (цяпер вёска Саламарэчча Мінскага раёна). Паходзяць ад Івана Дзмітрыевіча (мянушка Шах), унука смаленскага вялікага князя Святаслава Глебавіча (?–1310). Іван Дзмітрыевіч меў сыноў Юрыя, Фёдара і Сямёна, ад сына Юрыя — Васіля па мянушцы Тацішч — паходзіць расійскі дваранскі род Тацішчых, ад Фёдара або Сямёна — род Саламярэцкіх⁸⁹.

• Герб рода Чартарыйскіх «Пагоня»

⁸⁷ Грыцкевіч, А. Чартарыйскія / А. Грыцкевіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 739–740.

⁸⁸ Wolff, J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. — Warszawa, 1895. — S. 21.

⁸⁹ Пазднякоў, В. Саламярэцкія / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 537–538.

⁸⁶ Спірыдонаў, М. Ф. Асташына / М. Ф. Спірыдонаў // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. — Т. 2: Аршыца — Беларусцы / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1996. — С. 46.

• Герб рода Саламярэцкіх «Равіч»

Адна дачка Аляксандра Чартарыйскага, імя якой невядома, была жонкаю Івана Васільевіча Саламярэцкага і маці князя Васіля Іванавіча, які ў 1525 г. заключыў дамову аб спадчыне па цётцы сваёй княгіні Аўдоцці Аляксандраўне Чартарыйскай, жонцы князя Андрэя Мажайскага. Нашчадкі яе: **князь Васіль Іванавіч Саламярэцкі** і мужы яго дваюрадных сяцёр, дачок Сямёна Чартарыйскага, Васіль Тышкевіч і Федзько Гневашэвіч — падпісваюць дамову, што пасля смерці княгіні Аўдоцці Мажайскай Саламярэцкаму дастануцца Асташын, Плешчаніцы з сёламі Домжарычы і Дубінічы, а Тышкевічу і Гневашэвічу — уладанні Калодзежы. Аўдо-

цця жыла яшчэ ў 1528 г., бо па земскім попісе таго года княгіня Андрэева-Мажайская выстаўляла ў войска ВКЛ 14 коннікаў⁹⁰.

Васіль Іванавіч (? — да 8.9.1540), сын Івана Васільевіча. Дзяржаўца керсноўскі ў 1512 г., дзяржаўца магілёўскі з 1520 г. У 1528 г. выстаўляў у войска ВКЛ 15 коннікаў. Валодаў маёнткамі Саламярэч (заснаваў там манастыр), Асташын, Плешчаніцы, Хатаевічы, Домжарычы, Будзінічы, Гогаліца, замкам Камень⁹¹.

Удава Васіля Іванавіча Ганна пасля смерці мужа і старэйшых сыноў падзяліла спадчыну з трыма малодшымі Іванам, Юрыем і Багданам. Яна пакінула сабе ў пажыццёвае карыстанне Саламярэч з замкам, сялом і г. д., а сынам — двары Асташын і Плешчаніцы з сёламі Хатаевічы, Домжарычы і Будзінічы, кожнаму па 1/3 частцы.

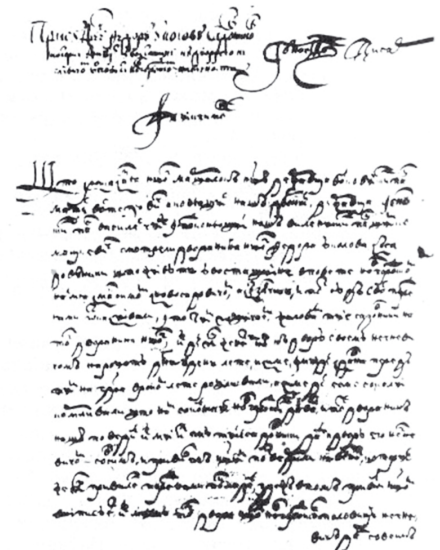
У жніўні 1555 г. князь **Іван Васільевіч Саламярэцкі** і жонка яго Ганна Іванаўна з Глябовічаў, дачка ваяводы віленскага, зрабілі ўзаемныя запісы. Ён ёй — 2492 коп грошай у двух частках на маёнтках спадчынных Саламярэч і Гарадок, якія маці трымае ў пажыццёвым карыстанні, мат-

чынай Гогаліцы і ўласных Асташыне і Плешчаніцах, яна ж аднавіла ранейшы запіс двара Кельмы з воласцю Дабікініцкай⁹².

Іван Васільевіч (?–1578?), сын Васіля Іванавіча. Дзяржаўца аінскі ў 1541–1552 гг., дабосненскі ў 1552–1555 гг., глускі ў 1552–1556 гг., быхаўскі ў 1555–1556, стараста мсціслаўскі і радамльскі з 1558 г., першы кашталян мсціслаўскі з 1566 г. Удзельнічаў у Інфлянцкай вайне 1558–1582 гг. Валодаў Саламярэчу, Гогаліцай, Плешчаніцамі, Сёмкавым Гарадком у Менскім павеце, Асташынам у Навагародскім павеце, Кельмамі ў Жамойці. Апякаў праваслаўныя цэрквы.

Апошнім уладальнікам Асташына з Саламярэцкіх быў **Іван Багданавіч** (1576 — пасля 1599), сын Багдана Васільевіча, пляменнік Івана Васільевіча. Выступаў супраць Берасцейскай уніі 1596 г., у 1599 г. удзельнічаў у сумесным саборы праваслаўных і пратэстантаў у Вільні. Валодаў Лахвай, Асташынам, Плешчаніцамі, Гогаліцай⁹³.

У Метрыцы ВКЛ захавалася скарга асташынскіх сялян на гаспадарскага двараніна Фёдара Уколава. Ён у XVI ст. разам з маткай і двума братамі валодаў толькі паловай маёнтка Нягневічы. Уколавы былі драбнейшымі і дробнымі феадаламі. Так, у 1528 г. Ф. і І. Уколавы выстаўлялі ў войска ВКЛ па адным кані, а В. Уколаў — два. Зразумелым

• Пацвярджэнне Жыгімонта Фёдара Уколава пажалавання палавіны двара Нягневічы ў сувязі са скаргай сакольнікаў двара з сяла Асташын аб значным павелічэнні ім іх павіннасцей. 1528 г.

⁹⁰ Wolff, J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. — Warszawa, 1895. — S. 20–21.

⁹¹ Пазднякоў, В. Саламярэцкія / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 537–538.

⁹² Wolff, J. Kniazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. — Warszawa, 1895. — S. 496.

⁹³ Пазднякоў, В. Саламярэцкія / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 537–538.

• Герб рода Кішак-Цеханавецкіх «Дуброва»

становіцца іх імкненне пашырыць свае ўладанні. Фёдар Уколаў да сваёй часткі маёнтка Нягнєвічы выслужыў некалькі слуг-сакольнікаў (у крыніцы, верагодна, памылкова — «садовнікі»), якія жылі ў сяле Асташын. Каб павысіць свае даходы, ён значна павялічыў павіннасці выслужаных ім сялян. Як заявілі ў сваёй скарзе сяляне, да пажавання яны «здавна перед тым на гасподара впроком лете робливали, а зиме дей есмо соколы кормливали, што нам сокольнічий новгородский даивал». Атрымаўшы гэтых сялян ва ўласнасць, Уколаў пачаў гнаць іх «к двору своему Негневичом на роботу день у день лете и зиме». Спроба іх адстаяць ранейшыя павіннасці з дапамогай ад-

паведнай скаргі вялікаму князю таксама была марнай. Жыгімонт, разгледзеўшы гэтую скаргу, знайшоў яе беспадстаўнай і пацвердзіў поўнае права шляхціца на распараджэнне выслужанымі сялянамі па сваім меркаванні.

Валодаў Асташынам і такі вядомы дзяржаўны дзеяч, як **Ян Кішка** (?–1592), прадстаўнік магнацкага роду Кішак-Цеханавецкіх герба «Дуброва» ў ВКЛ. Ён быў сынам віцебскага ваяводы Станіслава Пятровіча Кішкі і княгіні Ганны з Радзівілаў. Вучыўся ў Базелі (1563), з 1564 г. у Цюрыху, Рыме, Неапалі, Балонні. Пасля смерці бацькі ў 1544 г. атрымаў у спадчыну агромныя багацці — 70 гарадоў і 400 вёсак. Крайчы Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) з 1569 г., падчашы ВКЛ з 1579 г., стараста генеральны жамойцкі з 1579 г., кашталян віленскі з 1588 г., берасцейскі ваявода з 1589 г. У час Інфлянцкай вайны 1558–1582 гг. у 1580 г. з каралём Стафанам Баторыем удзельнічаў у паходзе пад Вялікія Лукі, выставіўшы за свой кошт 400 коннікаў і 120 пяхоты. За аказаныя паслугі быў узведзены каралём у сан сенатара. У сваіх маёнтках пашырыў арыянства. Заснаваў арыянскую школу ў Іўі, друкарню ў Венграве (1570), Лоскую друкарню. На арыянскіх сінодах у Лоску ў 1578 і 1581 гг., а таксама ў Любчы ў 1582 г. выступіў супраць радыкальнай плыні ў арыянскім руху. Аўтар некалькіх рэлігійных трактатаў. На сой-

ме 1589 г. выступіў у абарону верацярпімасці⁹⁴.

Ян Кішка не пакінуў нашчадкаў. Пасля яго смерці жонка Эльжбета з Астрожскіх выйшла замуж за Крыштофа Радзівіла «Пяруна» і новымі ўладальнікамі Асташына сталі **Радзівілы**. Яны былі з пачатку XVII ст. гаспадарамі Асташына на працягу амаль двухсот гадоў⁹⁵. Радзівілы — найбуйнейшы магнацкі род герба «Трубы» («Тромбы») у ВКЛ, прадстаўнікі якога ў XV–XVIII стст. займалі вышэйшыя дзяржаўныя, адміністрацыйныя і вайсковыя пасады; буйныя землеўладальнікі. Паходзяць з літоўскага баярства⁹⁶.

• Герб рода Радзівілаў «Трубы» («Тромбы»)

Першы ўладальнік — **Крыштоф Радзівіл «Пярун»** (1547–1603) — сын Мікалая Радзівіла Рудого, вялікі гетман літоўскі, ваявода віленскі, кашталян троцкі, гетман польны літоўскі, вялікі падчашы літоўскі, староста кокенгаўзенскі, салецкі, жыжморскі, барысаўскі. Удзельнік Інфлянцкай вайны 1558–1582 гг., пачынаючы з бітвы на Уле (1564). У кампаніі 1580 г. узяў замак Усвяты і нанёс паражэнне расійскаму войску каля Вялікіх Лук. У жніўні-кастрычніку 1581 г. атрад Радзівіла (4 тыс. чалавек) разам з атрадам Ф. Кміты-Чарнабыльскага (2 тыс. чалавек) зрабілі рэйд да вярхоўяў Волгі, занялі Старыцу і Ржэў. Гэты рэйд і аблога Пскова прымусілі Івана Грознага падпісаць перамір'е.

У 1579–1584 гг. Крыштоф займаў пасаду кашталяна троцкага, адначасова ў 1579–1585 гг. падканцлер ВКЛ. Пасля смерці бацькі з 1584 г. ваявода віленскі.

⁹⁴ Думін, С. Кішкі / С. Думін // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 101–102.

⁹⁵ Гайба, М. Старэйшая вёска раёна / М. Гайба // Новае жыццё. — 2001. — 31 кастр.

⁹⁶ Грыцкевіч, А. Радзівілы / А. Грыцкевіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 503–504.

• Крыштоф Радзівіл «Пярун» (1547–1603)

Быў прыхільнікам самастойнасці ВКЛ. Пасля смерці Стафана Баторыя падтрымліваў план часткі магнатаў і шляхты ВКЛ абраць каралём цара Фёдара Іванавіча і стварыць дзяржаўную ўнію ВКЛ, Польшчы і Расіі на чале з вялікім князем. У 1589 г. атрымаў пасаду вялікага гетмана ВКЛ. На чале атрадаў войска ВКЛ змагаўся з паўстаннем Налівайкі 1594–1596 гг. Дамогся шлюбу ў 1600 г. Соф'і Алелькаўны са сваім сынам Янушам. Пасля смерці Соф'і (1612). Случае княства і іншыя ўладанні Алелькавічаў перайшлі да роду Радзівілаў. У час вайны Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600–1629 гг. з 1600 г. Крыштоф камандаваў войскамі ў Інфлянтах. 23 чэрвеня 1601 г. нанёс паражэнне шведскаму войску ў бітве пад Кокенгаўzenам, у ліпені 1601 г. узяў Вендэн.

Меў адну з найбольшых латыфундый у ВКЛ. Асноўныя маёнткі — Валожын у Ашмянскім павеце, Койданава, Смалявічы, Станькава ў Менскім павеце, Уселяб, Асташына ў Навагродскім павеце і інш. (сучасная Беларусь); Біржы, Віжуны і інш. (сучасная Літва). Трымаў Барысаўскае, Кокенгаўзенскае і іншыя староствы.

Як і бацька, Крыштоф вызнаваў кальвінізм, будаваў кальвінісцкія саборы. Пры яго двары было шмат вучоных, з ім былі звязаны дзеячы беларускай культуры: А. Рымша, Г. Пельгрымоўскі, С. Рысінскі, А. Волан. Да гэтага часу Радзівілы ўспрынялі польскую (і ўвогуле заходнееўрапейскую) культуру, але засталіся гарачымі патрыётамі Вялікага Княства Літоўскага, праціўнікамі палітычнага паглынання яго Польшчай. На іх грошы ствараліся першыя друкарні ў Берасці, Нясвіжы⁹⁷.

Апошні ўладальнік з роду Радзівілаў — **Дамінік Геранім Радзівіл** (1786–1813) — прадстаўнік нясвіжскай лініі Радзівілаў, вайсковы дзеяч Рэ-

чы Паспалітай, палкоўнік войска Княства Варшаўскага і гвардыі Напалеона. XI ардынат на Нясвіжы і Альцы. Сын Гераніма Вінцэнта Радзівіла і Соф'і Дароты Фрыдэрыкі фон Турн-Таксіс. Страціў бацьку ў год свайго нараджэння, апекаваўся Каралём Станіславам «Пане Каханку».

У 1804 г. атрымаў тытул камергера расійскага цара Аляксандра і паяліўся ў Нясвіжы. Паводле сведчання Уладзіслава Сыракомлі, у гэты час Нясвіж «развіваўся і квітнеў, меў назву малой Варшавы».

У 1807 г. ажаніўся з Ізабэлай Мнішак, аднак праз 14 дзён выехаў да свайго палаца ў Варшаве з Тэафіліяй Мараўскай, з якой у 1809 г. пабраўся шлюбам у другі раз. Ад Т. Мараўскай меў сына Аляксандра Дамініка і дачку Стэфанію.

З 1810 г. служыў у войску Княства Варшаўскага, меў званне палкоўніка і камандаваў 8-м палком уланаў. Князь Дамінік быў гарачым патрыётам Бацькаўшчыны і змагаром за адраджэнне краіны, далучыўся да французскага імператара Напалеона, калі той паабяцаў свабоду і незалежнасць Рэчы Паспалітай. За ўдзел у бітве пад Смаленскам быў узнагароджаны Ордэнам Ганаровага легіёну. Ён не пакінуў Банапарта нават тады, калі яго зорка ўжо закаталася. Мужнасць Дамініка на полі бітвы заўважаў нават імператар. Пра яго пісалі, што ён быў самы адважны з усіх палякаў (беларусаў). Калі Дамініку дазволілі вярнуцца ў Нясвіж, ён адказаў: «Маё месца на чале майго палка, а не ў Нясвіжы». Атрымаўшы цяжкую кантузію пад Ганаў, ён памёр у Францыі 11 лістапада 1813 г. На ім абарвалася мужчынская лінія нясвіжскіх Радзівілаў, якая цягнулася без перапынку, каля 230 гадоў.

Аляксандр I пажадаў узнагародзіць княжацкімі памесцямі героя вайны 1812 года графа Вітгенштэйна, які забраў у сваю сям'ю дачку Дамініка Стэфанію. У 1829 г. яна выйшла замуж за Льва (Людвіга Леона) Вітгенштэйна⁹⁸.

• Дамінік Геранім Радзівіл (1786–1813)

⁹⁷ Грыцкевіч, А. Радзівіл Крыштоф / А. Грыцкевіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2005–2010. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 490.

⁹⁸ Шышагіна-Патоцкая, К. Я. Нясвіж і Радзівілы / К. Я. Шышагіна-Патоцкая. — Мінск: Беларусь, 2002. — С. 159–164.

2. У складзе Расійскай імперыі (1795–1917)

Землі Навагрудчыны ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі ў выніку трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай 1795 г. і ўтварылі:

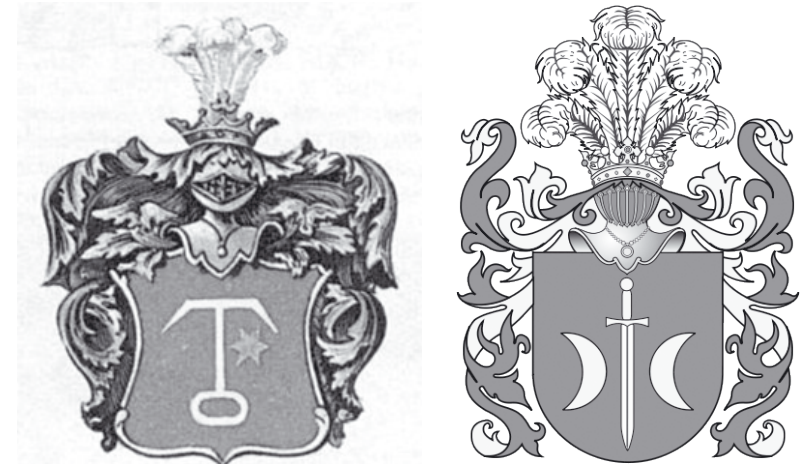
- з 1795 г. — Навагрудскі павет Слонімскай губерні,
- з 1796 г. — Навагрудскі павет Слонімскага намесніцтва,
- з 1797 г. — Навагрудскі павет Літоўскай губерні,
- з 1801 г. — Навагрудскі павет Гродзенскай губерні.

З 1842 г. павет увайшоў у склад Мінскай губерні.

Напачатку XIX ст. маёнткам Асташына валодалі **Абуховічы** — шляхецкі род уласнага герба «Абуховіч» («Ключ раздвоены», зменены «Ясенчык»). Паходзілі з Валыні, адкуль у XVI ст. перасяліліся ў Мазырскі, а пасля і ў Навагрудскі паветы⁹⁹. У 1820 г. маёнтак быў куплены ў Абуховічаў Тадэвушам Чачотам, наступнымі ўладальнікамі былі Альбін Чачот і яго сын Рышард. Знаходзіўся ва ўладанні сям’і Чачотаў да парцэлецыі 1930-х гг. XX ст.¹⁰⁰

Чачоты (Čačoty; па-польску: Czeczotowie, Czeczottowie, па-рускі: Чечоты) — шляхецкі род герба «Астоя». Паходзіць са Смаленскага ваяводства. Унесены ў 1 і 6 часткі Радавых Кніг Кіеўскай, Мінскай і Гродзенскай губерняў (зацверджаны Літоўскім шляхецкім дэпутацкім сходам у 1798 г., Мінскім губерньскім — у 1802, 1853 і 1892 гг., Гродзенскім — у 1817 г.). Зацвярджаўся таксама Сенатам у 1832, 1855 і 1892 гг.¹⁰¹ Гербам «Астоя» карысталіся каля 250 родаў Беларусі, Украіны, Літвы і Польшчы, у тым ліку Чачоты. У чырвоным полі два залатыя маладзкія рагамі ў розныя бакі, паміж імі аголены сярэбраны меч. Каштоўнасць — над прылібай з каронай пяці страусавай пераў. Вядомы з сярэдзіны XIV ст.¹⁰²

У «Слоўніку геаграфічным Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін», выдадзеным у 1886 г., Асташына апісваецца як: маёмасць

• Герб рода Абуховічаў «Ключ раздвоены»

• Герб рода Чачотаў «Астоя»

у Навагрудскім павеце, уласнасць Чачотаў, якая мае 1096 дзесяцін (каля 1195 га) зямлі, вельмі добрую глебу; тры млыны ў арэндзе і прапінацыю (выраб і продаж моцных спіртных напояў. Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772 г.) расійскі ўрад пазбавіў дробную шляхту права на вольную прапінацыю і захаваў яго за ўласнікамі сялян і мястэчак за спецыяльны падатак з кожнай рэвізскай душы (г. зн. мужчыны)¹⁰³).

Эдвард Паўловіч (1825–1909) — шляхціц, мастак, выкладчык Навагрудскай гімназіі (з 1859 г.), асветнік, удзельнік паўстання 1863–1864 гг., у сваіх успамінах пералічвае землі Навагрудскага павета, якія знаходзіліся ва ўладанні шляхты з 1831 па 1869 гг. Ён называе два Асташына:

- Асташына Магнушэўскіх, парафія Нягневічы;
- Асташына Чачотаў, парафія Навагрудак¹⁰⁴.

На ваенна-тапаграфічнай карце 1865–1866 гг. у наваколлях Асташына сапраўды пазначаны фальварак на месцы, дзе і сёння можна назіраць рэшткі сядзібнага дома і парк, і на поўдзень ад яго, прыкладна на адлегласці 3,5 км, — панскі дом. Імя ўладальніка пазначана Мачунрыеўскі, але гэта,

⁹⁹ Пазднякоў, В. Абуховічы / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 1: Абаленскія — Кадэнцыя. — 2-е выд. — 2007. — С. 199.

¹⁰⁰ Ostaszyn/Ostaszyno // ARCHIWUM FOTOGRAFII GENEALOGICZNEJ [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=11771>. — Дата доступу: 05.09.2011.

¹⁰¹ Яцкевіч, З. Радавод Яна Чачота / З. Яцкевіч // Беларусіка-Albaruthenica: Мінск: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1998. — Кн. 10. — С. 6.

¹⁰² Пазднякоў, В. Астоя / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 1: Абаленскія — Кадэнцыя. — 2-е выд. — 2007. — С. 258.

¹⁰³ Анішчанка, Я. Прапінацыя / Я. Анішчанка // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч / Г. П. Пашкоў [і інш.]. — 2006. — С. 462–463.

¹⁰⁴ Pawłowicz, E. Wspomnienia: Nowogródek. Więzienie — wygnanie / E. Pawłowicz. — Lwów, 1887. — S. 55–56, 59.

відаць, памылка, бо карта 1865–1866 гг. перавыдавалася яшчэ і ў 1912 г.¹⁰⁵ Верагодна, правільнае прозвішча ўладальніка — Магнушэўскі.

У Навагрудскім павеце Чачоты валодалі таксама:

- Барацінам, размешчаным у гміне Гарадзечна, недалёка, пры паштовым тракце з Карэліч да Навагрудка (цяпер у Карэліцкім раёне, на мяжы з Навагрудскім). Уладанні тыя, што ў пачатку XX ст. займалі 2256 моргаў (каля 1602 га) вельмі добрай, пшанічнай глебы былі набыты ад Радзівілаў. Першым уладальнікам Бараціна быў Тадэвуш Чачот, суддзя межавы. На мяжы XIX і XX стст. гэтымі землямі валодаў Канстанцін Чачот (1812–1897), жанаты з Антанінай з Вяндорфаў (1816–1916). Пасля іх Барацін перайшоў да зяця, Уладзіслава Лазінскага, жанатага з Людвікай Чачот¹⁰⁶,

- Заплісем, аселым урочышчам у гміне і парафіі каталіцкай Уселюб у 29 вярстах ад Навагрудка. Мелі тут 1/4 валокі (5,34 га)¹⁰⁷;

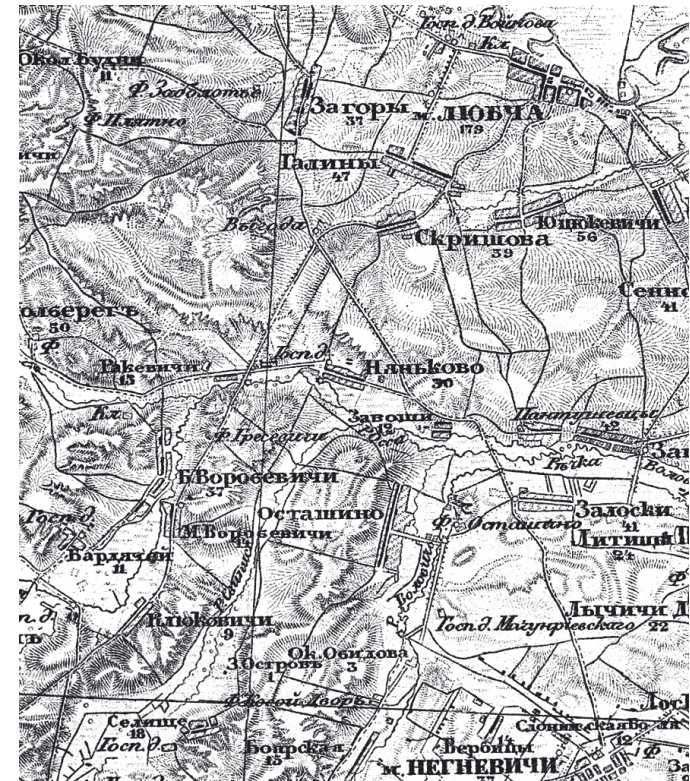
- фальваркам Юзэфін¹⁰⁸;

- двума фальваркамі Насейкі ў гарадышчанскай паліцэйскай акрузе.

З 1838 г. ва ўласнасці Чачотаў, мелі 12 валок (каля 256 га) вельмі добрай глебы ў бязлесай, пагоркавай мясцовасці¹⁰⁹.

Адзін з Чачотаў трапіў нават у 1911 г. на старонкі «Газеты Львоўскай» у сувязі з наступным крымінальным выпадкам:

«Зноў забойчы замах з мэтай захопу маёмасці здарыўся на Літве. Вялікая маёмасць Асташын у павеце Навагрудскім належыць **Рышарду Чачоту**, чалавеку са значным багаццем, вядомаму ў шырокай ваколіцы. Прыкладна чатыры гады таму Чачот, будучы яшчэ ў той час удаўцом, выдаў сваю адзіную дачку замуж за доктара Цэзара Мікуцкага, родам з Ковенскай губерні. Выдаючы дачку замуж, Чачот паабяцаў даць зяцю прыстойны пасаг, але не вельмі спяшаўся з выкананнем абяцання. У той час

• Асташына і наваколлі на тапаграфічнай карце 1865–1866 гг.
Крыніца: <http://www.etomesto.ru/shubert-map/15-5/>

у адзін з суседніх маёнткаў прыехала пэўная маладая асоба ў якасці гасці. Асоба тая спадабалася Чачоту, захапіўся ёю, пачаў сватацця і нарэшце ажаніўся з ёю. Факт той, праўдападобна, выклікаў у Мікуцкага вялізны непакой. Пачаў абурацца, праяўляць раздражненне, гаварыць акружэнню пра пасаг і г. д. Адносіны Чачота з Мікуцкім канчаткова былі сапсаваныя. Спачатку з'явіліся паміж імі непаразуменні, а нарэшце наступіў поўны разрыў. У выніку Чачот паведаміў катэгарычна, што ўсю сваю маёмасць запіша не дачцы, а жонцы.

Вясной бягучага года [1911] у Асташына была выкрыта падрыхтоўка да замаху на жыццё Чачота. Спрабавалі яго атруціць. У страве, пададзенай Чачоту на абед, знаходзілася нейкая моцная труцізна. Супругі Чачо-

¹⁰⁵ Военно-топографическая карта Российской Империи, созданная под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова. Масштаб: 3 версты на дюйм. — 1912. — Ряд XV, лист 5 (на основе карты 1865–1866 гг.).

¹⁰⁶ Boracin // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. I: Aa — Dereneczna. — Warszawa, 1880. — S. 307; Boracin // Aftanazy, R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej: w XI t. — Wrocław: Ossolineum, 1991–97. — T. II: Województwa nowogródzkie, brzesko-litewskie. — Cz. 1. — 1992. — S. 190–191.

¹⁰⁷ Zaplisie // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. XIV: Worowo — Żyżyn. — Warszawa, 1895. — S. 398.

¹⁰⁸ Józefin // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. III: Haag — Kępy. — Warszawa, 1882. — S. 607.

¹⁰⁹ Nasiejki // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. VI: Malczyce — Netreba. — Warszawa, 1885. — S. 924.

ты заўважылі гэта ў мясе і для пераканання далі кавалак таго мяса сабаццы, які з'еў і здох. Паведамлена аб гэтым уладам.

Шляхам следства ўстаноўлена, што атручэнне абодвух Чачотаў хацелі выканаць тры фальварковыя афіцыялісты [служачыя]. Усіх арыштавана. Падчас допыту прызналіся, што падкупіла іх нейкая невядомая жанчына, якая аднекуль прыехала і прапанавала ім, каб за 1000 рублёў падсыпалі ў мяса, пададзенае на абед, парашок, які ім перадала. Пачаліся настойлівыя пошукі той незнаёмкі. Дапамаглі выкрыць злачынства чуткі аб саўдзеле ў той справе зяця Чачота, доктара Мікуцкага, што пражываў у суседнім мястэчку Любчы. Пераканаліся, што Мікуцкі мае сястру ў Ковенскай губерні. Засведчана, што тая жанчына — акушэрка ў мястэчку Цельшы. Яе арыштавалі і прывезлі ў Навагрудак. Тут афіцыялісты ўладанняў Асташына пазналі ў ёй менавіта тую самую жанчыну, якая прапанавала ім атручванне Чачота.

Мікуцкага арыштавалі ў Любчы¹¹⁰.

Мясцовыя жыхары ўспамінаюць, што апошнім уладальнікам Асташына быў нейкі **пан Петрушкевіч**, які перад 1939 г. распрадаў сваю зямлю і выехаў у Польшчу.

У «Слоўніку геаграфічным Каралеўства Польскага і іншых славянскіх краін» Асташына ўзгадваецца таксама як вёска ў Навагрудскім павеце ў прыгожай, урадлівай, хаця і бязлесай, мясцовасці акружанай водамі Свіцязі, Асташынкі, Асы і Валоўні, у 1-й акрузе паліцэйскай нягневіцкай, гміна Нягневічы¹¹¹.

Нядрэнна выглядала вёска Асташына сярод іншых вёсак Наваградчыны: у другой палове XIX ст. яна была цэнтрам сельскай грамады, быў збожжазапасны магазін, працавала царкоўнапрыходская школа, піцейны дом, на могілках была прыпісная царква Сененскага прыходу¹¹². У 1897 г. у вёсцы налічвалася 929 жыхароў, 150 двароў¹¹³. Найбольшая ж колькасць жыхароў была адзначана ў Асташына ў 1909 г. — 1116 чалавек¹¹⁴.

¹¹⁰ Kronika // Gazeta Lwowska. — 1911. — 6 września. — № 203. — S. 3.

¹¹¹ Ostaszyno // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. VII: Netrebka — Perepiat. — Warszawa, 1886. — S. 664.

¹¹² Гайба, М. Старэйшая вёска раёна / М. Гайба // Новае жыццё. — 2001. — 31 кастр.

¹¹³ Спірыдонаў, М. Ф. Асташына / М. Ф. Спірыдонаў // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1996. Т. 2: Аршыца — Беларусцы. — С. 46.

¹¹⁴ Гайба, М. Старэйшая вёска раёна / М. Гайба // Новае жыццё. — 2001. — 31 кастр.

3. На раздарожжы (1917–1920)

25 кастрычніка (7 лістапада) 1917 г. у Петраградзе перамагло ўзнятае бальшавікамі ўзброенае паўстанне. Пасля петраградскіх падзей на тэрыторыі Расіі хуткімі тэмпамі пачала ўстанаўлівацца савецкая ўлада. А ў заходніх губернях краіны ў гэты час грывелі баі Першай сусветнай вайны. Лінія фронту падзяліла Навагрудскі павет на дзве часткі. Ва ўсходняй дзейнічаў ваенна-рэвалюцыйны камітэт, на станцыі Забір'е (цяпер Гарадзея) працаваў Забір'еўскі падрайкам камуністычнай партыі.

Заходняя частка павета разам з Навагрудкам, і вёска Асташына ў тым ліку, была акупіравана войскамі кайзераўскай Германіі. У доме, дзе жыў А. Міцкевіч, пасяліўся са сваім штабам генерал 10-й нямецкай арміі Доўбазель-Шэфер. Акупанты ўстанавілі ў павеце рэжым дэспатызму і грабжу. Яны рэквізавалі ў насельніцтва коней, кароў, збожжа. Па загадзе нямецкіх улад, які быў аддадзены 24.05.1916 г., у сялян адбіраўся ўвесь ураджай, забараняўся ўсялякі продаж прадуктаў земляробства. За парушэнне — штраф да 6 тыс. марак або турэмнае зняволенне да шасці месяцаў. Усё працаздольнае насельніцтва зганялася на выкананне ваенна-абарончых работ: пракладку чыгункі Любча — Наваельня, будаўніцтва і рамонт мастоў, дарог і г. д. — сяляне супраціўляліся нямецкім уладам пры рэквізіцыях, ухіляліся ад абарончых работ.

Пасля капітуляцыі Германіі з боку Савецкай Расіі былі ануляваны ўмовы Брэсцкага міру і на занятую немцамі тэрыторыю ўступіла Чырвоная Армія. 27 снежня 1918 г. у Навагрудак увайшоў 152-гі стралковы полк. У гэты час Навагрудскі павет уяўляў сабою тэрыторыю, уздоўж і ўпоперак зрытую акапамі, аблытаную дротам, эканамічна знясіленую за гады вайны.

Пасля адступлення немцаў улада часова перайшла да міліцыі, якая прыняла меры для навадзнення ў горадзе парадку. 31 снежня 1918 г. прайшлі перавыбары рэўкама, у склад былі ўключаны прадстаўнікі заходняй часткі павета. Рэўкам сканцэнтраван у сваіх руках усю паўнату ўлады ў павеце. Ён займаўся ваеннымі і гаспадарчымі справамі. Была ўтворана надзвычайная камісія па барацьбе з контррэвалюцыяй і спекуляцыяй.

Прыхільна была сустрэта працоўнымі вестка пра абвяшчэнне БССР. Пасля стварэння органаў улады першачарговае значэнне атрымаў аддзел сацыяльнага забеспячэння рэўкама. Яго патрабаванні павінны былі выконвацца ў тэрміновым парадку.

20 студзеня 1919 г. павятовы рэўкам пастанавіў: усім кааператывам, прыватным асобам і грамадскім арганізацыям горада і навакольных вёсак даць да 25 студзеня дакладныя звесткі пра колькасць і месца знаходжання ўсіх відаў харчовых тавараў і прадметаў жыццёвай неабходнасці, а таксама ўсіх сельскагаспадарчых прылад і машын. Пры гэтым насельніцтва папярэджвалася, што ўсе вінаватыя ў парушэнні пастановы будуць аддадзены пад суд.

Былі нацыяналізаваны ўсе прадпрыемствы, узяты на ўлік маёнткі, зроблены ўлік хлеба, уведзена абмежаванне на вываз прадуктаў, складзены спіс насельніцтва павета, вызначана колькасць зямельнай плошчы для сем'яў.

Лес таксама перайшоў у дзяржаўную ўласнасць. Была забаронена яго самавольная высечка, а дровы, нарыхтаваныя ў час акупацыі, канфіскаваліся. Яны выдаваліся пагарэльцам і пацярпелым ад вайны, а таксама прадаваліся іншым жыхарам за нарміраваную плату. На ўсё насельніцтва рэўкам наклаў надзвычайны рэвалюцыйны падатак.

Але нядоўгім аказалася станаўленне новай улады. Ужо вясной 1919 г. пачаліся напады польскіх фарміраванняў на населеныя пункты Навагрудскага павета. Супраць іх былі кінуты ўсе наяўныя сілы — дзве каравульныя роты і ўзвод кавалерыі. Аднак у польскага боку было больш сіл і пасля некалькіх сутычак навагрудскі атрад апынуўся ў акружэнні без шляхоў для адступлення. 18 красавіка ў Навагрудак увайшлі войскі Польшчы.

Жыхары павета зноў апынуліся пад уладай акупацыйных войск — цяпер польскіх. Дэлегацыя сялян Навагрудчыны, якая прыбыла ў Мінск у верасні 1919 г., расказала, што ў павеце знішчаны цэлыя вёскі, насельніцтва жыве ў акопах або зямлянках, зусім няма хлеба. У павеце пануюць чорная воспа, тыф, дызентэрыя.

19 ліпеня 1920 г. навагрудчане сустрэлі Чырвоную Армію. Гэта была Омская стралковая дывізія 16-й арміі пад камандаваннем В. К. Путны. Уся ўлада ў павеце перайшла ў рукі ваенна-рэвалюцыйнага камітэта, які быў створаны 21 ліпеня. Яго ўзначаліў Лагіновіч, а пазней — былы беластоцкі рабочы, член бальшавіцкай партыі Станіслаў Адамавіч Мертэнс, у далейшым наркам унутраных спраў БССР, член ЦК КП(б)Б, ЦВК БССР.

Адной з асноўных задач рэўкама стаў збор ураджаю, яго ўлік і падрыхтоўка зямлі да сяўбы. Нарыхтоўчы аддзел арганізаваў уборку ўраджаю ў нацыяналізаваных маёнтках, правёў па валасцях развёрстку хле-

ба для дастаўкі яго ў горад, устанавіў кантроль на млынах. Былі выдадзены распараджэнні аб мабілізацыі ўсіх коней для заворвання і засеў палёў азімымі, а таксама аб уліку пасяўной плошчы грамадзян.

Загадам рэўкама № 14 ад 11 жніўня 1920 г. прадпісвалася: у мэтах дапамогі сем'ям чырвонаармейцаў і пацярпелым ад польскай акупацыі грамадзянам і, наогул, беднякам у самым тэрміновым парадку арганізаваць заворванне агульнымі сіламі і засяванне іх палёў. Грамадзяне, якія мелі коней, абавязваліся апрацоўваць і засяваць палі тых, у каго іх не было. З 27 верасня па 4 кастрычніка па загадзе рэўкама быў арганізаваны тыдзень ворыва пад назвай «Тыдзень дапамогі селяніну».

Аддзел сацыяльнага забеспячэння склаў спісы сем'яў чырвонаармейцаў, а таксама асоб, якія вярнуліся са старой арміі, інвалідаў, дзяцей да шасцігадовага ўзросту.

Аддзел народнай асветы разаслаў анкетныя ва ўсе валасныя рэўкамы для атрымання звестак аб наяўнасці школ, вучняў, настаўнікаў, аб месцах, дзе ёсць неабходнасць стварэння новых школ. Было зроблена распараджэнне аб ахове пакінутых у маёнтках кніг і школьных дапаможнікаў.

На 2 кастрычніка былі прызначаны выбары дэлегатаў на павятовы з'езд Саветаў. Аднак ажыццявіць гэта не ўдалося. Войскі Польшчы пасля баёў пад Варшавай зноў пачалі наступленне і 1 кастрычніка 1920 г. у чарговы раз занялі Навагрудак¹¹⁵.

Многія жыхары Навагрудчыны знаходзіліся ў цэнтры бурлівых падзей не толькі ў сваёй мясцовасці, але і за яе межамі.

Гнілякевіч Міхаіл Паўлавіч, нарадзіўся ў 1887 г. у вёсцы Асташына Навагрудскага павета ў сям'і батрака. У 1907 г. пераехаў у Пецягбург, працаваў слесарам. За ўдзел у рэвалюцыйным руху быў арыштаваны і кінуты ў турму. У 1914 г. прызваны ў царскую армію. Удзельнічаў у Кастрычніцкай рэвалюцыі. Быў адным з арганізатараў Чырвонай гвардыі ў Нарвенскім раёне Петраграда, удзельнічаў у ліквідацыі карнілаўскага мяцяжу, у баях супраць войск Каледзіна на Паўднёвым фронце.

З 1919 г. у Беларусі на юрыдычнай, партыйнай і прафсаюзнай рабоце. Член ЦВК (1922–1933 гг.) і Прэзідыума ЦВК БССР (1931–1933 гг.). Памёр у 1945 г.¹¹⁶

¹¹⁵ Гайба, М. У полымі рэвалюцыі / М. Гайба, У. Несцярэнка // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 241–244.

¹¹⁶ Гнілякевіч Міхаіл Паўлавіч // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 254.

4. У складзе польскай дзяржавы (1921–1939)

У 1921–1939 гг. Асташына знаходзілася ў складзе Польшчы, уваходзіла ў Любчанскую гміну Навагрудскага павета.

«Некаторыя з нашых краёў выязджалі і пры Польшчы за граніцу. У частнасці пры Польшчы. Савецкая ўлада была даволі суровая, чалавек не мог нікуда выехаць, сядзеў. Яны вярнулі крэпасное права. Паспартоў няма, і ты не маеш права нікуда шавяліцца. Пры Польшчы было свабодна. Пажалуйста, едзь куда твае вочы глядзяць. Уязджалі на работу ў Амерыку, у Эстонію, Літву... Хто хацеў рабіць, той мог жыць. Былі людзі, выязджалі за граніцу, зараблялі грошы харошыя, прыязджалі сюда, куплялі зямлю. Зямля ж была платная. Куплялі зямлю, строілі дама, строілі сем'і, жылі. Ваздвігалі на пустом месце, казалася бы, і жылі...»

З успамінаў Шклера Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

«[1930-я гг.] яны ж, пань, яны чуставалі: скоро паничыне будзе канец. Яны распрадавалі тут землю. Тут ж усё панскае было. Усё поле ад Залозак і дагэтуль [да Асташына].

За вёскай там [у паўднёвым накірунку] быў сад Сеньжыцкага, асадніка. Гэта служылі ў польскай арміі, у знак ім давалі кускі зямлі, дарэштвенна. Яны там сяліліся на гэтых хутарах. Там у асноўным была палітыка, каб людзі рассяляліся. Як прадалі пань гэтыя землі, хто меў капітал, ён закупляў больш зямлі і перасяляўся жыць на гэтыя землі...

Патом, як гэта ўсё прададзена пана, усё гэта напродалі, зямля засталася ў руках людзей, ды там паявіліся хутара. Гэты хутар, ён відаць за мельніцай... гэта тожа купіў бацька гэтага, Емельянчык. Емельянчык, бацька яго ездзіў у Амерыку, зарабіў там грошай. Зямля прадавалася, ён купіў. І аднаму сыну купіў вялікі кавалак зямлі і другому сыну купіў. Адзін астаўся жыць у Асташыне, а другі пераехаў на хутары і там пабудаваўся... Патом ссялялі. Іх пачалі ўжо ссяляць пасля 1949 года, як арганізаваліся калгасы...»

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

Выступленне сялян вёскі Асташына ў 1932 г.

Асташынцы вядомы сваім змагарным духам. Яшчэ ў 1525 г. тут зафіксаваны пратэст сялян на павелічэнне павіннасцей, а 19–23 сакавіка 1932 г. адбылося ўзброенае выступленне супраць асаднікаў.

Кіраваў выступленнем сялянскі камітэт. Напярэдадні выступлення сяляне Асташына і навакольных вёсак па закліку Любчанскага падпольнага райкама Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі байкатавалі аўк-

• Асташынскія актывісты-падпольшчыкі, напярэдадні 1932 г.

цыён, дзе распрадаваліся жывёла і маёмасць, канфіскаваныя ў іх за нявыплату падаткаў.

Сяляне спалілі маёнтак абшарніка, сядзібы асадніка і гандляра, якія куплялі канфіскаваныя ў сялян пажыткі. Паліцыя арыштавала 5 сялян, запоздраных у падпале, але насельніцтва адбіла арыштаваных, а паліцыю прагнала. Сялянскі камітэт разаслаў у навакольных вёсках чырвоных ганцоў, якія сабралі ў Асташына больш за тысячу сялян. Яны закідалі паліцэйскіх каменнем, і тыя зноў вымушаны былі ўцякаць. Акапаўшыся ў суседнім маёнтку, паліцыя пачала страляць у людскі натоўп. Узброіўшыся паляўнічымі стрэльбамі і іншай агнястрэльнай зброяй, сяляне ўступілі ў перастрэлку з паліцыяй, аднак узяць маёнтак не здолелі.

У ноч на 20 сакавіка на вёску напаў карны атрад са 150 паліцэйскіх, узброеных карабінамі і кулямётамі. 87 сялян было арыштавана. Многія жыхары, у тым ліку жанчыны, старыя, дзеці, былі забіты на паліцэйскім участку ў Нягневічах. Сяляне вёскі Асташына разграмілі паліцэйскі ўчастак, вызвалілі вязняў, захапілі зброю, спалілі двор каменданта паліцыі. На падтрымку асташынцаў выступілі сяляне 8 суседніх вёсак. Улады жорстка расправіліся з удзельнікамі выступлення. Карная экспедыцыя правяла новыя арышты. Паводле прыговору надзвычайнага суда 5 ліпеня 1932 г. у Навагрудку былі павешаны сяляне: Бахар Іван Канстан-

цінавіч, Гаўраш Аляксандр Герасімавіч, Малец Аляксандр Антонавіч, Стасевіч Уладзімір Уладзіміравіч; 49 чалавек асуджаны на розныя тэрміны турэмнага зняволення, у тым ліку А. Бахар, І. Валенцюкевіч, Ф. Дарашэвіч, Дарашынскі, Р. Бушэйка і Аўсянік прыгавораны да пажыццёвага турэмнага зняволення. Гэта выступленне зрабіла значны ўплыў на развіццё рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі¹¹⁷.

Фотаздымак, на якім невядомы фатограф зафіксаваў дзесяць маладых асташынскіх падпольных актывістаў, для многіх з іх стаў апошнім. Пазней іх, якія былі, па словах І. А. Вайтовіча, «як пальцы адной рукі», лёс жорстка развёў у розныя бакі, стаўшы для большасці сапраўды трагічным.

Міхаіл Дударэвіч (пасярэдзіне ў другім радзе), сярэдні з братоў Арэшка А. Р. (гл. *Ткацтва, Музычна-спеўная культура*), разам са старэйшым братам Пятром былі актывістамі ўдзельнікамі Асташынскага паўстання 1932 г., прайшлі праз панскія засценкі.

Іван Астапавіч Вайтовіч (па левую руку ад М. Дударэвіча) адзіны, хто застаўся ў жывых, атрымаў шэсць год астрога — чатыры «за палітыку» і два за ўдзел у паўстанні, але перад гэтым адчуў мастацтва польскіх жандармаў у поўным сэнсе на ўласнай скуры. Вязню спачатку звязвалі ногі і рукі, а каб ён не мог паварушыцца, рукі прасоўвалі паміж ног і замыкалі палкай. Затым нос і рот залівалі воцатам, каб чалавек, да таго ж, не мог і дыхаць. І толькі пасля білі палкамі па пятках праз мокрую анучу, каб не пакідаць слядоў. «Пакуты словамі і не перадасі, — успамінаў Іван Астапавіч. — Боль была настолькі невыноснай, што хацелася толькі аднаго — хутчэй памерці».

З маладых людзей на фотаздымку ніхто не пазбег засценкаў. Адных, не дабіўшыся ні слова прызнання, жандармы былі вымушаны адпусціць на волю, іншыя правялі не адзін год у турме.

Міхаіл Шоцкі (на здымку другі злева ў ніжнім радзе) разам з братам **Іван Карнавіч Мычко** арыштаваныя паліцыяй у ліку пяці чалавек па абвінавачванні ў падпале маёнтка мясцовага памешчыка, сядзібы асадніка і гандляра.

Удава **Пятра Трыфанавіча Іванчыка** (крайні злева ў першым радзе) Феафанія Аксенцьеўна расказвала, як радаваўся муж прыходу братоў з Усходу. Яе святочную чырвоную кофтакі муж яшчэ да прыхода Чырво-

най Арміі перарабіў на чырвонае знамя, якое вывесіў на сваім доме. Пасля насіў чырвонаармейцам табак, прадукты, заседжаўся з імі дапазна. Размаўлялі пра жыццё ў Савецкай краіне, пра будучае свайго краю. Аднак марам не суджана было збыцца. Першага старшыню Асташынскага сельсавета Пятра Іванчыка фашысты расстралялі ў 1942 г. у ліку іншых асташынскіх актывістаў. Разам з П. Т. Іванчыкам былі расстраляны **Фёдар Канстанцінавіч** (крайні справа ў верхнім радзе) і **Мікалай Кірылавіч** (крайні справа ў ніжнім радзе) **Сільвановічы** і яшчэ каля 20 асташынцаў. Загінуў на фронце **Мікалай Парфіравіч Дудко** (на фотаздымку сядзіць побач з М. Сільвановічам). Але найбольш недарэчным, а таму і асабліва трагічным, стаў лёс **Івана Міхайлавіча [прав. Максімавіча] Казака** (крайні злева ў другім радзе), якога старажылы Асташына называлі не інакш як «галоўным палітыкам» у тагачаснай вёсцы, **Канстанціна Емяльянавіча Дударэвіча** (сярэдні ў першым радзе) і названага ўжо Міхаіла Раманавіча Дударэвіча. Пасля паўстання, калі заставацца ў Асташына ім было немагчыма, маладыя падпольшчыкі падаліся праз мяжу ў Савецкі Саюз з надзеяй знайсці там не толькі прытулак, але і абарону для сваіх застаўшыхся дома таварышаў. Аднак апынуліся яны... у сталінскіх лагерах. Падчас вайны І. Казак быў рэабілітаваны і загінуў на фронце. Канстанцін Дударэвіч працаваў на «ударных» сталінскіх будоўлях. Вярнуўся дадому ў 1950-х гг., але хутка памёр. Падобны лёс чакаў і Мікалая Дударэвіча¹¹⁸.

Спіс удзельнікаў паўстання ў вёсцы Асташына ў 1932 г.
(складзены на аснове дадзеных **Сільвановіча Івана Іванавіча, матэрыялаў Народнага музея Любчанскага краю, успамінаў сведкаў**)

1. Баярэнка Канстанцін Яфрэмавіч
2. Вайтовіч Дзмітрый Пратасавіч
3. Вайтовіч Іосіф Астапавіч
4. Вайтовіч Лук'ян Яфрэмавіч
5. Вайтовіч Мікалай Канстанцінавіч
6. Вайтовіч Міхаіл Мікіціч
7. Гнілякевіч Аляксандр Пратасавіч
8. Давідовіч Мікалай Міленцьевіч
9. Давідовіч Міхаіл Парамонавіч

¹¹⁷ Хаўратовіч, І. П. Асташынскае выступленне сялян 1932 г. / І. П. Хаўратовіч // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. — Т. 1: А — Беліца / рэдкал.: М. В. Біч [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1993. — С. 219.*

¹¹⁸ Николайчук, В. Осташинский характер / В. Николайчук, А. Бирилко // *Сельская газета. — 1980-е гг. Из фондов Новогрудского историко-краеведческого музея.*

10. Дударэвіч Канстанцін Емяльянавіч
11. Дударэвіч Мікалай Пафнуцьевіч
12. Дударэвіч Міхаіл Раманавіч
13. Дударэвіч Міхаіл Давыдавіч
14. Дударэвіч Міхаіл Мікалаевіч
15. Дударэвіч Міхаіл Трафімавіч
16. Дударэвіч Павел Давыдавіч (Дзям'янавіч)
17. Дударэвіч Пётр Раманавіч
18. Дударэвіч Ціхан Парамонавіч
19. Дудко Мікалай Парфіравіч
20. Іванчык Астап Трыфанавіч
21. Іванчык Пётр Трыфанавіч
22. Казак Ганна Ігнацьеўна
23. Казак Іван Максімавіч
24. Казак Іван Сцяпанавіч
25. Казак Пётр Максімавіч
26. Калала Іван Васільевіч
27. Капціловіч Міхаіл Аляксандравіч
28. Каржанеўская Антаніна Мамонаўна
29. Карпейка Верамей Лазаравіч
30. Карповіч Дзмітрый Пампеевіч
31. Карповіч Пахом (Міхаіл) Антонавіч
32. Карповіч Ціхан Антонавіч
33. Кукаловіч Аксенцій Канстанцінавіч
34. Курапата Іван Васільевіч
35. Курапата Міхаіл Васільевіч
36. Лецка Іван Гаўрылавіч
37. Лісоўскі Іван Арцёмавіч
38. Матруніч Уладзімір Яленавіч
39. Муляр Антаніна Кірылаўна
40. Муляр Філімон Піліпавіч (Анісьевіч)
41. Мычко Іван Іванавіч (Ігнацьевіч)
42. Плоскі Лазар Астапавіч
43. Сільвановіч Аляксандр Аксенцьевіч
44. Сільвановіч Аляксандр Кірылавіч
45. Сільвановіч Аляксандр Пратасавіч
46. Сільвановіч Васіль Арэставіч
47. Сільвановіч Канстанцін Кірылавіч

48. Сільвановіч Мікалай Аксенцьевіч
49. Сільвановіч Мікалай Антонавіч
50. Сільвановіч Мікалай Дзям'янавіч
51. Сільвановіч Мікалай Кірылавіч
52. Сільвановіч Мікалай Якубавіч
53. Сільвановіч Міхаіл Харытонавіч
54. Сільвановіч Фёдар Канстанцінавіч
55. Турайкевіч Кліменцій Іосіфавіч
56. Швед Іван Кліменцьевіч
57. Шоцкі Арсень Мікалаевіч
58. Шоцкі Міхаіл Мікалаевіч

«Нарадзіўся і вырас у Асташына. На нашу сям'ю — я з жонкай, маці і родны дзядзька — прыходзілася больш два гектары зямлі. Не так ужо і мала. Па крайняй меры, з голаду не пухлі, да таго ж і дзяліцца з кімсьці патрэбы не было. Гэта не сям'я Дударэвічаў, чыю дзесяціну на чацвярых дзяцей як ні спрабуй, усё роўна не падзеліш. Тым не менш мы з Мішай Дударэвічам былі ў адной падпольнай камсамольскай ячэйцы. Я з'яўляўся яе сакратаром. Распаўсюджвалі лістоўкі, вялі прапаганду за савецкую ўладу, збіралі грошы ў фонд МАДРА (МАДР (на рус. — МОПР — Международная организация помощи борцам революции) — камуністычная дабрачынная арганізацыя, створаная ў 1922-м г. па ініцыятыве Камінтэрна ў якасці камуністычнага аналага Чырвонаму Крыжу. Маючы аддзяленні ў дзясятках краін свету, аказвала грашовую і матэрыяльную дапамогу асуджаным рэвалюцыянерам¹¹⁹).

Уключыўся ў падпольную барацьбу, хаця сям'я была нябедная, таму што чалавеку для нармальнага жыцця мала толькі кавалка хлеба. Яму больш за хлеб неабходна свабода, права «чалавекам звацца». І гэты права мы звязвалі з уз'яднаннем з Савецкай Беларуссю, з савецкай уладай, прыход якой мы і намагаліся прыблізіць, як маглі. За гэтую ўладу я пасля змагаўся з фашыстамі. Толькі самую крышачку не дайшоў да рэйхстага, раніла ўжо

- Паштоўка з сімваламі Міжнароднай арганізацыі дапамогі змагарам рэвалюцыі

¹¹⁹ Лугачева, Т. МОПР в Западной Белоруссии (1923–1939) / Т. Лугачева. — Гродно: ГрГУ, 2001. — С. 9.

ў самым Берліне, за чатыры дні да таго, як над гітлераўскім логавам узня-
лося чырвонае знамя».

**Успаміны Дударэвіча Ціхана Парамонавіча аб падпольнай
камсамольскай арганізацыі ў Асташына, 1986 г.**

«У нашай вёсцы Асташына ў той час дзейнічала падпольная камуні-
стычная група. Яна праводзіла тайныя сходы, дзе чыталася забароненая
літаратура, вывешвала чырвоныя сцягі, распаўсюджвала лістоўкі, аргани-
зоўвала вечарыні, на якія прыходзіла моладзь з іншых вёсак. Нярэдка вё-
ску наведваў Уладзімір Стасевіч з вёскі Несутычы, Аляксандр Малец з вёскі
Мольнічы, а таксама Аляксандр Гаўрош і Іван Бахар. Гэта група арганізава-
ла напад на польскіх “наведамляльнікаў” Нікіфара Вееўніка, Лук’яна і Івана
Сільвановічаў. Апошняга яны паранілі ў плячо.

У вёску часта прыезджала паліцыя, рабіла вобыскі, забірала ў сялян маё-
масць за няўплату падаткаў і распадавала сялянскае дабро багатым лю-
дзям і асаднікам. У адказ на гэта ў ноч з 15 на 16 сакавіка 1932 г. былі спале-
ны сядзіба асадніка Юльяна Вазняка, які скупляў сялянскую маёмасць, і ма-
ёнтак памешчыка Петрушкевіча (згарэлі гумно, канюшня і іншыя пабудовы,
а жылое памяшканне, пабудаванае з цэглы, засталося). Хто падпаліў панскі
маёнтак і сядзібу асадніка, я не магу сказаць. Гэта рабілася ўпатай, без све-
дак. Але помню, як праз тры дні ў вёску прыехалі паліцэйскія і арыштавалі
5 чалавек: Івана Мычко, Івана і Пятра Казакоў, Мікалая Дударэвіча і Арсе-
ня Шоцкага. Калі паліцыя вяла арыштаванага Івана Мычко, той ухажуўся за
пляцень рукамі і пачаў крычаць: “Пажар!” Хтосьці ўдарыў некалькі разоў у
пажарную рэйку, сяляне па трывозе выбеглі на вуліцу. Акружылі паліцэйскіх,
сталі бараніць арыштаваных. Нарэшце паліцэйскія вымушаны былі пакі-
нуць арыштаваных, схавацца ў панскім маёнтку.

На другі дзень у вёску Асташына прыехала шмат паліцыі з трыма куля-
мётамі. Пачаліся пагалоўныя арышты сялян. У вёску прыбеглі людзі з Баяр-
скай, Поўшава, Нянькава, Навасёлка, Залозак і іншых вёсак. Натоўп людзей,
а іх было больш за тысячу, спрабавалі перашкодзіць арышту людзей. Палі-
цыя пачала страляць. Некалькі стрэлаў прагучала з натоўпу. На ішчасце,
ахвяр не было.

Усё ж паліцыя арыштавала 80 чалавек і пагнала ў Нягневічы. Там іх да-
пытвалі, білі, а потым павезлі ў Навагрудскі астрог».

**Успаміны Міхаіла Купрыянавіча Карповіча аб выступленні сялян вёскі
Асташына Навагрудскага павета супраць асаднікаў і паліцыі ў 1932 г.**

1.06.1990 г.¹²⁰

«На тэрыторыі былога Любчанскага раёна ў перыяд акупацыі Заходняй
Беларусі Польшчай у 1921–1939-м гг. актыўна дзейнічалі падпольныя ячэй-
кі КПЗБ — КСМЗБ. Асабліва рэвалюцыйны рух адчуваўся ў вёсцы Асташы-
на, дзе кіравалі ім браты Іван і Пётр Казакі, Муляр, Дударэвіч, у вёсцы Поў-
бераг — браты Павел і Пётр Спагары, у Нягневічах і Паплаве — Васіль
Данілавіч Карповіч, у Шчорсах і Лаўрышаве — браты Антон і Іван Купейкі,
у Поўшаве — Фама Чэрнік, Мішук Каралевіч.

Значны ўплыў на пашырэнне рэвалюцыйнага руху зрабіла выступленне
сялян вёскі Асташына ў сакавіку 1932-га года.

Польская паліцыя арыштавала членаў КПЗБ Івана Карпавіча Мычко,
братоў Шоцкіх і іншых і спрабавала вывезці ў Наваградак. У вёсцы вісела
жалезная рэйка для падачы сігнала ў выпадку трывогі. Начальнік пажарнай
дружыны, член КПЗБ Філімон Філімонавіч Муляр у час арышту забіў у рэй-
ку. Па трывозе збегліся мужчыны і жанчыны вёскі Асташына і суседніх вё-
сак Навасёлкі, Залозкі, Загор’е-Сенненскае, разганялі панскую паліцыю і ад-
білі арыштаваных. Паліцэйскія ўцяклі з маёнтка. На наступны дзень пры-
ехалі карнікі на чале з ваяводам. Яны абкружылі вёску, наставілі кулямёты,
арыштавалі 80 мужчын і падлеткаў і пагналі іх у Нягневічы. Філімона Му-
ляра прымуслі несці туды рэйку.

Большасць арыштаваных была асуджана ад 4 да 7 гадоў турэмнага зня-
волення. Выступленнем сялян кіравалі члены КПЗБ Філімон Філімонавіч Му-
ляр, Ціхан Антонавіч Карповіч, Павел Дзям’янавіч Дударэвіч¹²¹».

З успамінаў Івана Антонавіча Малухі, члена КПЗБ з вёскі Поўбераг

«Нарадзіўся я ў 1910-м г. і добра памятаю выступленне сялян у вёсцы
Асташына ў 1932-м г., таму што сам у ім удзельнічаў. А было гэта так. 16
сакавіка ноччу здарыўся пажар. Згарэлі сядзіба асадніка і гаспадарчая пабу-
дова памешчыка Петрушкевіча. Хто падпаліў маёнтак памешчыка і сядзібу
асадніка, я не ведаю, але мяркую, што гэта зрабіла група Уладзіміра Ста-
севіча з вёскі Несутычы. Яна была на нелегальным становішчы і часта ўчы-
няла напады на асаднікаў, якія скуплялі маёмасць сялян, якую паліцыя кан-
фіскоўвала за няўплату налогаў.

19 сакавіка ў вёску Асташына прыехалі паліцэйскія, арыштавалі Івана
Мычко і іншых сялян. Калі іх вялі па вуліцы, нехта тройчы ўдарыў у пажар-
ную рэйку (гэта азначала, што ў вёсцы трывога). Сяляне збегліся на вуліцу і
пачалі бараніць арыштаваных. Паліцыя вымушана была збегчы.

На другі дзень з’явілася многа паліцэйскіх з кулямётамі. Пачаліся пагалоў-
ныя арышты. У Асташына прыбеглі людзі з другіх вёсак, яны спрабавалі пе-
рашкодзіць адвозу арыштаваных, а іх было чалавек дзевяноста. Паліцыя па-
чала страляць. Некалькі стрэлаў прагучала з натоўпу сялян. Мые паліцэй-

¹²⁰ Успаміны Міхаіла Купрыянавіча Карповіча аб выступленні сялян вёскі Асташына На-
вагрудскага павета супраць асаднікаў і паліцыі ў 1932 г. // Памяць: Гісторыка-дакумен-
тальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262.

¹²¹ Гартваліся ў барацьбе // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага ра-
ёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 263.

скія схпілі ў хаце. Пачалі круціць рукі. Я не стрываў і моцна стукнуў у грудзі аднаго з паліцэйскіх, той упаў на падлогу. Падбеглі двое, надзелі наручнікі.

Усіх арыштаваных даставілі ў Нягневічы ў паліцэйскі ўчастак, там мяне пачалі катаваць, заткнулі кляп у рот, штосьці заткнулі ў нос і пачалі біць гумовымі палкамі па пятах. Калі я згубіў прытомнасць, скінулі з дошак на падлогу. Затым павезлі ў Наваградскі астрог.

Дзесьці праз тры месяцы адбыўся суд. Мяне прыгаварылі да шасці гадоў турэмнага зняволення. Адбываў пакаранне ў Наваградку, Гродне, Сувалках».

**Успаміны Вайтовіча Юсіфа Астапавіча аб выступленні сялян
вёскі Асташына Наваградскага павета ў 1932 г.**

1.06.1990 г.¹²²

«Я, Шоцкі Павел Мікалаевіч, 1915-га г. нараджэння, добра памятаю выступленне сялян вёскі Асташына ў 1932-м г. Яно пачалося з байкоту аўкцыёну на распродажы канфіскаванай у сялян маёмасці. 16 сакавіка 1932-га г. сяляне спалілі сядзібу асадніка і гаспадарчыя пабудовы памешчыка. Хто менавіта гэта зрабіў, я не ведаю. 19 сакавіка ў вёску прыбыла паліцыя. Яна арыштавала Івана Мычко і двух маіх братоў, Арсена і Міхаіла, і іншых. Пачуўшы трывожны звон у рэйку, на вуліцу збегліся сяляне, яны пачалі бараніць арыштаваных. Паліцыя вымушана была пайсці ў маёнтак пана.

На наступны дзень прыбыў вялікі атрад паліцэйскіх, якія сталі пагалоўна забіраць сялян. У вёску збеглася шмат людзей з наваколля. Пачалася перастрэлка.

За два дні было арыштавана каля 100 чалавек. Іх пагналі ў Нягневічы, а адтуль у Наваградскі астрог. Адбыўся суд. Двух маіх братоў прыгаварылі да 4 гадоў турэмнага зняволення кожнага».

**Успаміны Шоцкага Паўла Мікалаевіча аб выступленні сялян
вёскі Асташына Наваградскага павета ў 1932 г.**

1.06.1990 г.¹²³

«Рабілі камуну гэтую. Тамака, нейдзе ў 36-м годзе, я была ў бабы ля вуліцы [блізка дарогі на Малыя Вераб'евічы]... маладзеж банты чырвоныя прычэпцяць у ночы, ходзяць ды паюць песні праз гэтых, хто супроць гэтых, як казалі, шпіёны. Так маладзеж хадзілі, пелі, а як паліцыя ў вёску, дык яны ўжо паскідваюць ды пахаваюць. Аднажды спаткнуліся. Я там была ў бабы, і там вуліца, яна і цяпер ідзе вон туды. Дак тамака спаткнуліся, ды білі. Прыехалі гэтага астрапоўваць Стасевіча, і яшчэ нейкі, гэты Аленчын брат, Калала Іван быў, гэтыя хлопцы. Дык яны прыехалі штрафваць іх, паліцыя гэта з машынамі, палякі. А гэтыя нашы людзі біць іх каменнямі, шыбаць на іх, усё.

Так у маёй мацяры было два братэ і баба старая. Маці была мая, Ксінька, тут замужам [у гэтым доме]. А там вуліца, яна і цяпера ідзе пада мліны і ў Свіцязь ідзе. Яны іх каменнямі лупілі, усяляк, білі. А гэтых ужо набралі Астана, Петрыка — і ў Нягневічы. Па нашы, па нашы гнала ўжо паліцыя (дадае муж). Газу ім у нос лілі.

А гэтых, бабіных сыноў, Мікалай і Алесь, гэтага злавлі Алеська, старэйшага, дзе кудзельку пралі зімою, збіраліся дзяўчата. Ён там быў, яго ў цюрму. А гэты, не знаю, але былі абудва ў цюрме. Але навесну на работу адпусkali.

Тады, як яны іх білі, дак і нашыя шыбалі, тыя дзядзьке на іх цераз стрэху палкамі. Назаўтра прыехалі з машынамі і з пулямётам. І пулямёт паставілі. І хто выйдзе ўжо з хаты, страляць. Я помню, мне гадоў было чатыры, можа пяць. А гэтак хата, а гэтак ужо яны цераз дарогу, гэтыя палякі. Дак мне і булачку далі, тыя палякі. І нікога [не забілі], але набралі ў цюрму.

Ну так суд быў. Як ні вучылі маю мацэру, каб казалі: «Яны не бачылі, былі ў гуме тама». Вучылі, вучылі, а яна ўзяла ды прадала і сказала праўду, што такі шыбалі, так іх абодвух у цюрму.

Плоскія Аляксандр і Мікалай [Паўлавічы], Мікалай пагіб на фронце (дадае муж).

Але яны не надта былі занесены, так яны сядзелі ў цюрме. А ўжо гэтыя акцівісты, што супроць, там жа дваюрадныя мацерыны былі цераз дарогу, Астан і Петрык, так іх пазамучвалі ў Нягневічах. У нос газу лілі, здэкаваліся.

А тут адна жанічына вяла паліціку, Марусяка Попова. Так на гарачую бляху ставілі. Пасля жыла, найшла замуж і памерла старая (дадае муж)».

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1930 г. н., в. Асташына

«Унярод баба была Булаўка, дык казалі, пры Польшчы флагоў не было ды з дзяругамі хадзілі па вёсцы, паднімалі. У нас жа памятник зроблены людзям, каторыя ў Навагрудку навесілі, пяць чалавек. Стасевіч — асташынскі...»

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., в. Асташына

Паведамленне аб пакаранні смерцю праз павешанне 4 камуністаў і камсамольцаў у наваградскай турме // Барацьба. — № 1. —

Кастрычнік 1932.

8 ліпеня ў Навагрудку былі павешаны 4 камуністы і камсамольцы. Глыбока былі абураны гэтай смерцю чатырох барацьбітоў за рэвалюцыйную справу шырокія гушчы акупаванага краю. Яшчэ і зараз у бедных і напаяўразбураных хатах многіх і многіх вёсак Навагрудчыны гавораць пра смерць Стасевіча, Бахара, Мальца і Гаўраша.

Загінулі яны як героі, як гінучь тыя, хто жыў і змагаўся за ідэю, як гінучь тыя, хто, збіраючыся ў бой, не баіцца смерці, таму што змагаец-

¹²² Гартаваліся ў барацьбе // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 264–265.

¹²³ Там жа. — С. 265.

- Рэчка Валоўка ў наваколлях Асташына

- Сажалкі каля Асташына. Сучасны стан

- Былая гасцініца і рэшткі млына 1990-х гг. на беразе сажалак. Фота Малец Н., 2014 г.

- Дэкаратыўнае пано ў агульнай зале былой гасцініцы

- Помнік землякам, загінуўшым у Вав

- Помнік у вёсцы Асташына ў памяць аб выступленні сялян у 1932 г.
Аўтары У. Сяроў, У. Карачун

- Магіла лейтэнанта Ц. Рылава на могілках

- Прыдарожны крыж у вёсцы Асташына

- Млын. Галоўны фасад.
Фота 2004 г.
К. Шастоўскага
Крыніца: [http://www.
radzima.org/be/object-
photo/2304.html](http://www.radzima.org/be/object-photo/2304.html)

- Млын. Унутранае памяшканне.
Фота 2004 г. К. Шастоўскага

- Руіны млына. Фота 2014 г.

- Млын. Унутранае памяшканне.
Жорны. Фота 2004 г.
К. Шастоўскага

- Добраўпарадкаванне берага Валоўкі вучнямі Шчорсаўскай і Нягневіцкай школ.
Фота 2014 г.

- Добраўпарадкаванне руін млына вучнямі Вераб'евіцкай і Любчанскай школ.
Фота 2014 г.

- Пад'язная аляя парка

- Рэдкія віды дрэваў: сасна веймутава і лістоўніца

- Заходняя частка парка

- Галоўны фасад сядзібнага дома. Фота 2011 г.

- Флігель. Фота К. Шастоўскага, 2004 г. Не існуе

- Цэнтральны ўваход
сядзібнага дома. Дэкор.
Фота 2011 г.

- Складзенні паўпадвала ў сядзібным доме. Фота 2014 г.

- Помнік на месцы пахавання 4 павешаных сялян вёскі Асташына;
на могілках па вул. Савецкай у Навагрудку

- Аперацыя «Абеліск» — добраўпарадкаванне вучнямі гімназіі №2 г.
помніка на месцы пахавання 4 павешаных сялян вёскі Асташына;
на могілках па вул. Савецкай у Навагрудку

- Карповіч М. М. і Сільвановіч І. І. Фота 2011 г.

- Шкляр Т. І. і Шкляр Ф. Л. у маладосці.

- Шкляр Ф. Л. падчас інтэрв'ю. Фота 2014 г.

- Злева направа: Турайкевіч Н. М., Турайкевіч Г. М., Бодаль Н. М.

- Злева направа: Ярашук М. В., Бушма А. У., Кавальчук Г. Т. падчас інтэрв'ю

- Гнілякевіч В. К. і Гнілякевіч Ф. П.

- Рушнік, вышыты Бушма А. У.

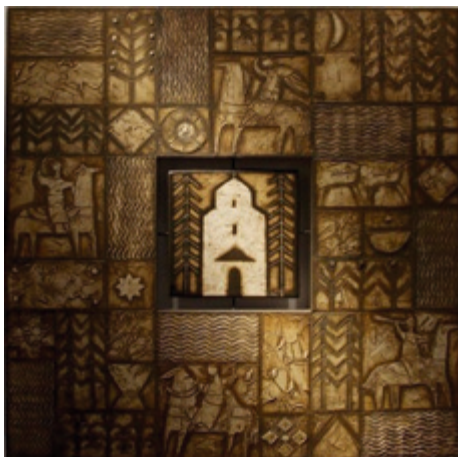
- Фіранка, вышытая Гнілякевіч В. К.

- Мастак Аляксандр Сільвановіч з жонкай Ірынай

- ФАП у Асташыне. Фота 2011 г.

- Карціны А. Сільвановіча з выставы «Фамільны альбом». Крыніца: <http://grodno.in/news/v-kryge-otkrylsya-familnyy-albom-aleksandra-silvanovicha-1699/>

- Каля крамы ў Асташыне. Фота 2011 г.

- Гісторыя сядзібы на малюнках Мядзведзь Наталлі, вучаніцы Кашалеўскага дзіцячага сада-базавай школы

ца за лепшае, за вольнае, за іншае жыццё. З навагрудскай турмы пішуць нашы таварышы падрабязнасці пакарання смерцю Стасевіча, Гаўраша, Мальца і Бахара.

Яшчэ за некалькі дзён да прыгавору кары смерцю ў турме, дзе сядзіць небывала вялікая колькасць (250 палітзняволеных), была галадоўка. Галадоўка адбывалася супраць пераапраанання палітычных зняволеных у вопратку крымінальных. У турме напружанае становішча. Галадоўка скончылася, але кожны разумее, што барацьба, цяжкая, крывавае і ўпартая, яшчэ наперадзе. А тут маланкаю пранеслася вестка пра тое, што заўтра на турэмным двары, перад вачыма ўсіх зняволеных будуць вешаць 4 таварышаў, якія сядзелі да суда ў гэтай жа турме.

Раніцай у дзень пакарання смерцю са двара раптам пачуліся крыкі. Гэта турэмныя наглядальнікі жорстка збівалі крымінальных, якія наадрэз адмовіліся рабіць труны для тых, хто павінен будзе павіснуць на шыбеніцы праз некалькі гадзін. Крымінальных закавалі ў кайданы і кінулі ў карцэр. Труны давалася рабіць самім наглядальнікам.

Калі прыгавораных вывелі на двор і пачалося выкананне прыгавору, з усіх камер палітзняволеных, з усёй турмы панеслася спачатку ціха, а потым усё мацней і мацней рэвалюцыйная песня. У кожным з нас, пішуць навагрудскія таварышы, адбывалася цэлая бура пратэсту. І гэты пратэст, гэтую сваю салідарнасць з гінучымі на шыбеніцы таварышамі мы выказалі ў сваёй рэвалюцыйнай песні. Ніколі не было такой велічавай, такой магутнай, такой чулай песні барацьбы, песні рэвалюцый, як у гэтыя мінуты расправы. Але як толькі пачала нарастаць гэтая хваля пратэсту, у камеры ўварваліся дзясяткі наглядальнікаў, шпікоў і паліцэйскіх, якія пачалі жорстка збіваць палітзняволеных. Смерць 4 таварышаў на шыбеніцы ў двары турмы суправаджалася пад акампанемент крывавай расправы, учыненай паліцэйска-турэмнымі бандытамі над 250 палітзняволенымі.

Асуджаныя трымаліся цвёрда і па-геройску. Трэба адзначыць адначасова, што яны яшчэ да прыгавору былі зверскі збіты ў дэфензіве, якая спрабавала здабыць у іх прозвішчы членаў арганізацыі і весткі аб партыі і Камуністычным саюзе моладзі. Але Стасевіч, Бахар, Малец і Гаўраш — усе яны вельмі маладыя — паказалі дэфензіўным катом, што рэвалюцыянер умее вытрымаць самыя жорсткія катаванні застацца верным сваёй партыі, верным справе барацьбы.

Смерць чатырох як бы яшчэ мацней згуртавала, сцэнтавала вялікую сям'ю палітзняволеных навагрудскай турмы. І ў сваім лісце да нас,

на волю яны заклікаюць да ўзмоцненай барацьбы, да працягу той справы, за якую загінулі на фашысцкай шыбеніцы 4 нашыя таварышы¹²⁴.

Осташинские коммунары

*Участникам осташинского выступления
на Новогрудчине в 1932 году посвящается*

Не всегда Новогрудок
В дни мая
Озарялся румянцем знамен.
Непроглядная тьма глухая
Нависала со всех сторон.
И любого,
Кто жаждал света
И кто правду, как факел, нес,
Всех в дефензиву за это
Жандармы вели на допрос.
Свидетели есть живые,
Помнят дни грозовые,
Помнят героев Осташино,
Звавших к свободе тогда...
Кровью их жаркой окрашено
Красное знамя труда.
Волнуясь, иду по Осташино,
Мимо садов и хат.
Здесь когда-то крестьяне

восставшие

Били тревогу в набат.
Осташинские смельчаки.
И пусть в дефензиве душной
Капрал, панский подручный,
В кровавом экстазе тупом
Скулы дробил кулаком, —

¹²⁴ Паведамленне аб пакаранні смерцю праз павешанне 4 камуністаў і камсамольцаў у наваградскай турме // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262–263.

Ненависть,
Твердость стальная
В крестьянских сердцах росла
И, прутья решеток ломая,
На бой беспощадный звала...

Гавриил Шутенко¹²⁵

У памяць гэтай падзеі ў Асташына (гл. *Месца ўзброенага рэвалюцыйнага выступлення сялян у 1932 г.*) і Навагрудку (на месцы пахавання сялян, на могілках па вул. Савецкай) устаноўлены памятныя знакі.

Янка Брыль. Заказ і просьба (урыўкі)

<...>

Яшчэ адну просьбу Паўла Арсеньевіча [Жалезняковіча, першага сакратара Любчанскага райкама партыі] я не выканаў і дагэтуль — вось ужо трыццаць гадоў.

Ішлося пра **асташынскае паўстанне 1932 г.**, якое ў гісторыі барацьбы працоўных Заходняй Беларусі за сваё сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне значыцца як адно з найбольш актыўных і масавых, побач з паўстаннем кобрынскіх сялян і нарачанскіх рыбакоў, адпаведна ў 1933 і 1935 гг.

У нашай энцыклапедыі яно ідзе як «Асташынскае выступленне сялян». Пасля яго разгрому ваенна-палявы суд у Наваградку чатырох удзельнікаў «выступлення» асудзіў на павешанне, пяць чалавек — на пажыццёвае зняволенне, астатнія сорок чатыры чалавекі атрымалі ў агульнай колькасці 241 год турмы.

Улетку 1951 г., калі мы з Уладзімірам Калеснікам падарожнічалі на веласіпэдах па Наваградчыне, у Асташыне мы былі.

І ў гэтай вёсцы, і ў навакольных людзі нам сёе-тое расказвалі пра паўстанне, у памяці іхняй і тады ўжо далекаватае. А чаму «сёе-тое»?

Каб з намі не было тады нашага сябра, які родам з тых мясцін, настаўніка Міхася Петрыкевіча, былога падпольшчыка і вязня санацыйных турмаў, дык людзі нам, хутчэй за ўсё, і столькі б не расказалі. Сталінскі роспуск КПЗБ у 1938 г. спарадзіў, пасля вызвалення Заходняй, неда-

вер і падазронасць да былых падпольшчыкаў, асабліва тых, каго Верасень застаў не за кратамі, а ў родных вёсках. Гэта прынізіла нядаўніх змагаюў і насцярожыла іх настолькі, што і ў першыя пасляваенныя гады яны не вельмі ішлі на шчырасць, тым больш з людзьмі незнаёмымі, няхай сабе яны і пісьменнікі: хто яго ведае, што яны там напішуць, што з гэтага яшчэ можа быць?..

А ўжо ў 1958 г., калі Павел нарэшце ўгаварыў мяне заняцца асташынскай тэмай, з даверам стала лягчэй — КПЗБ была рэабілітавана, колішнія падпольшчыкі зірнулі на свет свабодней. А ўсё ж і тады я папрасіў Петрыкевіча, які настаўнічаў у надсвіцязянскай Валеўцы, паехаць са мною ў патрэбныя Мольнічы і Несутычы. Яны не надта блізка ад Міхасёвага роднага Падкасоўя, але ў Несутычах замужам яго старэйшая сястра, і яго там ведалі, хто як родзіча, а хто і як падпольшчыка, і ён таксама ведаў многіх і многае.

А чаму не ў Асташын наша дарога, а ў іншыя вёскі? Бо адтуль былі пакараныя смерцю і трох з пяці пажыццёвых, яны — і вёскі, і людзі — бачыліся калі не цэнтрам усёй справы, дык адпраўным пунктам у яе даследаванні.

Жалезняковіч зрабіў для нас усё што мог. Адзін з найзначнейшых наваградскіх падпольшчыкаў, былы грамадавец з вёскі Горная Рута, Іван Кузьміч, зрабіў для мяне даволі грунтоўны спіс мольніцкіх і несутыцкіх удзельнікаў асташанскага паўстання — і тых, што былі павешаны, і пажыццёвых, і іхніх бацькоў, сваякоў і суседзяў, хто яшчэ жыў і можа патрэбнае расказаць. Апроч гэтага спіса я атрымаў ад Паўла таксама перададзены яму Кузьмічом, прымяты і пажаўцелы скрутак ватману, на якім мясцовы самадзейны мастак калісцы зрабіў з фотаздымка акварэльны партрэт маладога чарнявага дзецюка, Сашы Мальца, аднаго з павешаных; атрымаў я і запісаны рукою Кузьміча на шыткавым лістку прымітыўны тэкст таксама самадзейнай песні пра тых чатырох, якая ў свой час жыла ў наваколлі і «заклікала да барацьбы».

У песні прозвішчы павешаных названы ў такой чарговасці: Уладзімір Стасевіч, Іван Бахар, Аляксандр Гаўрош і Аляксандр Малец, аднак пра апошняга сказана, што гэта «найлепшы з Мольніч хлапец».

Сваё гаварыў і партрэт — Малец бачыўся мне галоўным у гэтай трагічнай і, як чулася, гераічнай чацвёрцы.

Забягаючы наперад ад таго лета ажно на дваццаць сем гадоў, загадзя праясню справу цытатай з артыкула, які напісаў і прыслаў мне ўвосені 1985 г. дваюрадны брат Сашы Мальца Іван Васільевіч Малец, былы са-

¹²⁵ Шутенко, Г. Осташинские коммунары / Г. Шутенко // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262.

кратар ЦК заходнебеларускага камсамола, заслужаны настаўнік і цікавы чалавек, з той самай гвардыі, што і Сяржант з Жалезняковічам. Дадам і Якуба Міско, разам з якім мы, Танк і я, у шчодро снежным і сонечным студзені 1977 г. адзначалі 70-годдзе Івана Васільевіча ў яго Навасёлках каля Дзяржынска, дзе ён выйшаў на пенсію.

У сваім артыкуле «Забытая магіла» І. Малец піша, што пасля разгрому паўстання

«...Асташынскіх сялян не ўдалося запалохаць тэрорам. Яны адпомсцілі падпалам гумна мясцовага каменданта. А ў суседняй вёсцы былі забіты паліцэйскі і “асведаміцель”. 8 красавіка сяляне разграмілі пастарунак у Нягневічах і захапілі там зброю. Узмацніліся аналагічныя выступленні ў Тупалах, Наваельні, Азяранах, Цырыне і іншых вёсках Наваградскага павета. Група моладзі вёсак Несутычы і Мольнічы ў складзе каля 15 чалавек працягвала ўзброеную барацьбу супраць паліцыі, памешчыкаў і асаднікаў да самага канца чэрвеня 1932 г. Яны сілай забіралі з панскіх свёрнаў прадукты і раздавалі іх галадаючым сялянам. Агітавалі супраць падаткаў, праганялі з вёсак секвестратараў, заклікалі сялян не даваць ні граша фашысцкаму рэжыму. Забралі ў сельскагаспадарчай школе ў Кашалёве пішучую машынку і друкавалі лістоўкі, што заклікалі сялян на барацьбу супраць акупантаў...»

Іван Васільевіч прыслаў мне таксама фотакопію першай старонкі газеты «Барацьба», органа ЦК КПЗБ, у 1932–1933 гг., пакуль не прыйшоў да ўлады Гітлер, выдавалася ў Берліне, прыслаў і вытрымку з другой газеты ЦК КПЗБ, на польскай мове, «Do walki». У абедзвюх паведамлялася пра пакаранне чатырох. Да таго яшчэ я атрымаў даведку з брэсцкага архіва і адно жывое сведчанне: урывак з пісьма вільнянкі Жырман, былой падпольшчыцы, якая сядзела ў наваградскай турме, калі туды прыгналі рэшту маладых асташынскіх паўстанцаў.

«Наколькі я тады ведала, — піша Р. Жырман, — яны выступалі індывідуальна, супраць памешчыкаў і паліцыі. У тыя гады было многа такіх баявых таварышаў. Самы галоўны з іх быў Бахар, і справа іхняя называлася “бахараўская справа”. Што яны рэвалюцыянеры — гэта факт, толькі не арганізаваныя ў партыю».

Старэнькі, нямоглы бацька Сашы Мальца, Антон Якаўлевіч, спачатку палічыў нас з Петрыкевічам нейкім начальствам і пачаў скардзіцца на нявестак, а потым, уцяміўшы, што нам трэба, сёе-тое з цяжкасцю, блытана ўспамінаючы, расказаў. Сам актыўны падпольшчык, ён з 1928 па 1934 гг. сядзеў у турме.

«Сыну я пісаў адтуль: “Саша, не жаніся”. Намёк ён зразумеў, але ўжо было позна, ужо ён быў уцягнуты ў работу... Скрывілі хлопцы лінію партыі... Да іх далучыліся ўсякія... Цягнулі да бясчынства...»

Сашаў дзядзька па мацеры, стары Дарашкевіч, трохі мацнейшы за Антона Якаўлевіча, на лаўцы перад сваёю хатай гаварыў нам так:

«...Уласцям гэта якраз і спрыяла: яны судзілі хлопцаў як крыміналістаў. Узвалілі на іх усе нявыкрытыя зладзействы, падпал цэркваў у Дольнай Руце і ў Палужжы... Каб настроіць на іх насяленне. Асташын ім толькі дадаваўся. У польскіх газетах было надрукавана пра ліквідацыю банды ў Наваградчыне: Вось да чаго даводзіць камуна!..»

Пішучы пра Жалезняковіча і Сяржанта, я меў багата матэрыялу, было з чаго выбіраць. А тут, сярод чатырох павешаных і трох пажыццёвых, пасля гутарак з іх родзічамі і знаёмымі найлепш выяўляліся толькі Малец і Бахар.

Сашу ішоў тады дваццаць першы год. Бацька расказваў, што ён быў выключаны з шостага класа Наваградскай беларускай гімназіі.

Трэба думаць, што за ўдзел у падпольным камсамоле, як і Валянцін Таўлай, і Якуб Мішко, і Анатоль Іверс, гімназісты віленскія. Пра тое, як ён быў арыштаваны, нічога дакладнага не пачулася.

«...Да суда сядзелі яны дваццаць адны суткі, — расказваў Сашаў дзядзька. — Суд ішоў тры дні. А вешалі на Яна, у дванаццаць гадзін, у турэмнай лазні... На апошняе спатканне — па дваіх на асуджанага. Я з ёю пайшоў. Што там за спатканне! Маці заплакала і пайшла... А ён аддаў мацеры пінжак і кашулю — меншым братам...»

Ванда Міхалеўская, польская камуністка-падпольшчыца, у 1927–1928 гг. працавала на Наваградчыне і жыла-хавалася ў Мольнічах.

У сваёй кнізе «Sercem i szupem» яна піша пра мясцовых камуністаў, братоў Мальцаў, бацьку Івана Васільевіча — Васіля і Сашавага — Антося, а таксама пра іх жонак, Кацярыну і Вольгу. «У той час, — піша яна, — у першыя гады існавання КПЗБ, нямнога вясковых жанчын належала да камуністычнага і камсамольскага падполля. Аднак яны прымалі актыўны ўдзел ва ўсёй рабоце кампартыі. І так, як Кацярына і Вольга, падзялялі клопаты і небяспекі сваіх блізкіх».

«Што за спатканне! — гудзеў стары Дарашкевіч. З дзіўнай, нібы дурнаватай, усмешкай. — Маці заплакала і пайшла...»

Калі ў 1928 г. пасадзілі яе мужа, Вольга не апусціла рук, хоць і засталася ў незакончанай хаце на хутары, з чатырма дзецьмі. «Гонар і надзея сям’і», як піша Міхалеўская, Саша вучыўся ў гімназіі, і маці, сама трохі

пісьменная, адна вучыла яго ў Наваградку далей, як гэта было ні цяжка. А потым, калі яна страціла Сашу:

«Матчына сэрца, — цытуем далей, — не вытрымала гэтага ўдару. Вольга цяжка захварэла і памерла заўчасна. Пішучы гэтыя словы, я хачу пакланіцца памяці гэтай Маткі, што прысвяціла жыццё сваё і сваіх дзяцей будучыні».

Калі асуджаных вялі па турэмным двары да месца расправы, у лазню, хлопцы спявалі «Інтэрнацыянал». Жырман успамінае:

«Асабліва запомніўся мне Аляксандр Малец. Ён вельмі моцна спяваў і крычаў: “Бывайце, дзяўчаты! Хай назаўсёды застанецца памяць пра нас!”»

Зноў сумная ўсмяшка старога Сашавага дзядзькі, яго нетаропкае гудзенне:

«...Беленькія лейчыкі з травы. На крук — і ўсё. Памацае доктар пульс — і ўсё. Па двух у адну скрынку, і пахавалі на ўскрайку могілак, каля вакзала. Не дапусцілі нікога. Усё рабілі самі турэмшчыкі. І вешалі без ката...»

У 1979 г. безыменная магіла ў бур’яне (яшчэ раз — наша ахова памяці!) па распараджэнні Наваградскага гаркама партыі была раскапана. Па чатырох шкідэтах устаноўлена, што гэта яны, тая чацвёрка.

«Адзін шкідет, — піша І. Малец у сваёй “Забытай магіле”, — вельмі высокага чалавека. Гэта — Малец Аляксандр Антонавіч, рост якога быў 190 сантыметраў. Знойдзеная рэштка рэменя і спражкі з турэмным знакам...»

Удзел у эксгумацыі прымалі Сашавы малодшыя браты, Аркадзь і Анатоль, які, хоць і непаўналетні ў 1932 г., таксама праходзіў у асташынскім працэсе і быў асуджаны на два гады зняволення, якое адбываў у Наваградку. Ад Анатоля і пачаліся пошукі патаемнай магілы. Браты ведалі, які рослы быў іх старэйшы. Яшчэ адзін удзельнік раскопак, А. Чура, убачыўшы рэмень, згадаў, што знаёмы яму паліцэйскі Зяньковіч, які прысутнічаў пры павешанні, гаварыў, што Малец Аляксандр паводзіў сябе тады вельмі агрэсіўна і не даваў накінуць на шыю пяццю. Тады яму звязалі ногі турэмным рэменем.

Вось і ўсё, што да вобраза Сашы... Пры некаторым буйстве фантазіі, можа, і дастаткова, каб напісаць больш. А ў працы дакументальнай свой закон.

Тады, у 1958 г., Іван Васільевіч настаўнічаў у Ляхавіцкім раёне. Мы з ім спаткаліся, пазнаёміліся толькі праз восем гадоў, у нявіжскім санато-

рыі. Ад яго я і ў тых дні, і да сённяшніх больш пра Сашу не пачуў. А што да пачатку 1930-х гг., дык ён, Іван Васільевіч, тады быў далёка ад дому...

Не было ў Мольнічах, калі мы там з Петрыкевічам распытвалі ў людзей, і Сашавых братоў.

Іван Бахар, па-вясковаму Салімчык (маці Саліма, Саламея). Старэйшы за Сашу на шэсць або сем гадоў. Узяты быў апошнім. Хаваўся ў «акопе», які накрываўся крыжавінай з заўсёды свежай ялінкай і свежым дзёрнам. Было аб’яўлена: хто знойдзе яго — 1000 злотых, на той час вялікія грошы. Сувязныя насілі яму ў «акоп» яду, а ён аднойчы не вытрымаў, прыйшоў у сваё Несутычы. Казалі, што выследзіў яго настаўнік з суседніх Куравіч, якога потым перавялі кудысьці далей.

Наляцела два аўтобусы паліцыі, чалавек восемдзесят. Акружылі. На поўнач ад Несутыч — яр Камарыха. Салімчык-Бахар выскачыў туды, хацеў вырвацца на Уселябскі лес. Адстрэльваўся. «Як пальне, дык паліцыянт і палягуць, а ён — далей!..» Але скончыліся патроны, а яго падранілі, перабілі ногі і злавілі. Аброслы ўвесь, «ашашкацёлы», як гаварыў дзед Дарашкевіч. У «акопе» знайшлі яшчэ адну вінтоўку, патроны і пішучую машынку. Зноў Дарашкевіч: «На суд яго ўносілі на двух карабінах...»

Таксама ўсё — і пра гэтага, як мне здалёк ды загадзя здавалася, ледзь не нашага Хаджы-Мурата. Праўда, ніжэй дадам яшчэ трохі...

Пра двух астатніх з чацвёркі павешаных, Стасевіча і Гаўроша, не ўдалося пачуць нават столькі.

З трох асуджаных на пажыццёвае зняволенне адзін памёр за два гады да нашага наведання Несутыч, другі, як пісаў мне стары І. Кузьміч, «погіб при освобождении в 1939 г., когда пришла советская власть», а трэці працаваў у сваёй вёсцы крамнікам.

Мы ўжо чулі, як «погіб» той другі, і таму спатканне з трэцім было нялёгкае. І сам ён збянтэжыўся, зачыніў з сярэдзіны свой сельмаг, пачаў нас частаваць віном, кансервай. Калі Петрыкевіча ён ведаў па сваяках, дык мяне палічыў, відаць, нейкім следчым, як мы яго ні пераконвалі, хто я. Выкручваўся, мямліў, маўчаў, і нічога мы толкам не пачулі ад яго пра тое, што нам гаварылі, чаму і сам ён, зрэшты, зусім выразна не пярэчыў.

Што ж гаварылася людзьмі?

У верасні 1939 г., вяртаючыся з равіцкай турмы, знясіленыя спачатку катаваннямі, страхам смерці, потым сямю гадамі суролага закратнага мадзёння, два таварышы знайшлі такі сілу, каб... забіць трэцяга... «Як правакатара». Ён, як быццам, раней, чым быць арыштаваным ды асуд-

жаным, данёс на іх, на ўсю групу, і, такім чынам, выходзіць, і на самога сябе... Так гаварылі нам адны.

Другія — што не ён, а яго меншы брат. А трэція — што гэта паранены Бахар, калі ногі аж загініліся, не вытрымаў катаванняў, прызнаўся пра ўсё і пра ўсіх...

Я слухаў і тых, што гаварылі пра такое раней, слухаў і крамніка, і ў пэўным ахмяленні асцярожнага, слухаў і ўжо, здавалася, сам сабе ведаў, што з мольніцка-несутыцкай тэмай у мяне не пойдзе, не атрымаецца...

Бо ў памяці маёй, яшчэ з лета 1951 г., стаялі, а ў зачыненай краме жыва паўтарыліся дзве брацкія магілы, недалёка адгэтуль, у зеляніне шчарсоўскага графскага парку.

У адной з іх з верасня 1939 г. ляжалі, зваленыя абы-як, пазабіваныя «чым дзерж» нядаўнімі падпольшчыкамі і новенькімі актывістамі, тыя аднавяскоўцы, што пры панах былі або падазраваліся «прадажнікамі».

А ў другую магілу, як толькі пачалася вайна і акупацыя, таксама ганебна звалены былі і тыя мсціўцы, пабітыя друкамі ды сякерамі сваякоў памардаваных блізу два гады таму назад...

«У канцы 1931 г., — раскадваў нам несутычанін Мікалай Гаўрош, які таксама сядзеў па асташынскай справе, але не з групы пятнаццаці маладых, — наша мясцовая партыйная арганізацыя была разгромлена. Бахар, Малец і ўсе яны — гэта ўжо самадзейнасць».

Магілы ў шчарсоўскім парку — таксама жахлівая палітычная самадзейнасць.

А забойства трэцяга двума?

І тады, і доўга потым я не мог не думаць пра тое забойства: дзе, як, чым?..

Пра зняты Сашам пінжак і кашулю — меншым — таксама.

І ўжо геройства не было — была толькі трагедыя, з якое цяжка зрабіць гераізм.

Слаўны хлапчына Міхась Петрыкевіч «па прастаце душэўнай» камусьці сказаў ці напісаў, чаму я, беручы прыблізна, адмовіўся ад намеру пісаць на тэму, прапанаваную Жалезняковічам. Гэта калі ўжо нашага Паўла Арсеньевіча не было. Пра адмову маю дачуўся Іван Васільевіч Малец. У 1985 г. ён энергічна падмацаваў мяне фактамі, якія я вышэй прыводзіў.

А справа не ў тым, што ў мяне было тады і ёсць цяпер замала патрэбнага матэрыялу і ўмення разабрацца ў цямнай блытаніне рэальнага і погаласак, — мне перашкодзіла іншае...

Запісы гутарак, якія ўлетку 1958 г. я перадрукаваў з чарнавога бланкета на ўсякі выпадак, канчаліся прыпіскай: «Здарава-такі берыеўшчына і гэтым людзям засрала мазгі!» Берыеўшчыну, ягоўшчыну трэба пашыраць да акрэслення — сталіншчына. Славутая шпіёнаманія, усеагульная падазронасць, саборніцтва ў выкрыванні адзін аднаго — усё гэта і за мяжу, у Заходнюю, перайшло, як дым атрутны, пранікла пад гарадскія дахі і вясковыя стрэхі, не затрымалі яго ні астрожныя брамы, ні краты.

І ў той прымітыўнай песні пра чатырох павешаных ёсць такое, яно нават спявалася вечарамі, нібы бяздарна панылы псалом, у хатах ці на вуліцы, з маладым задорам і рызыкай трапіць на катаванне ў пастарунак і пакуты ў камерах. Урываючы:

...А трэці Гаўрош Аляксандар

спакойным і чэсным сном спіць.

Ты спіш, Аляксандар, сном чэсным,

замучаны кацкай пятлёй,

ты спіш і пра гэта не знаеш,

што брат канфідэнтам стаў твой...

Можа, яно ў гэтым выпадку і праўда. Складанасць жыцця, барацьбы. Можа, яно і няпраўда...

Аднак жа і цяжка, і горка так жыць!

* * *

<...>

Аднак пасля забойстваў ужо не групавых, а натоўпавых, калі не юрыдычна акрэсліваць, а хоць бы прыблізна ўявіць шматлюднае азвярэнне, адных увосень 1939 г., другіх улетку 1941 г. — забойства яшчэ адно, па дарозе з турмы, двума знясіленымі — трэцяга, калі я душой убачыў яго, яшчэ адно палітычнае азвярэнне, яно стала для мяне апошнім кропляй, што так і адрывула ад «змагароў», хоць таксама ж і пакутнікаў...

1988; 1991¹²⁶

¹²⁶ Брыль, Я. Заказ і просьба // Пішу, як живу. Аповесць, апавяданні, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. — Мінск, 1994. — Камунікат.org. [Электронны ресурс]. — 2012. — Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?lang=EN&pubid=20087. — Дата доступу: 16.03.2014.

Фэст 1935 г.

«У 1935-м г. у вёсцы Загор’е-Сенненскае на фэсце паліцыя спрабавала арыштаваць некаторых маладых людзей, якія насілі чырвоныя галыштукі, але моладзь аказала супраціўленне. Паліцыя прымяніла зброю. У гэтай сутычцы быў забіты камсамолец Сазановіч з Буглацкіх Лычыц і пахаваны на могілках у вёсцы Нягневічы.

У гадавіну яго смерці, г. зн. у 1936-м г., па ініцыятыве мясцовых арганізацый КПЗБ і камсамола было арганізавана масавае шэсце і дэманстрацыя з ускладаннем вянок і кветак на магілу Сазановіча. Моладзь ішла з усіх бакоў. Шматлюдная калона накіроўвалася па маршруце Чарэшля — Вераскава — Поўбераг. У Поўберагу быў прызначаны пункт збору, якім было даручана кіраваць мне. Адсюль калона ішла праз Вераб’евічы, Нянькава і Асташына. У Асташыне быў другі пункт збору. Сюды прыбыла моладзь з Сенна, Ачукевіч, Загор’я-Сенненскага, Навасёлак, Залозак і іншых вёсак. Больш за 3000 чалавек з вянкамі і кветкамі прыйшлі ў Нягневічы. На могілках адбыўся кароткі мітынг, выступіў Арцём Капля з вёскі Ачукевічы, затым ускла-лі вянкi і кветкі.

У Нягневіцкай царкве ў гэты час быў фэст, царкоўнікі палічылі, што ідзе хрэсны ход з іншых царкваў (такое ў той час бывала), яны выйшлі насустрач нашаму шэсцю з харугвамі і крыжамі. Гэта выратавала нас ад паліцыі.

У 30-я гады моладзь пад уздзеяннем КПЗБ і камсамола хадзіла па нядзелях з рэвалюцыйнымі песнямі ад вёскі да вёскі. У адной з вёсак арганізавалі мітынг, масоўку, гульні. Дэкламавалі вершы, асабліва Я. Коласа, Я. Купалы, К. Крапівы, складалі свае на злобу дня. У кожнае рэвалюцыйнае свята ва ўсіх населеных пунктах вывешваліся чырвоныя сцягі, транспаранты з антываеннымі і рэвалюцыйнымі лозунгамі, распаўсюджваліся лістоўкі.

У 1936-м г. 11 месяцаў цягнулася забастоўка на шклозаводзе “Нёман”. Насельніцтва вёсак пад кіраўніцтвам мясцовых камуністаў і камсамольцаў збірала збожжа, бульбу і грошы ў падтрымку бастуючых, склад знаходзіўся ў маім гуме. У адну з нядзель з Поўберага абоз з 10 падвод на-правіўся ў г. п. Бярозаўку. Сабраныя прадукты перадалі камітэту бастуючых рабочых.

На тэрыторыі Наваградскага раёна выпускалася нелегальная газета “На акупанта!” — орган акружнага камітэта КПЗБ. Намеснікам рэдактара быў камуніст-падпольшчык Ціхан Васільевіч Малыш па мянушцы “Міша” з вёскі Астухава, што каля Шчорсаў.

Польскія ўлады жорстка праследавалі камуністаў і камсамольцаў. За тое, што я адказаўся хрысціць сына, мне далі 17 сутак строгага арышту. За дапамогу бастуючым рабочым шклозавода “Нёман” — 10 сутак арышту, за масоўкі моладзі — 20 сутак, а за тое, што пафарбаваў хату ў чырвоны колер, — 10 сутак. І так сабралася каля трох месяцаў. Акрамя гэтага, за перыяд рэвалюцыйнай дзейнасці пры Польшчы я быў 7 разоў арыштаваны, 2

разы асуджаны. У 1938-м г. на тры гады быў сасланы ў ссылку, але тэрмін не адбыў. У 1939-м г. быў арыштаваны разам з сям’ёй за спробу перайсці праз мяжу ў СССР. З жонкай і сынам сядзеў у турме ў Лідзе да верасня 1939-га г., да вызвалення нашай тэрыторыі Чырвонай Арміяй¹²⁷.

**З успамінаў Івана Антонавіча Малухі,
члена КПЗБ з вёскі Поўбераг**

Падпольная арганізацыя — КПЗБ

«Наваградчына з першых дзён акупацыі Польшчай была на асобым ваенным становішчы: амаль у кожнай вёсцы былі паліцэйскія пасты, якія аб’ядноўваліся ў камендатуры. За малейшае падазрэнне — нават за беларускія нацыянальныя песні — арыштоўвалі. Былі створаны надзвычайныя суды. Прыналежнасць да камуністычнай партыі лічылася злачынствам і жорстка каралася.

Раённы падпольны камітэт, які я ўзначальваў некаторы час, нягледзячы на жорсткасці паліцэйскага рэжыму, праводзіў пэўную палітычную работу сярод працоўных мас і асабліва сярод моладзі: распаўсюджаў лістоўкі, у якіх выкрываў антынародную палітыку ўрада Пілсудскага, арганізоўваў маёўкі. У рэвалюцыйныя свята 1 мая і 7 лістапада мы вывешвалі чырвоныя сцягі, расклеівалі лістоўкі з заклікам: “Далоў акупантаў!” Лістоўкі друкавалі на самадзельным шпірографе [прыстасаванне для капіравання і памнажэння тэкстаў]. Рэдакцыя знаходзілася ў доме Паўла Абрамовіча ў вёсцы Корастава.

У 1931-м г. я быў за падпольную рэвалюцыйную дзейнасць арыштаваны і прыгавораны да пяці гадоў турэмнага зняволення з канфіскацыяй маёмасці і пазбаўленнем грамадзянскіх правоў.

Але падпольная арганізацыя захавалася. Канспіратыўная работа была пабудавана так, што ўсе сувязі, які, паролі здзяйсняліся адной асобай. Гэтай асобай была Марыя Іванаўна Карп, якая выконвала функцыі сувязі з падпольнымі арганізацыямі. Пасля майго арышту падпольны камітэт працягваў дзейнічаць у складзе 7 чалавек: Бушэйка І. з вёскі Несутычы, Раманюк В. з вёскі Нёўда, Рэдзька А. з вёскі Радзюкі, Казак І. з вёскі Асташына, Лабор Т. з вёскі Наваельня, Карп М. І., Елевіч Ю. І. з г. Наваградка. Сувязь з падпольным камітэтам я падтрымліваў праз М. І. Карп.

У сувязі з нарастаннем рэвалюцыйнага руху ў 1931 г. быў уведзены жорсткі турэмны рэжым. Палітзняволеных трымалі ў сырых турэмных камерах, без праўлак, кепска кармілі, не дазвалялі сустрач з роднымі і перада-

¹²⁷ Гартваліся ў барацьбе // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 263–264.

чу харчоў. Прымушалі насіць арыштанцае адзенне з указаным нумарам на спіне. У камерах перыядычна рабіліся правэркі-вобыскі. За знойдзены аловак саджалі ў карцэр.

Але палітзняволеных працягвалі барацьбу. Для кіраўніцтва ёю быў выбраны турэмны камітэт, які падтрымліваў сувязь з падпольным камітэтам партыі на волі. Супраць нечалавечых умоў турэмнага рэжыму па сумесным рашэнні турэмных камітэтаў у лістападзе 1932-га г. 75 палітзняволеных аб'явілі галадоўку.

Падпольны камітэт КПЗБ распаўсюджаў сярод насельніцтва лістоўкі з заклікам стаць на абарону палітзняволеных, арганізаваў выступленне працоўных перад пракуратурай горада і турмой, патрабуючы вызвалення арыштаваных.

Турэмная адміністрацыя старалася зламаць нашу арганізаваную галадоўку, спрабавала сілай прымусіць арыштаваных прываць ежу. Але поспеху не дабілася. На восьмы дзень галадоўкі пад уздзеяннем працоўных мас турэмная адміністрацыя пайшла на ўступкі, згадзілася задаволіць патрабаванні палітзняволеных — нам аддалі адзенне, дазволілі спатканні з роднымі, атрымліваць перадачы, пісаць пісьмы, два разы на дзень мы мелі прагулкі па 30 хвілін, атрымлівалі кнігі і пісьмовыя прыналежнасці.

Аднак праз некалькі дзён турэмная адміністрацыя адмяніла ўсе выпактаваныя галадоўкай нашы патрабаванні. Мяне кінулі ў карцэр на 7 дзён.

У той час — 1932-гі г. — у наваградскай турме знаходзілася 12 чалавек, якім пагражала смяротнае пакаранне. Турэмны камітэт вырашыў арганізаваць ім пабег. Карп М. І., якая падтрымлівала сувязь з турмой, завербавала аднаго наглядчыка аховы па прозвішчы Зянкевіч, які ў вызначаны час у сваё дзяжурства павінен быў перадаць ключы ад камер і пілачкі па жалезе. Чакалі моманту — цёмнай ночы. Да пабегу рыхтаваліся больш за 40 чалавек. Але ў прызначаны час завербаваны наглядчык не прыйшоў (затрыманы быў на дарозе). Між тым некалькі арыштаваных ужо спусціліся з трэцяга паверха праз акно з выразанымі кратамі, абяззброілі начны пост, аднак адзін з вартаўнікоў паспеў стрэліць і падняць трывогу. Пабег праваліўся. Пачаліся допыты і катаванні. Знялі верхнюю вопратку, пакінулі ў споднім. Закавалі ў ланцугі рукі і ногі, кінулі ў сырыя падвалы, дзе мы знаходзіліся больш як месяц.

У 1937-м г. я быў вызвалены з заключэння. Затым Камуністычная партыя Заходняй Беларусі была распушчана. Некаторыя камуністы вырашылі нелегальна перайсці мяжу з БССР, але назад не вярнуліся. Відаць, для іх гэты пераход быў раковым. Прыходзіцца гаварыць гэтую горкую праўду. Сумна і тое, што некаторыя таварышы нават пасля вызвалення Заходняй Беларусі, уступаючы ў рады ВКП(б), хавалі сваю былою прыналежнасць да падполля і КПЗБ, каб не ўскладняць справу.

Так закончылася гісторыя падпольнай самаахвярнай барацьбы з польскімі акупантамі лепшых сыноў і дачок Наваградчыны, беззаветна адданных справе Савецкай улады. Гэтую барацьбу потым працягвалі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны¹²⁸.

З успамінаў Мацвея Іванавіча Бесараба, сакратара Навагрудскага падпольнага камітэта КПЗБ

5. Усталяванне савецкай улады. Верасень 1939 г.

Ва ўспамінах вяскоўцаў прыход савецкай улады ў 1939 г. і ўжо пасля вайны ў 1944 г. размяжоўваюцца тэрмінамі: «тыя» і «гэтыя саветы», «саветы зайшлі той раз» і «гэты раз» — адпаведна. Гэтыя падзеі пакінулі розныя ўражанні ў іх памяці.

«Тады, як прыйшлі саветы, тады... ой, падскоквалі, а флаге. Ой-яй-ёй, песні пелі, а “Каробачку” пелі!»

З успамінаў Гнілякевіча Фёдара Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына

«Успамінаю, той раз пры саветах, кагда зайшлі к нам бальшавікі, руская армія была галодная ваабшчэ. Страдала ўсё врэмя руская армія. У нас сабіралі картошку для салдат, сабіралі картошку, у Мацкова гумно сыталі. Хто сколько дасць, кошыкамі, хто на возе прывёз, хто сколько мог. Тады прыходзілі машыны, забіралі...

Помню, бралі нашых у армію ў вайну (асвабодзілі нас у 44-м). Забралі ў армію, тут саседскі парэнь быў, са мною дружыў, старэйшы за мяне быў. Ён з 25-га, я з 29-га года. Я дзяржаў галубей, ён дзяржаў галубей. Ну я пацаном быў яшчэ тады. Так он пішэт с арміі: “Не магу, уміраю з голаду ў арміі. Праішусь на фронт, каб скарэй хаця адправілі”. Прасіліся салдаты, не адзін ён. Прасіліся дзясяткі. Каторыя прыходзілі пасля вайны, тожа гаварылі, што прасіліся на фронт: лучшэ пусть уб'юць, чэм страдаць...

У нас [у Загор'і-Сенненскім] забралі саседа ліш аднаго і пасадзілі былі чатыры чалавека зразу былі. Помню, у склеп, падвал. Пасадзілі ў 1939-м... тагда пасадзілі чатыры чалавека, но выпусцілі траіх. Кузьму пасадзілі і вывезлі. Герасімовіч Кузьма... Гнілякевіч Васілій Пратасавіч, быўшы дырэктар школы [Асташынскай], пры немцах ён быў... Ён не вярнуўся. Казалі, яго не адпраўлялі на фронт, а ўнічтожылі бальшавікі.

¹²⁸ З успамінаў Мацвея Іванавіча Бесараба — сакратара Навагрудскага падпольнага камітэта КПЗБ // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 265–266.

Абідна за што: у нас людзі прайшлі фронт, ваявалі, но пры немцах яны служылі. Яны не ўцяклі за граніцу... Вы ж адступілі, яны вынуждены былі падчыняцца той власці, якая нас акружала... Людзі, якія былі ў батальёне, рагулёўскі быў батальён... Эці людзі, каторыя хоць непоўны срок былі, патам асвабодзілі нас, так яны перайшлі ў парцізаны, у паследнія дні. Усе ў парцізаны пайшлі ад Рагулі. Наш зямляк — Міша Сымонікаў, быў такі. Фронт прайшоў, уцалеў і быў ранены. Бальшавікі яго пыталіся арэставаць і пасадыць у цюрму. Колю Клемасава пасадылі ў цюрму і ў цюрме памёр. А гэты не здаўся, так яго застрэлілі недзе там на хутарох, не знаю, у лесе, у зямлянцы, не помню дзе. Патам жонцы разрашылі яго толькі пахаваць. Так вот, якія парадкі былі дзікія. Немцы былі нашы вразі, но Сталін: людзі апраўдалі давер'е, мало быць служылі яны, но яны прайшлі фронт. Ранены быў Клемасаў, разоў некалькі быў ранены. І ўсё раўно судзілі, і пагіб ён у цюрме. За што пагіб?..

Былі ў нас асаднікі. Жылі ў нас, урочышча Доўгае. Я не помню, колькі там гектар, нават гектар трыццаць зямлі ім аддалі. Ілі 3, ілі 5 усадеб была, не помню точна. Но іх той раз пры саветах тожа вывезлі. Усіх вывезлі. Вот такая жалобная гісторыя савецкай власці... Патам на фронце былі, вот сыны ў нас. Сыны прайшлі фронт, яны-то не вярнуліся з гэтага, а вярнуліся толькі пасля вайны. Вярнуліся сюды... У нас былі Леановіч, Сазановіч, такія фаміліі асаднікаў. Яны беларусы, не католікі, яны праваслаўныя, но яны былі ў польскай арміі.

У нас быў чалавек Аляксандр Святы. Быў ён у польскай арміі, ранены ў руку, палец быў ранены. І яму пры Польшчы плацілі кожны месяц 100 злотых. А нашы інваліды? Кончылася вайна, сядзелі на прывакзальных плашчадках без рук, без ног, гібелі. А патам Сталін іздаў прыказ — усех убраць, таму што інаштранныя дзелягацьці прыязджалі ў Расію ўжо, у Савецкі Саюз пасля вайны па разным мацівам, дагавара заключаць разныя, встрычкі. Сталін даў прыказ — убраць са ўсех вакзалаў, са ўсех плашчадзей вецэранаў вайны. Какое атнашэнне было к ветеранам? Нікакого, собственна гавара, нікакого атнашэння, нікакого атнашэння, нікакого вніманія, ноль вніманія.

Гэта цяпер дагадаліся, так ужо пачалі ўспамінаць вецэранаў. А тагда... У мяне быў друг, быў брыгадзірам Барыс Талако, франтавік, ранены, панімаеце, да многа друзей было, я дружыў з хлопцамі ваабшчэ. Хто а ніх думаў што? Ніхто, нікакого вніманія, ноль вніманія. Яшчэ іздываліся і судзілі многіх. Ах, Божа мой, што было. Было врэмя жэстокае, очень жэстокае...

У нас тожа былі падпольшчыкі. Но ўвы, у нас як прайшлі гэты раз саветы, тыя, каторыя арэстоўвалі (што сказаў, тры арэставаны, польскія, лічылі іх палякамі) эці людзі, адзін з гэтых, каторы арыштоўваў, мне гаворыць, пры гэтых саветах: “Не тыя бальшавікі, каторых мы чакалі, прайшлі. Бывало, чуем песні з-за граніцы, із Расіі”. Толькі ў нашага суседа, тут недалёка жыў, быў радыёпрыёмнік і грамафон бальшы. Так вот хадзілі да яго,

усё сабіраліся, слухалі заганіцу, значыць. Гаворыць: “Не тыя бальшавікі прайшлі. Адтуль песні раздаваліся”... Ён мяне не баяўся, гэты чалавек. “Я сам арыштоўваў людзей, а за што арыштоўваў? Я думаю, што справядлівыя, адно ж...”

...і вот прайшлі немцы, атдзельных із ніх взалі в армію савецкую, той раз пры саветах. Началась вайна, яны бежалі с арміі, с руж'ямі. Яны ўцякалі дамой сюда. Не ваявалі, хоць прысягалі савецкай власці, пры Польшчы вялі барьбу с польскай власцю за власць саветаў. Прайшлося бароцца за савецкую власць, так яны не сталі бароцца.

Помню, адзін з гэтых самых камуністаў утапіў сваю вінтоўку ў нас во, ля мельніцы. Каля мельніцы глыбока было, стаў быў. У нас тут рака глыбокая была давольна. І вот ён утапіў сваю вінтоўку, прайшлі немцы. Немцы патрэбавалі: “Аруж'е здай!” — нехта ж далажыў. Прайшлося таму чалавеку лазіць па глыбіне, іскаць сваю вінтоўку. Найшоў, здаў вінтоўку. Ну што ж, усе атреіліся, ніхто не прыжмнуў, словам. Прайшлі немцы, некаторыя малодшыя пайшлі дажэ немцам служыць. Ну дзе яны дзеліся? Бог іх знае”.

З успамінаў Шкляра Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор'е-Сенненскае

6. Старонкі ваеннай гісторыі (1941–1945)

4 ліпеня 1941 г. у паўразбураны бомбамі і снарадамі Навагрудак уварваліся фашысцкія танкі. Змрочныя хмары акупацыі навіслі над Нёманам. На нашай зямлі фашысты пачалі ўводзіць свой «новы парадак». Імі была скасавана сістэма органаў савецкай улады. У гарадах і раёнах ствараліся гарадскія і сельскія ўправы, у сельскай мясцовасці — валасныя ўправы, а ў вёсках былі назначаны старасты (солтысы). Навагрудскі раён быў уключаны ў склад генеральнай акругі «Беларусь», на чале якой Гітлер прызначыў Вільгельма Кубэ¹²⁹.

Многія жыхары Асташына, Нянькава, Залозак і іншых навакольных вёсак мужна змагаліся ў партызанскіх атрадах імя Варашылава, Катоўскага, Кастрычнік і іншых, якія базіраваліся ў лясах паблізу Любчы.

У 1942 г. па даносе здрадніка немцы арыштавалі і растралілі 29 членаў былой асташынскай арганізацыі КПЗБ на чале з Мулярам П. П., якія змагаліся ў падполлі.

«А тады, як былі немцы, так страх было. Закажуць куры, і туды, і туды ў хату да того. А ў Асташыне былі свае солтус М... і Г. К... былі, служылі

¹²⁹ Несцяярэнка, У. Новы парадак / У. Несцяярэнка // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 289.

немцам, удавалі людзей. Дык закажуць: “Туды носьце куры”. І гэта мы ўжо, людзі, куры ловім ды нясе́м, а ў каго цёлка — забіралі немцы. Ды страх было».

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

Нягневіцкая трагедыя. 23 ліпеня 1942 г.

«У Нягневічах выкапалі яму немцы і летам, сенакос быў, люду шмат было ў дзярэўні, дык сагналі во за сяло на траву ўсех людзей. Людзей шмат было. Толькі пакідалі старэнькіх і маленькіх.

Ну дык прыйшоў немец да нас, мы з бабаю былі, пад печ паглядзеў, на печ, скрозь і пайшоў. А бацька мой... тут во быў людскі надзел, агароды, дык кабыла ўзяла ды ўлезла, коні лазілі. Бацька пайшоў ды яе ўжо распутваў, ды выводзіць. А немец прыйшоў да яго, во пасярэдзіне пасеву, з вінтоўкаю, ды яго ў плечы, у плечы, туды, да грумады за сяло. Шмат людзей. Ды ён кінуў тую кабылу ды пайшоў. Ішоў ён, ішоў, а ён [немец] усё яму дулам у плечы, усё “Бягом, бягом!” — камандуе, каб бег. А ён быў ушлы [бо служыў у польскай арміі — дадае муж]: “Ды каб я бег, дык застрэліў, ды сказаў бы, што парцізана злавіў. Дык яму [немцу] была бы слава”. Але ён яго тоўк, тоўк, з сярэдзіны вёскі да людзей у грумаду.

Але яго [бацьку] не падалі, што ён занесены недзе, і ён выжыў».

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

«Чалавек сорак [злавілі]... там напісана 49, на памятніку ў Нягневічах. Проста маладых... Фамілія падыходзіць, забіраюць зразу. Шмат забіраюць.

Іх хацелі расстраляць тут, быў сарай кала магазіна, дык іх хацелі расстраляць тут усіх. Дык усе людзі, як пачаўся бунт які-то, што будуць страляць, дык людзі ўсе як хлынулі. Яны [немцы] на машыну, на машыну іх пагрозілі, паперлі ў Нягневічы.

Там напісана 49, але не ўсе асташынцы. Вот. Там дзе-та чалавек з трыццаці асташынцаў пагібля. Адна сям’я была: быў ён вучыцелем пры Саветах, а тады быў і нашым, і нашым. Прыйшло врэмя, власць другая, і ён туды. Дык два хлопцы было ў яго і дзяўчына. Дзяўчына засталася, такая, як я, і яна бегла за машынаю. Усю сям’ю, два хлопцы: адзін неразвіты быў, брыдка гаварыў, глухі быў. Дык гэты хазяін, бацька, думаў, што Асташына [паліць будучы]... Я не знаю, як Асташына гэта не запалілі. Эта ўжас быў, гэта маглі ўсё спаліць...

Дык гэты войт, як быў, дык ён раз — усю сям’ю: два хлопцы, жонку гэту вывёў і ўсё, сюда. А гэты хлопчык кажа: “Папа, базюлі [баюся?] немцы” (плача)».

З успамінаў Гнілякевіча Фёдара Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына

«...Тварылася ўсяго. І К..., і гэты М... усе, хто быў, у 39-м былі Саветы, як мы кажам “тыя” і “гэтыя” [Саветы], былі камсамолы, ну так яны ўдавалі. Была Валя, камсамолка, вяла паліцку, і Маня. Так як выгналі за сяло, так як вызвалі тую Валю немцы “Валянцін”, так яна выйшла. Ніхто ж не знаў, каго куды павязуць. Так Валя выйшла, так яе ўзад пацягнулі: “Не, не, гэта Валянцін, яго няма”. І асталася жывая і за Вардана, тута былі байцэ, выйшла. Недзе ўжо пры Саветах вывезлі іх. Нек ездзілі выручаць, на работу, як прыйшлі пасля вайны нашы. Ён яе, гэты Вардан, армян, выручыў, і яна за яго пайшла. А тады выехалі туды, на Каўказ...»

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

«Прыехалі карнікі ў 42-м годзе. Усех сагналі за вёску, кромь дзяцей. Называлі: “Сільвановіч Нікалай” і столькі было Сільвановічаў Нікалаеў — усе выходзіць. Там некалькі Сільвановічаў Нікалаеў, у том чысле і мой брат, і бацькаў брат Нікалай, і дваюрадны бацькаў брат Сільвановіч Нікалай. Дударэвіч Нікалай, ага там быў Дударэвіч Нікалай адзін, а яго тут не было. А якія падалісь Дударэвіч Міхаіл, і ўсё. Імя на бацьку не называлі.

Я помню, значыць, быў солтус тут у нас, Кіслоўка яго называлі, В..., п’яны як хадзіў па вёсцы: “Усё, скоро будзе пагром”. Ніхто ж не прыдаваў значэння, што гэта за пагром будзе. А патам папаўся ён са ўсею сваёю сям’ёю... усе вывелі.

Вот і завезлі туды, а там яма ўжо была. Паставілі, пастралялі, усё...»

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

«Чалавек можа з трыццаці нашых. Вайтовічы, Сільвановічы — усе сюды. А ў мае мацяры быў (я была старшая, можа гадоў тры мне было) і брат гэты быў на руках, ды стаў плакаць. Немец кажа: “Мутар, нясі ў хату”. Мне ўжо расказвалі, я сама не помню, мая цётка Анюта была тут, яна такая была разумная баба і ўсё мне расказвала. Кажы, маці... панесла Ваню ў хату і больш не выйшла. Немец, мусіць, быў чалавек такі ўжо добры, не пайшоў на яе. Бацька павезлі на машыну і ўсех нашых асташынцаў, каторыя былі: і Вайтовіч, і Сільвановіч. Завезлі ў Нягневічы ў хлёў, дзверы падперлі, пусцілі вочарадз, яны ўсе пападалі. І на крыві па гэтай расцягалі кожны свайго. Мая маці майго бацька выцягнула. І выкапалі магілу, і палажылі мітусь, не гэтак, што галава да галавы, а мітусь клалі. І кожнага свайго, хто хустачкай, хто рушнічком, хто чым пазакрывалі».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., в. Асташына

Зараз на брацкай магіле стаіць помнік з надпісам: «Тут пахавана 47 мірных грамадзян, якія расстраляны нямецка-фашысцкімі захопнікамі 23 ліпеня 1942 года».

Мірныя жыхары — ахвяры фашыскага тэрору

Жыхары в. Асташына расстраляны немцамі 23 ліпеня 1942 г. і пахаваны ў в. Нягневічы.

1. Вайтовіч Канстанцін Міхайлавіч, н. у 1925.
2. Вайтовіч Міхаіл Мікітавіч, н. у 1920, камсамалец, да вайны быў загадчыкам хаты-чытальні.
3. Вайтовіч Міхаіл Платонавіч, н. у 1900.
4. Вайтовіч Міхаіл Трафімавіч, н. у 1920.
5. Вайтовіч Уладзімір Міхайлавіч, н. у 1927.
6. Вайтовіч Феафанія Канстанцінаўна, н. у 1902.
7. Галоўчыц Мікалай Іпалітавіч, н. у 1915.
8. Давідовіч Мікалай Міленцэвіч, н. у 1912.
9. Дударэвіч Канстанцін Пафнуцэвіч.
10. Дударэвіч Петр Васільевіч, н. у 1910.
11. Іванчык Пётр Трыфанавіч (Трафімавіч), н. у 1910, сакратар Асташынскага с/с.
12. Карпейка Ерамей Лазаравіч, н. у 1908.
13. Курапата Іван Васільевіч, н. у 1914.
14. Курапата Міхаіл Васільевіч, н. у 1914.
15. Мазура Мікалай Майсеевіч, н. у 1914.
16. Муляр Піліп Піліпавіч, н. у 1896.
17. Сільвановіч Аляксандр Аксёнавіч, н. у 1917.
18. Сільвановіч Аляксандр Кірылавіч, н. у 1900.
19. Сільвановіч Аляксандр Пратасавіч, н. у 1918.
20. Сільвановіч Васіль Харытонавіч, н. у 1918.
21. Сільвановіч Мікалай Антонавіч, н. у 1910.
22. Сільвановіч Мікалай Іванавіч, н. у 1920.
23. Сільвановіч Мікалай Кірылавіч, н. у 1910.
24. Сільвановіч Мікалай Якубавіч, н. у 1917, працаваў упаўнаважаным па займе.
25. Сільвановіч Міхаіл Аксёнавіч, н. у 1915.
26. Сільвановіч Міхаіл Дзям'янавіч, н. у 1920.
27. Сільвановіч Міхаіл Харытонавіч, н. у 1914.
28. Чудоўскі Міхаіл Маўрынавіч, н. у 1920, камсамалец¹³⁰.

Памяць пра іх увекавечана

«Звязда», 11 красавіка 1958 г.

7 лістапада ў Нягневічах адбылося ўрачыстае адкрыццё помніка тым, хто загінуў у барацьбе з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. На адкрыцці помніка, які ўстаноўлены на брацкай магіле, сабралася каля 2 тыс. чалавек з Нягневічаў, Шчорсаў, Лаўрышава і іншых навакольных вёсак. З вёскі Асташына ў Нягневічы прыбыло 600 чалавек, каб ушанаваць памяць сваіх 28 аднавяскоўцаў, якія загінулі ад рук фашысцкіх палачоў.

Н. Гнілякевіч, старшыня Нягневіцкага с/с¹³¹.

З успамінаў пра вайну

«Я была адна [у сям'і], мяне бацька шкадаваў (з плачам). Забралі ўжо ў 44-м, у акцябрску. Я помню, бегла паўз платоў за бацькам. І забілі на касе ў Балтыцы.

Бацька [Лісоўскі Канстанцін Барысавіч, н. у 1904] пагіб на фронце. Узятлі на акцябрску ў 1944-м. 9 мая вайна скончылася, а ў 45-м годзе 12 апрэля забілі. Вот сколько не дажыў. Бацька быў у 30-м годзе, як я радзілася, быў у польскай арміі. А тады, як у 39-м вайна пачалася, так яго палякі ўзялі ўжо на вайну, адступалі. Ды патрымалі 6 нядзель ... у Беластоку. Патрымалі ды пусцілі. Ён яшчэ гэтулькі пажыў. А гэта кажа, адвозілі недзе ды стралялі. Яго адпусцілі...»

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

«Партызаны былі вон, за Любчам. Каля Навагрудка, Брольнікі — там, у асноўным тут кала Любчы былі. Прыходзілі ў вёску, ноччу прыходзілі. Бралі і сілаю [рэчы, харчаванне], трэба жыць было.

Вот я вам раскажу. Пайшла мабілізацыя хлопцаў маладых. Бралі немцы ў батальён хлопцаў. **Рагуля** падбіраў. А гэта хлопцы, каторыя прастыя. Дык нас [з Асташына] траіх было. Ш... быў перагаворчыкам нямецкім і нас вучыў, я хадзіў у школу, і нас вучыў па-нямецку. Тады быў Т... І..., там у Рагулі, і Т... П.... З Рагуляй не пайшлі [як адступалі]. Пайшлі на фронт. Аднаму нагу адбіла — Ш..., І... пагіб. А гэты П..., я не знаю, калі ён пайшоў [на фронт], як ён застаўся. П... застаўся [жывы] і не пасадзілі. У батальён бралі ўсіх. Сілаю. Гэтыя ў парцізаны бралі, уночы, сілаю. А гэтыя туды бралі.

Мой брат з 25-га года быў, малады. Ужо хлопцы сабраліся і там у мяне ў бацькавай хаце сабраліся ўсё ды выпівалі, самагонку гэту гналі. І плакалі, і

¹³⁰ Загінуўшыя і прапаўшыя без вестак партызаны, асобы, якія садзейнічалі партызанскаму руху, мірныя жыхары — ахвяры фашыскага тэрору // *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна*. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 348.

¹³¹ Па старонках газет «Звязда» і «Новае жыццё» за 1956–1962 гг. // *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна*. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 479.

шуцілі, і баяліся — вайна ідзе. Усе паразыходзіліся, нядоўга пабылі, паразыходзіліся. Астаўся брат мой, Васюшка, Кэмко, Матруніч — чалавек з пяць асталіся. Выйшлі на двор, ну давай там ужо гаварыць, а зіма, снег, а з адтуль — з гары, з тога канца [ад сажалак] хлопцы тожа бралі ў батальён. Яны ж тожа ідуць усе да іх ды ўсё ў пальцы: “Фю”, свішчыць. А гэтыя адсвітваюцца. А брат мой — пальцы: “Сю” (дэманструе), а тут адсвітваюцца. **Партызаны** прыйшлі, за шыю іх: “Хто казаў так, па-брыдкаму?” Усе маўчаць. Іх палажылі, гэтых хлопцаў, і давай [біць]. Маўчаць. Тыя прыкладам у плечы валіць, а яны маўчаць, нічога не кажуць. А пасля, як пачалі іх лупіць добра, дык кажа: “Таварыш, гэта я казаў гэтыя слава”. Ну і патам гэтыя парцізаны пазаганялі іх, гэтых хлопцаў, у хату маёй цёткі і кажа: “Штоб сядзелі, нікуда не выходзілі, а ты, бабушка (а дзед мой яшчэ жыву, трое дзяцей малых было, мужыка [цётчынага] забілі на фронце, вот) а ты, бабушка, глядзі, еслі выпусціш гэтых парцізанаў з хаты, прыйдзем запалімі і паб’ем вас”. Вот так. Але нічога, гэтыя пайшлі, гэтыя парцізаны. Дзе што-небудзь закалоў кабанчыка, парабіў калбасы, пахне ўжо. “Калбасы парабіў, дзед?” “Не, не калоў”. “Што ты гаварыш? Часначком пахне. А еслі найдем, значыць, усё забяром. Адавай сам”. Яны ўсё забралі ці трохі ўзялі тых калбас. Пайшлі ўжо, не варочаліся назад, не глядзелі... А так і кажух, боты бралі. Тут такіх баёў не было [паміж немцамі і партызанамі]. Не было — так выстралы. Ужо як адступалі немцы, то тут былі ў нас “**ястрабкі**” такія — маладыя, на дадоў можа 18”.

(“Ястрабок” — баец знішчальнага батальёна. Знішчальны батальён — ваенізаванае добраахвотніцкае фарміраванне савецкіх грамадзян, якое складалася ў першую чаргу з партыйных і камсамольскіх актывістаў падчас Вялікай Айчыннай вайны. Асабісты склад батальёнаў фармаваўся з тых, хто не падлягаў абавязковай мабілізацыі. Былі накіраваны на перадавую, у месцы прарыву праціўнікам лініі фронту, а таксама на знішчэнне нямецкіх дыверсантаў і бандыцкіх фарміраванняў у савецкім тыле. Камандзірамі батальёнаў прызначаліся, як правіла, супрацоўнікі НКВС ці краўнікі мясцовых структур Камуністычнай партыі на ўзроўні сакратароў райкамаў і вышэй¹³².)

«**Уласаўцы** [былі], але не ў Асташына. Гэта былі ў Пантусавічах, Нава-сёлках і Нянькава... Сем’ямі, жылі ў хатах... Дык яны сем’ямі, у цэркаў хадзілі перавенчацца, вянчацца. І маладыя, і старыя, былі розныя.

Гэтыя ўласаўцы, было нейкі бандзіцызм... Яны як былі пасяліліся тут, тады ўжо гэтыя як-то парцізаны ўжо прыдушылі гэтых усех [немцаў], бо там [за Любчай, у Налібоцкай пушчы] была блакада — парцізанаў вылоўлівалі. Дык гэтыя давай уцякаць, гэтыя ўласаўцы. Усе сабраліся, на конях і па сяле на Селішча... Як пачулі, што немцы адступаюць, сюда, чэраз

Асташына, [яно] велькае было. А там Селішча і дарога на Навагрудак была недалёка.

Патам, мусіць, як яны, што? Наверна, расказалі, што немцы апяць бяруць сваё. Яны з Навагрудка варочаюцца назад...

Яны разам з сем’ямі [мясцовымі] жылі [у адных хатах]. Вот як парцізаны ўжо былі з Асташына, дык яны стаялі, уродзе бы, зашчыта, каб парцізаны не хадзілі. Вот яны што.

Яны, як вярнуліся назад, гэтыя казакі, а ў нас вот тут наша была, ко-ней было шмат, едзіналіцтва [аднаасобная гаспадарка] ж было. А мы кароў пасвілі, за канцом [вёскі]. І ім трэба коні лавіць. Дык нас застаўлялі, лавілі мы коні. А дзе ж там, мы ўсё купаліся ў рэчцы, вузкая нейкая бухтачка была. А людзскія сенакосы агароджаныя былі. Дык мы тады с каламі як прылецім да гэтых коней, так гэтыя коні, брат, на нас. А мы ўцякаем, вот. А яны нас, казакі, душаць, і каровы мы нашы не пасвілі ўжо. Ляталі мы, ляталі. Я ўжо змарыўся. А там хатка стаяла, дык мы ў тую хатку. А глухі быў [чалавек], але гаварыў быстра. Нас злавіў адзін казак і там у канаўку да рэчкі нас падагнаў: “Шчас мы вас пастраляем!” Дык гэты не чуе, а я [перапалохаўся] (з плачам). Ну і кажа: “Пайдзеце, скажыце хазяіну, каб палавіў коні і штоб запрэгі і прывялі”. Дык я думаю, добра, што гэтак. Мяне пусцілі, я ходу і нікому я не казаў (смяецца) і кароў пакінуў. Тыя і кабылку маю забралі, была хорошая.

...немцы давалі [харчаванне] гэтым уласаўцам. Нас не застаўлялі. Там дажа, я з суседам хадзіў там, дзе былі гэтыя казакі, дык у іх сахар, шакалады, усё хапала, во паэтуль (наказвае ля шыі), усё, калбаса. Нас яшчэ накармілі.

Гэтыя вярнуліся, а тады ізноў пайшлі.

«А там, у Борках, як мы кажам, пад Красную Гурку, каля Кляцішч [Стаўбцоўскага раёна] там сенакосы нашы. Там былі хутары, ужо партызаны мелі сувязь з арміяй. Самалёт прыляцеў, прывёз аружыя і там, гэта бабка тая мне расказвала, там асталася жывая была, Сацэвіч, фамілія. Кажа, казалі гэтак і кінулі аружыя... самалёт казалі дзе, у яком месцы. Парцізаны ўжо зналі тыя мяста. Яны прыехалі. Няма таго аружыя. Яны пайшлі. Фарводка яго фамілія быў. Там былі дзве дзеўкі, красавыя, хлопцы маладыя былі яшчэ. Яны ўзялі гэта аружыя паднялі, забралі ды сарвалі пол і закапалі. А што, ну? Парцізаны прыйшлі і кажуць, тая бабка расказвала мне, казалі парцізаны: “Адай, адай аружыя і будзеш цэлы, а еслі не аддасі, будзе капут табе, пастраляем”. І не аддалі, і гэтыя парцізаны пастралялі, і тых дзяўчаткаў пастралялі, усіх. Сарвалі пол і найшлі [зброю].

А патам як блакада тая пайшла, а там многа **яўрэяў** было [у партызанах], гэтым Сацэвічам казалі, што удаляйцеся ў Купісак, бо можа быць капут. Дык яны набылі каровы свае і ўдаліліся на Купісак. А там балота было... Тады, як блакада ішла, як уцякалі Сацэвічы і яшчэ там, не помню, а гэтых Фарводкаў пастралялі ўсіх. Такія дзеўкі красавыя былі, я казаў. А там грудок быў, дзе гэтыя жылі, хутарэ там былі. Блакада як ішла, дык падышла да гэтага хутара. А дзе гэтым яўрэям дзецца? Няма дзе дзецца. Дык яны на

¹³² Ястрабок // Форум Lingvo [Электронный ресурс]. — 1996–2014. — Режим доступа: <http://forum.lingvo.ru/actualthread.aspx?tid=144815>. — Дата доступа: 16.05.2014.

ёлкі густыя пазалазілі. А гэтыя, тожа ж, бачыш, не дурныя, як ішлі, пагля-
дзелі, а — на ёнках. Глядзелі, тожа ж граматныя былі. Дык яны сядзяць. З пу-
лямёта пастралілі іх, назбівалі, аб зямлю. ...І пастралілі немцы...

І цяпер там магілка есць, я быў калі... у гэты дзень, як яны пагіблі, пры-
язджаюць яўрэі.

...39 км [ад Навагрудка], можа меней. На конях па сена ездзілі туды».

«А ў нас у дзярэўні жылі **яўрэі**... Два толькі... Напаяць маці на свой
Вялікадзень, дык даюць нам, малым. Мы былі дзецьмі, бралі...

А мы тут, недалёка жылі. Быў кузнец Гершун... Рыўка старэнькая была,
была Песя, гэта старшая дочка была, дык яна тут і была, і была Родка. Мі-
хал быў тожа, малады. А Шымшаль — забралі ў армію ў 40-м і не вярнуўся.

А гэтых немцы расстралілі. Тут во была кузніца яго каля моста, дык ён
адзене нейку шапку, боты, шло-шлоп (дэманструе), ідзе. Здэкаваліся дзеці з
яго. Але ж ён каваль, усё. Коні каваль, калёсы правіў, плугі правіў, тады ж хва-
тала, баронку — ўсё рабіў. Людзі добра адносіліся, называлі тады “жыды”,
пры Польшчы...

Толькі немцы панашывалі гэтыя звёзды жоўтыя на спіны і на грудзі па-
чаплялі...

Іх забралі ў гета, у Вараб’евічах. Гэты Гершун, як гэта выпусцілі яго,
прышоў да майго дзеда, кажа: “Вуй, Кузьма, страх, дай хоць кавалку хлеба
мне”. Вот такія дзеля. ...пусцілі [з гета], бо там два ашташынскія паліцаі
дзяжурьлі. Муціць, яны яго і пусцілі.

І Родка была маладая, кучаравая, красівая-красівая. А Міхал быў здаро-
вы, высокі і ўсё часнок грыз. А быў у нас Чуб, байстручок нейкі, гэтакі як
я [па ўзросце]. Дык ён [Міхал] прыйдзе туды і грызе гэты часнок. Дык Чуб
усё: “Жыдзіна, кінь часнок, ваянеш, кінь, а то вазьму нож і зарэжу”. У рукі
[нож], а гэты [Міхал] байца, дык за руку [хапае], гэты вялікі, а гэты малы:
“Кідай ножыка, кідай ножыка”. “Пусці, жыдзіна, а то зарэжу!” Вой-вой, ка-
медзія (смяецца).

А ён [Міхал] добры такі, спакойны».

З успамінаў Гінякевіча Фёдора Піліпавіча, 1930 г. н., в. Ашташына

«Як пачалася вайна ў 41-м мне было 8 гадоў... Пачалася вайна, пача-
лася акупацыя. Карныя атрады, казакі, як мы называлі, яны ў Нянькаве, у
Ашташына іх не было... З Ашташына было ў **паліцыі**: значыць, адзін быў ка-
мендант мясцовы ў Любчы. Тут, у Ашташыне, нічога не было [немецкіх кіру-
ючых устаноў]. Увесь цэнтр у Любчы знаходзіўся. Гэта раённы цэнтр быў,
там знаходзіўся А... яго, Ф... П... камендант. То ён, як дайшло да яго, то
ён сам сябе застрэліў. Паглядзеў, наўверна, што не туды папаў. Другі палі-
цай быў Д... М..., па-бацьку я не помню. Хадзілі паліцаі — жылі яны абудва
ў тым канцы [бліжэй да сажалак]. Гэты выйдзе, руж’я на спіну, страляе па
камінах. І пачынаюць перастрэлку па вёсцы. Гэты выйдзе, з гэтага канца

страляе ў той, а той па гэтаму страляе. Гэты тожа сам сябе застрэліў
адзін. А другі, і трэці, і чацвёрты, яны, не было ім куды дзявацца, не ўцяклі
разам з немцамі. Аднаго брат быў у парцізанскім атрадзе. Значыць, у раёне
Вераскава пайшлі ў парцізаны. Думалі, што парцізан, брат, значыць, спасе
брата. А там іх узялі аднаго, два дрэва сагнулі: адну нагу — да аднаго дрэва,
другую — да другога, пусцілі. І другога так расцяргалі, іх дзе-та там у раёне
Вераскава, паліцаі. За граніцу ніхто з іх не папаў.

А тыя, каторыя састаўлялі спіскі гэтых людзей на расстрэл, тыя сумелі
ўцячы. У Польшчу, у асноўным. Жыў цераз два дома ад мяне сын з бацькам,
ўцяклі... Там яшчэ асталіся ў Польшчы ўсякія прэдацелі.

...Днём — паліцаі, казакі, а ноччу — парцізаны... Ой, хто даваў [парты-
занам], у каго і сілай забіралі, гэта не сакрэт. Ім жа ж тожа жыць трэба бы-
ло. Былі, як яны ўжо ў 44-м нас ужо вызвалялі, то парцізаны ўсе ў асноўным
пайшлі на фронт. Хто выжыў, каго забіла...

Сколькі дакладна было вывезена [у Германію], трэба палічыць. Цяпер да-
кладна не помню. У асноўным папала моладзь 27–28-га гадоў [нараджэння].
Больш за ўсё. Бацька з сынам былі вывезены — Дударэвіч Фёдар. Там ён на ра-
боце пагіб проста з голаду. Тут яшчэ ў Навагрудку жыве Дударэвіч Мікалай
Фёдаравіч, ён з 28-га года...

...Галоўнае, што да прыходу немцаў у нас было частнае хазяйства, а па-
том... падаткі, як пры Польшчы... Пастаўкі зярном. Былі яшчэ служакі ў
немцаў. Яны не проста так гаварылі. Колькі зямлі, колькі яны скажуць з гэ-
тага хазяйства [падаткаў]. Ёсць у цябе ці няма — будзь добр, вязі. Не ад-
дасі, прыдуць, забяруць. Іздзявельства пры Польшчы было, дралі, лупілі і
пры немцах».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Ашташына

Успаміны вэтэрана Вялікай Айчыннай вайны Шведа Уладзіміра Іванавіча (1924–2013 гг.)

«Нарадзіўся я ў 1924-м г. У армію быў прызваны ў 1944-м г., накіраваны
ў Жытомір, а пасля пераведзены ў Кіеў. Так як меў 7 класаў адукацыі, мяне
выбралі для навучання на сувязіста. З Кіева накіравалі на фронт, у склад
3-га Украінскага фронту. Цэлы вагон сувязістаў прыбыў у Венгрыю. Там нас
тры дні навучалі абыходжанню са спецыяльнымі прыстасаваннямі-“кіпцю-
рамі”, вучылі лазіць па стаўбах і абуладкоўваць лініі перадач. Пасля стала
служыць у тэлеграфна-будаўнічай роце, забяспечваў сувязь наступаючым во-
йскам Чырвонай Арміі. Атрымаў званне сяржанта. За ўсю вайну не атры-
маў ні аднаго ранення. Самая буйная аперацыя, якая добра запомнілася, —
адступленне сіл 3-га Украінскага фронту ў раёне возера Балатон у Венгрыі.
Тады нашы войскі былі адкінуты на 200 км і пачаць контрнаступленне зма-
глі толькі пасля прыбыцця на дапамогу рускіх танкаў.

• Ветэран Швед Уладзімір Іванавіч

Пасля заканчэння вайны пяшком дава-
лося ісці з Аўстрыі ў Румынію, дзе ваенныя
часткі былі расфарміраваны. Аднак яшчэ
два гады давалося служыць у Румыніі, вы-
праўляць парушаныя лініі сувязі. За дзень
праходзілі па 5 км, а ўвечары як сяржанту
неабходна было знайсці начлег на ўсіх вай-
скоўцаў. Размяшчаліся па 2–3 чалавека,
аднак было складана, бо пасля вайны ў Ру-
мыніі была страшэнная галечка. Цэлыя вёскі
былі цыганскія, была процьма сабак, бо ўсе
баяліся крадзяжоў.

Пасля мабілізацыі вярнуўся ў родную вё-
ску, удзельнічаў у стварэнні калгаса. Добра
памятаю, як з падворкаў збіралі інвентар,
коней. Спачатку машын не было, абраблялі
зямлю коньмі, таму на двух канцах вёскі
існавала па канюшні, там таксама было

па кароўніку і цялятніку. Працаваць было цяжка, але пасля прызвычаліся,
абжыліся. Паступова з'явіліся трактары. Сталі добра зарабляць, сеялі лён,
атрымлівалі зерне. Працаваў брыгадзірам, налічваў працадні, пасля ў сель-
скім магазіне. Каля 10 год быў загадчыкам склада, аднак вымушаны быў ад-
мовіцца, таму што там захоўваліся ўгнаенні, якія дрэнна ўплывалі на стан
здараўя. Перайшоў працаваць у будаўнічую брыгаду, якая выконвала работы
і ў Мінску, і ў Гродна.

Жывучы ў вёсцы, ажаніўся. Жонка Марыя працавала на трактары.
Сталі жыць у старой бацькоўскай хаце, якую пасля дабудаваў. Абзаваліся
дзецмі. Два сыны жывуць у Нягневічах і Навагрудку, дачка ў Мінску. Малод-
шая дачка жыла ў Навагрудку, аднак трагічна загінула. Маю сямёра ўнукаў і
двое праўнукаў. Дзеці прыязджаюць, дапамагаюць па гаспадарцы».

31.08.2011 г.

За сваё цяжкае, поўнае выпрабаванняў і працы жыццё ветэран зарабіў
15 урадавых узнагарод, нямала грамат і каштоўных падарункаў за працу.

У 2011 г., калі наведвалі ветэрана, нягледзячы на свой узрост, Ула-
дзімір Іванавіч выглядаў бадзёра, вёў хатнюю гаспадарку, апрацоўваў
агарод. Уладзімір Іванавіч беражліва ставіўся да гісторыі сваёй сям'і,
захоўваў памяць пра яе. На сценах яго хаты было шмат сямейных фо-
таздымкаў. Пра сваіх родных ён расказваў з задавальненнем. На жаль, у
2013 г. Уладзіміра Іванавіча не стала.

Воіны-землякі, якія загінулі ці прапалі без вестак на франтах Вялікай Айчыннай вайны

1. Адашкевіч Якаў Кандратавіч, н. у 1891, прызваны ў армію Крупскім
РВК, нач. аптэкі, прапаў без вестак 6.10.1941 (пры перабазіраванні ба-
тальёна з Масальска застаўся ў госпіталі¹³³).
2. Алексевіч Іван Еўстаф'евіч, н. у 1926, прызваны ў армію летам 1944,
кулямётчык 606 сп 317 сд, загінуў 16.12.1944, пахаваны ў с. Дьомро
(Венгрыя).
3. Алексевіч Іларыён Логінавіч, н. у 1910, прызваны ў армію 27.07.1944,
рад. 320 сп 11 сд, прапаў без вестак 24.11.1944.
4. Алексевіч Міхаіл Маўрыкіевіч, н. у 1913, рад., п/я № 7, загінуў у
г. Замброу пад Беластокам у ліпені 1941.
5. Алексевіч Юльян Якаўлевіч, н. у 1926, прызваны ў армію 19.08.1944,
яфр., кам. аддз., в/ч 080, загінуў 6.02.1945, пахаваны ў в. Шэлшау Па-
морскага ваяв. (Польшча).
6. Аляшкевіч Іван Юстынавіч, н. у 1908, прызваны ў армію 25.07.1944,
загінуў 16.12.1944, пахаваны ў с. Дьомро (Венгрыя).
7. Арэшка Іван Тафілевіч (Панцеляймонавіч), н. у 1926, сярж., кам. аддз.,
400 асапб, загінуў 9.02.1945, пахаваны ў г. Пальта Паморскага ваяв.
(Польшча).
8. Бахар Іван Мікалаевіч, н. у 1916, прапаў без вестак.
9. Баярэнка Кузьма Яфімавіч (Яфрэмавіч), н. у 1911 або 13.10.1910, пры-
званы ў армію 16.05.1941, рад., трапіў у палон 29.06.1941 пад Грод-
на, памёр у лагеры шталаг II F (315) 28.10.1941, пахаронены ў Торне,
агульная магіла IV¹³⁴.
10. Вайтовіч Васіль Ануфрыевіч, н. у 1922, прызваны ў армію 25.07.1944,
сярж., кам. аддз., памёр ад ран 2.04.1945, пахаваны ў г. Інстэрбург (Ус-
ходняя Прусія).
11. Вайтовіч Іван Ануфрыевіч, н. у 1920, прапаў без вестак.
12. Вайтовіч Іван Трафімавіч, н. у 1919, рад. 343 Беластоцкай сд, загінуў
у жніўні 1941.
13. Вайтовіч Лук'ян Яфрэмавіч, н. у 1920, прапаў без вестак.

¹³³ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим
доступа: <http://www.obd-memorial.ru>. — Дата доступа: 16.09.2011.

¹³⁴ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим
доступа: <http://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=300456451>. — Дата доступа: 16.04.2014.

14. Вайтовіч Мікалай Канстанцінавіч, н. у 1905, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 930 сп 256 Нарвскай сд, загінуў 23.11.1944, пахаваны ў в. Яунгерэнт (Латвія).
15. Вайтовіч Рыгор Астапавіч, рад., в/ч 140, загінуў 3.02.1945, пахаваны ў г. Пальта Паморскага ваяв. (Польшча)¹³⁵.
16. Вееўнік Мікалай Нікіфаравіч, н. у 1909, прызваны ў армію Кузадзееўскім РВК, рад. 305 сд, памёр ад ран 29.03.1945, пахаваны ў с. Яктэлім'е-Гурнэ.
17. Вяленда Дзмітрый Трафімавіч, н. у 1910, загінуў на акупных работах пад Псковам¹³⁶.
18. Галоўчыц Іван Мамонавіч, н. у 1914, прызваны ў армію 25.07.1944, прапаў без вестак у снежні 1944.
19. Галоўчыц Сцяпан Кліменцьевіч, н. у 1923, прызваны ў армію 13.11.1944¹³⁷, прапаў без вестак у студзені 1945.
20. Галубіч Іосіф Панцялеевіч, н. у 1908, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 930 сп 256 Нарвскай сд, загінуў 23.11.1944, пахаваны ў в. Яунгерэні Ле-лауцкай воласці (Латвія).
21. Гнілякевіч Васіль Пратасавіч, н. у 1906, прызваны ў армію 25.07.1944, рад., прапаў без вестак у кастрычніку 1944¹³⁸.
22. Гнілякевіч Мікалай Кузьміч, н. у 1909, прызваны ў армію 14.05.1941, рад., п/п 13432, прапаў без вестак у жніўні 1944 каля г. Замброу Падляскага ваяв. (Польшча)¹³⁹.
23. Гнілякевіч Міхаіл Піліпавіч, н. у 1925, прызваны ў армію 25.06.1944, тэлефаніст 388 сп 172 сд, загінуў 14.02.1945, пахаваны на ўсходнім ускрайку с. Бенау (Германія).
24. Гнілякевіч Пётр Зіноўевіч, н. у 1926, рад. 956 сп 257 сд, загінуў 23.09.1944, пахаваны на х. Юкнён Добельскай воласці (Латвія).
25. Гнілякевіч Пётр Рыгоравіч, н. у 1922, рад. 257 сп, загінуў 23.09.1944, пахаваны на х. Юкшы Добельскай воласці (Латвія).

¹³⁵ Воіны-землякі, якія загінулі ці прапалі без вестак на франтах Вялікай Айчыннай вайны // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 384.

¹³⁶ Загінуўшыя і прапаўшыя без вестак партызаны, асобы, якія садзейнічалі партызанскаму руху, мірныя жыхары — ахвяры фашысцкага тэрору // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 348.

¹³⁷ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим доступа: <http://www.obd-memorial.ru>. — Дата доступа: 16.09.2011.

¹³⁸ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим доступа: <http://www.obd-memorial.ru>. — Дата доступа: 16.09.2011.

¹³⁹ Там жа.

26. Гнілякевіч Рыгор Майсеевіч, н. у 1919, прапаў без вестак.
27. Гнілякевіч Фама Іванавіч, н. у 1912, рад. 899 сп 248 сд, загінуў 2.02.1945, пахаваны ў н. п. Грос-Найндорф на р. Одэр.
28. Гудзеў Яфім Міхайлавіч, н. у 1900, рад., загінуў 23.11.1944, пахаваны ў г. Ауцэ (Латвія).
29. Давідовіч Антон Парамонавіч, загінуў у Ленінградзе ў час блакады¹⁴⁰.
30. Давідовіч Васілій Іванавіч, н. у 1910, прызваны ў армію 26.07.1944, рад., загінуў 23.11.1944, Латвія¹⁴¹.
31. Давідовіч Мікалай Парамонавіч, н. у 1905, прапаў без вестак.
32. Дударэвіч Георгій Трафімавіч, н. у 1910, прапаў без вестак.
33. Дударэвіч Міхаіл Давыдавіч, н. у 1917, прапаў без вестак.
34. Дударэвіч Пётр Мікалаевіч, н. у 1923, рад., в/ч 66983, памёр ад ран у верасні 1944.
35. Дударэвіч Сцяпан Іванавіч, рад. 953 сп 257 сд, загінуў 23.09.1944, пахаваны на х. Юкшы Добельскай воласці (Латвія).
36. Дудко Мікалай Парфіравіч, н. у 1914, прапаў без вестак.
37. Дудко Міхаіл Фролавіч (Фёдаравіч), н. у 1906, рад. 163 сп, загінуў 23.11.1944, пахаваны ў г. Добель (Латвія).
38. Емельянчык Міхаіл Бенядзіктавіч, н. у 1912, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 930 сп 256 Нарвскай сд, загінуў 20.11.1944, пахаваны ў в. Яунгерэні (Латвія).
39. Кавеліч Мікалай Апанасавіч, н. у 1904, прызваны ў армію 25.07.1944, мал. сярж., кам. аддз., загінуў 28.01.1945.
40. Казак Іван Максімавіч, н. у 1910, рад., п/п 76696 «п», загінуў у кра-савіку 1943.
41. Казак Пётр Максімавіч, н. у 1908, прапаў без вестак.
42. Казак Уладзімір Радзівонавіч, н. у 1912, в/ч 341, загінуў 17.04.1945, пахаваны ў г. Кюстрын.
43. Калала Іван Сцяпанавіч, н. у 1927, рад., сапёр зах. сп, загінуў у кастрычніку 1941.
44. Карпейка Аляксандр Макаравіч, н. у 1912, прапаў без вестак.
45. Карповіч Дзмітрый Пампеевіч, н. у 1914, прызваны ў армію 16.05.1941, стралок, з пісьма таварыша вядома, што загінуў 08.1941, г. Замброу.

¹⁴⁰ Загінуўшыя і прапаўшыя без вестак партызаны, асобы, якія садзейнічалі партызанскаму руху, мірныя жыхары — ахвяры фашысцкага тэрору // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 348.

¹⁴¹ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим доступа: <http://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=56806141>. — Дата доступа: 16.09.2011.

46. Карповіч Іван Купрыянавіч, н. у 1914, рад., п/я № 7 г. Замброу, прапаў без вестак у чэрвені 1941.
47. Ківач Іван Цімафеевіч, н. у 1924, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 163 сп 11 сд, пахаваны ў в. Берзінь (Латвія).
48. Клок Іван Кліменцьевіч, н. у 1923, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 163 сп 11 сд, загінуў 17.02.1945, пахаваны ў в. Берзінь (Латвія).
49. Кукаловіч Пётр Аксенцьевіч, н. у 1923, рад., п/п 66983, прапаў без вестак у кастрычніку 1944.
50. Лазарэвіч Васіль Ануфрыевіч, н. у 1923, загінуў 18.03.1945, пахаваны на х. Рагаціемс (Латвія).
51. Леановіч Аляксандр Емяльянавіч, н. у 1921, прызваны ў армію 2.08.1944, прапаў без вестак у маі 1945.
52. Леановіч Іван Дзям'янавіч, н. у 1908, рад. 163 сп 11 сд, загінуў 23.11.1944, пахаваны каля в. Ценішчы р-н г. Добеле (Латвія)¹⁴².
53. Леановіч Мікалай Емяльянавіч, н. у 1920, прапаў без вестак.
54. Леановіч Міхаіл Емяльянавіч, н. у 1920, прапаў без вестак.
55. Лісоўскі Канстанцін Арцёмавіч, н. у 1902, прызваны ў армію 7.11.1944, рад. 424 сп 18 сд, загінуў 10.04.1945, пахаваны ў в. Хлопау.
56. Лісоўскі Канстанцін Барысавіч, н. у 1904, п/п 77774, па звестках таварышаў, быў паранены і памёр ад ран у сакавіку 1945.
57. Мазура Канстанцін Апанасавіч, н. у 1916, прапаў без вестак.
58. Мазура Міхаіл Майсеевіч, н. у 1916, п/я № 8 г. Замброу Беластоцкай вобл., прапаў без вестак у жніўні 1941.
59. Маскалевіч Павел Іванавіч, н. у 1919, рад., в/ч 66983, прапаў без вестак у снежні 1944.
60. Муляр Дзмітрый Піліпавіч, н. у 1925, рад., п/п 66983, загінуў 15.11.1944.
61. Муляр Рыгор Піліпавіч, н. у 1920, прызваны ў армію 27.07.1944, рад. 606 сп 317 сд, загінуў 1.01.1945, пахаваны ў с. Рокашкэдзь (Рокашхель) (Венгрыя).
62. Мычко Іван Іванавіч, прапаў без вестак.
63. Плоскі Мікалай Паўлавіч, яфр., загінуў 14.01.1945, пахаваны ў н. п. Піскроў Звольненскага пав.
64. Сакевіч Канстанцін Кліменцьевіч, н. у 1923, прызваны ў армію 27.07.1944, рад. 320 сп 11 сд, загінуў 14.12.1944, пахаваны ў м. п. Межын (Латвія).

65. Салаўёў Аляксандр Васільевіч, н. у 1905, прызваны ў армію Чарнышоўскім РВК, рад. 1054 сп, загінуў 18.04.1945, пахаваны ў г. Кюстрын.
66. Сільвановіч Аляксандр Іванавіч, н. у 1923, прызваны ў армію 2.08.1944, загінуў 16.03.1945, пахаваны ў в. Кеніглік Эльблонскага ваяв.
67. Сільвановіч Аляксандр Харытонавіч, п/я № 7 г. Замброу, прапаў без вестак у жніўні 1941.
68. Сільвановіч Васіль Харытонавіч, н. у 1909, рад. 116 ск 67 А, загінуў 3.04.1944, пахаваны ў в. Алешына Ленінградскай вобл.
69. Сільвановіч Канстанцін Кірылавіч, н. у 1914, прызваны ў армію 27.07.1944, 681 сп 133 сд, загінуў 15.12.1944, пахаваны ў с. Народ (Венгрыя).
70. Сільвановіч Мікалай Арсенцьевіч, н. у 1910, прапаў без вестак.
71. Сільвановіч Мікалай Дзям'янавіч, н. у 1919, рад. 685 зсп, загінуў у ліпені 1941.
72. Сільвановіч Мікалай Іванавіч, н. у 1915, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 930 сп 256 сд, загінуў 20.11.1944, пахаваны ў с. Яунгерэні Лелаўскай воласці (Латвія).
73. Сільвановіч Сцяпан Яўсеевіч, н. у 1909, п/я № 7 г. Замброу, прапаў без вестак у ліпені 1941.
74. Сільвановіч Фёдар Канстанцінавіч, н. у 1908, прызваны ў армію 25.07.1944, 30 сд, загінуў 20.03.1945, пахаваны ў в. Арас Салдускага пав. (Латвія).
75. Сільвановіч Юрый Васільевіч, прызваны ў армію 20.08.1944, тэлефаніст 506 аэптаб, загінуў 25.04.1945 (па іншых дадзеных — прапаў без вестак у ліпені 1944).
76. Сільвановіч Юрый Іванавіч, н. у 1923, загінуў 26.04.1945, пахаваны ў в. Губнет (Германія).
77. Сіўко Георгій Сідаравіч, н. у 1911, 761 сп 317 сд 18 гв. ск, загінуў у снежні 1944, пахаваны ў с. Вершач, р-н Дзюндэш (Венгрыя).
78. Талака Максім Мітрафанавіч, н. у 1912, рад. 1955 аптап, памёр ад ран 12.02.1945.
79. Ткацэвіч Уладзімір Кірылавіч, рад. 378 сп, загінуў 13.09.1944, пахаваны ў в. Пухілы Снядаўскага пав. Беластоцкага ваяв.
80. Тур Васіль Паўлавіч, н. у 1919, прапаў без вестак у кастрычніку 1944.
81. Турайкевіч Дзмітрый Кліменцьевіч, н. у 1919, сярж., кам. разліку 232 гв. сп 80 гв. сд, памёр ад ран 15.09.1943, пахаваны ў Занчэнцы Апашнянскага р-на Палтаўскай вобл.

¹⁴² Воіны-землякі, якія загінулі ці прапалі без вестак на франтах Вялікай Айчыннай вайны // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 385.

82. Турайкевіч Іван Кліменцьевіч, н. у 1916, прызваны ў армію 27.07.1944, 606 сп 317 сд, загінуў у снежні 1944, пахаваны ў с. Рокошкерэсту (Венгрыя).
83. Турайкевіч Іван Фаміч, н. у 1906, прапаў без вестак.
84. Федаровіч Антон Мікітавіч, н. у 1904, прызваны ў армію 25.07.1944, рад. 163 сп 11 сд 42 А, прапаў без вестак 24.11.1944 у р-не в. Копле (Латвія).
85. Федаровіч Кліменцій Нікіфаравіч, н. у 1907, рад. 78 гв. сп 25 гв. сд, загінуў 25.03.1945, пахаваны ў в. Нана (Чэхаславакія).
86. Хартановіч Іван Януаравіч, н. у 1910, прапаў без вестак.
87. Хартановіч Трафім Януаравіч (Ануфрыевіч), н. у 1913, прызваны ў армію 16.05.1941, прапаў без вестак у 12.02.1942¹⁴³.
88. Цярэшка Сямён Макаравіч, н. у 1911, 320 сп, загінуў у лютым 1945, пахаваны ў в. Сіроныняс (Латвія).
89. Чудноўскі Іван Уладзіміравіч, прапаў без вестак.
90. Шарэцкі Міхаіл Міканораўіч, н. у 1912, п/я № 8 г. Замброу, прапаў без вестак у чэрвені 1941¹⁴⁴.

На ўшанаванне памяці землякам, якія загінулі ў барацьбе супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у 1941–1945 гг. пастаўлены помнік (гл. *Помнік землякам*).

Асноўныя скарачэнні, якія прыняты ў спісах

асапб — асобны сапёрны батальён	п/п — палявая пошта
в. — вёска	рад. — радавы
г. — год, горад	сд — стралковая дывізія
гв. — гвардыі, гвардзейскі	ск — стралковы корпус
кам. — камандзір	сп — стралковы полк
кам. аддз. — камандзір аддзялення	сярж. — сяржант
н. — нарадзіўся	яфр. — яфрэйтар

¹⁴³ Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2014. — Режим доступа: <http://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=60619051>. — Дата доступа: 16.04.2014.

¹⁴⁴ Воіны-землякі, якія загінулі ці прапалі без вестак на франтах Вялікай Айчыннай вайны // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 386.

Спіс партызанаў, складзены Сільвановічам Іванам Іванавічам

Вёска Асташына

1. Алексеевіч Іван Маркавіч
2. Дударэвіч Аляксей Емяльянавіч
3. Дударэвіч Васіль Емяльянавіч
4. Дударэвіч Іван Уладзіміравіч
5. Дударэвіч Цімафей Пафнуцьевіч
6. Леановіч Віктар Мікалаевіч
7. Луган Вікенцій Васільевіч
8. Муляр Антаніна Кірылаўна
9. Сільвановіч Аляксандр Іванавіч
10. Сільвановіч Міхаіл Пратасавіч
11. Сільвановіч Уладзімір Рыгоровіч

Вёска Залозкі

1. Барэйка Аляксандра Аляксееўна

2. Вайтовіч Васіль Аляксандравіч
3. Вайтовіч Таццяна Трыфанаўна
4. Дрозд Раіса Рыгораўна
5. Муляр Міхаіл Астапавіч
6. Худзінян Вартаан Асатуравіч

Вёска Нянькава

1. Владэс Мікалай Фёдаравіч
2. Казыра Марыя Іосіфаўна
3. Казыра Мікалай Сідаравіч
4. Майсяевіч Міхаіл Мікіціч
5. Міхей Пётр Андрэевіч

Вёска Загор'е-Сенненская

1. Балабанава Аляксандра Міканораўна
2. Гнілякевіч Міхаіл Мяленцьевіч

7. Пасляваеннае аднаўленне

У пасляваенны час на месцы цяперашняга Навагрудскага раёна існавала два — Навагрудскі і Любчанскі. Вёска Асташына была цэнтрам сельсавета ў складзе Любчанскага раёна Баранавіцкай вобласці, з 1954 г. — Гродзенскай вобласці, з 1956 г. — у Навагрудскім раёне Гродзенскай вобласці. Такі адміністрацыйны падзел быў выкліканы неабходнасцю больш апэратыўна даходзіць да шматлікіх спраў, звязаных з аднаўленнем гаспадарчага, культурнага і грамадскага жыцця.

Адметны і жорсткі адбітак на пасляваеннае жыццё накладвала барацьба з бандытызмам. Яе праявы наглядаліся паўсюдна, асабліва ў Любчанскім раёне, які непасрэдна межаваў з вялікім лясным масівам — Налібоцкай пушчай. У ходзе гэтай барацьбы знішчаліся, арыштоўваліся, аддаваліся пад суд тыя, хто дапамагаў нямецка-фашысцкім акупантам і веў барацьбу з савецкай уладай у ваенны і пасляваенны час¹⁴⁵.

Перамога... Якое гэта ёмкае слова! Усё перажылі людзі, усё перацярпелі, вытрымалі і перамаглі ў цяжкай крывавай бойні. Цяпер ім патрэбна было перамагчы разруху, атрымаць перамогу ў мірнай працы.

¹⁴⁵ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 457.

Як адгалосак мінулых дзён, усё часцей сталі паступаць звесткі зусім не мірнага характару. Там забілі, там абрабавалі, там спалілі, там чулі ноччу стральбу.

Ад рук бандытаў загінуў **Гушча Піліп Цімафеевіч**, дэпутат Асташынскага с/с Любчанскага раёна. Забіты 19.11.1949 г. у сваёй хаце выстралам праз акно¹⁴⁶.

Наш абавязак — назваць іх імёны

Аднак у жорсткіх умовах сталінскага праўлення рэпрэсіўная палітыка па-ранейшым ажыццяўлялася ў значных памерах у адносінах да ўсяго насельніцтва. Пра гэта сведчыць спіс асуджаных, але потым рэабілітаваных жыхароў Навагрудчыны па прычыне адсутнасці ў іх дзеяннях злачынстваў. 129 прозвішчаў уключае дадзены пералік¹⁴⁷.

Гэтыя людзі, ураджэнцы вёскі Асташына, былі неабгрунтавана рэпрэсіраваны ў канцы 1930–1950-х гг. (Людзі, якія асуджаны да 17 верасня 1939 г., на той час пражывалі на тэрыторыі БССР.)

Аніскевіч Міхаіл Іванавіч. Нарадз. у 1908 г., беларус; адукацыя сярэдняя; б/п (беспартыйны); начальнік фізпадрахтоўкі, 142 авіябрыгада, старшы лейтэнант. Пражываў: гор. Бабруйск. Арыштаваны: 7.09.1937 г. Прысуджаны: судовы орган 01.12.1937 г., абвін.: 72а УК БССР — антысавецкая агітацыя. Прысуд: 6 г. пазбаўлення волі, з абмежаваннем у правах на 2 г., адбываў: «Дальстрой» Калыма. Вызвалены: 07.09.1943 г. Рэабілітаваны: 20.02.1963 г., Пленум Вярхоўнага Суда СССР¹⁴⁸.

Арэшка Іван Панцэлевіч. Нарадз. у 1910 г., беларус; адукацыя няпоўная сярэдняя; аднаасобная сялянская гаспадарка. Пражываў: Баранавіцкая вобл., Любчанскі р-н, в. Асташына. Арыштаваны: 20.12.1944 г. Абвін.: 8-38 УК БССР — сацыяльна небяспечны элемент. Вызвалены: 27.06.1945 г. Рэабілітаваны: 08.06.1945 г., Любчанскі РА НКУС Баранавіцкай вобл.¹⁴⁹

Бубноўскі Іосіф Іосіфавіч. Нарадз. у 1897 г. Асуджаны: 12.11.1945 г. на 5 г. Рэабілітаваны: 18.12.1991 г.¹⁵⁰

Вееўнік Мікалай Нічыпаравіч. Нарадз. у 1909 г., беларус; адукацыя пачатковая; б/п; на сваёй гаспадарцы. Пражываў: Баранавіцкая вобл., Любчанскі р-н, в. Асташына. Арыштаваны: 18.06.1941 г. Абвін.: 74 УК БССР — сувязь з паліцыяй. Рэабілітаваны: 04.12.1964 г., УКДБ Гродзенскай вобласці¹⁵¹.

Вееўнік Нічыпар Ніканавіч. Нарадз. у 1890 г., беларус; адукацыя пачатковая; б/п; аднаасобная сялянская гаспадарка. Пражываў: Баранавіцкая вобл., Любчанскі р-н, в. Асташына. Арыштаваны: 21.07.1940 г. Прысуджаны: Асобая нарада 29.11.1940 г., абвін.: 74 УК БССР — сацыяльна небяспечны элемент. Прысуд: 8 г. выпраўленча-працоўнага лагера. Вызвалены: 02.12.1941 г. Рэабілітаваны: 16.01.1990 г., Пракурор Гродзенскай вобл.

Гінякевіч Аркадзь Васільевіч. Нарадз. 01.10.1891 г., беларус; адукацыя няпоўная пачатковая; член/канд. у члены УКП(б) з 1921 г.; загадчык, Фінансава-гаспадарчы сектар ЦК КП(б)Б. Пражываў: Мінск, гасцініца «Еўропа». Арыштаваны: 14.08.1937 г. Прысуджаны: Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР 19.12.1937 г., абвін.: 69, 70, 71, 76 УК БССР — удзельнік контррэвалюцыйнай арганізацыі «Правых», контррэвалюцыйная работа, накіраваная на падрыў эканамічнай магутнасці краіны. Прысуд: вышэйшая мера пакарання, канфіскацыя маёмасці. Расстраляны 20.12.1937 г. Месца пахавання: Мінск. Рэабілітаваны: 04.06.1957 г., Ваенная калегія Вярхоўнага суда СССР¹⁵².

Гінякевіч Фядора Антонаўна. Нарадз. у 1896 г., беларуска. Прысуджана: Асобая нарада пры НКУС СССР 16.05.1938 г., абвін.: як член сям'і здрадніка Радзімы. Прысуд: да 8 г. выпраўленча-працоўнага лагера. Прыбыла ў Акмалінскае лагернае аддзяленне 12.06.1938 г. з Бутырскай турмы г. Масквы. Вызвалена з Карагандзінскага выпраўленча-працоўнага лагера 24.04.1946 г.¹⁵³

¹⁴⁶ Яны загінулі ў мірны час // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 466–467.

¹⁴⁷ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 457.

¹⁴⁸ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index1.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

¹⁴⁹ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index15.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

¹⁵⁰ Наш абавязак — назваць іх імёны // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 467–471.

¹⁵¹ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index3.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

¹⁵² Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index4.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

¹⁵³ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/d9/f12.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

Дударэвіч Іван Сцяпанавіч. Нарадз. у 1895 г., беларус; адукацыя пачатковая; б/п; аднаасобная сялянская гаспадарка. Пражываў: Баранавіцкая вобл., в. Асташына. Арыштаваны: 23.03.1940 г. Прысуджаны: Асобая нарада 23.07.1940 г., абвін.: 74 УК БССР — сацыяльна небяспечны элемент. Прысуд: адбываў: Архангельская вобл. Вызвалены: 07.09.41 г. Рэабілітаваны: 24.07.1989 г., Пракурор Гродзенскай вобл.¹⁵⁴

Карповіч Пахом Анціпавіч. Нарадз. у 1907 г., беларус; «Закупзерне», грузчык. Пражываў: Свярдлоўская вобл., г. Надзеждзінск. Арыштаваны: 2.10.1937 г. Прысуджаны: 26.10.1937 г. Прысуд: вышэйшая мера пакарання, расстраляны 13.12.1937 г.¹⁵⁵

Карповіч Уладзімір Міхайлавіч. Нарадз. у 1906 г., беларус; адукацыя пачатковая; б/п; аднаасобная сялянская гаспадарка. Пражываў: Баранавіцкая вобл., Любчанскі р-н, в. Асташына. Арыштаваны: 18.06.1941 г. Абвін.: 72 УК БССР — антысавецкая агітацыя. Рэабілітаваны: 19.04.1948 г., Упраўленне Міністэрства дзяржаўнай бяспекі па Баранавіцкай вобл.¹⁵⁶

Сільвановіч Іван Майсеевіч. Нарадз. у 1890 г., беларус; адукацыя пачатковая; б/п; аднаасобная сялянская гаспадарка. Пражываў: Гродзенская вобл., Любчанскі р-н, в. Асташына. Арыштаваны: 23.07.1940 г. Прысуджаны: Асобая нарада 09.01.1941 г. Абвін.: 74 УК БССР — сацыяльна небяспечны элемент. Прысуд: 8 г. выпраўленча-працоўнага лагера. Рэабілітаваны: 29.09.1989 г., Пракурор Гродзенскай вобл.¹⁵⁷

Сільвановіч Ферапонт Данілавіч. Нарадз. у 1874 г., адукацыя пачатковая; б/п; аднаасобная сялянская гаспадарка. Пражываў: Баранавіцкая вобл., Навагрудскі р-н, в. Гірдаўка. Арыштаваны: 23.03.1940 г. Прыгавораны: абвін.: 72 УК БССР — антысавецкая агітацыя. Вызвалены: 04.11.1940 г. Рэабілітаваны: 30.11.1940 г., Навагрудскі РА НКУС.

8. Калектывізацыя, канец 1940-х — 1950-я гг.

Цяжкі крывавы след пакінулі гады ваеннага ліхалецця на Навагрудчыне. Незаменныя людскія страты моцна падарвалі вытворчыя сілы і інтэлектуальны патэнцыял краю. Той узровень сельскагаспадарчай вытворчасці, некаторыя набыткі ў галіне прамысловасці, што былі створаны цяжкай працай жыхароў краю, аказаліся амаль поўнасцю знішчанымі.

Самым вялікім грамадска-палітычным і сацыяльна-эканамічным ме-рапрыемствам, праведзеным савецкай уладай, з'явілася масавая калектывізацыя сельскай гаспадаркі. Яна ажыццяўлялася ў канцы 40-х — пачатку 50-х гг. XX ст. у тэрміны, значна больш сціплыя, чым ва ўсходніх абласцях БССР. Адмоўны вопыт 30-х гг. фактычна быў перанесены і ў заходнебеларускую вёску. Надзвычайныя партыйныя органы — палітдзелы, раскулачванне, прымус, уціск і іншыя меры спадарожнічалі дадзенай акцыі. Да таго ж, уся гэтая кампанія ажыццяўлялася ва ўмовах пасляваеннай разрухі.

Аднак праз агітацыйна-прапагандысцкую работу калектывізацыя падавалася як добраахвотны парыв сялянства да калгаснага ладу і што на гэтым шляху амаль няма цяжкасцей. Калі зыходзіць з матэрыялаў навагрудскай раённай газеты «Стаханавец палёў», дык большасць сялян толькі і марылі, каб аб'яднацца ў калектывныя гаспадаркі. На самой жа справе калектывізацыя праходзіла цяжка. Шмат хто з сялян, прыхапіўшы маёмасць, перыядычна хаваўся ў лясках, каб не пападацца арганізатарам калгасаў.

Калі верыць тагачаснаму друку і іншым прапагандысцкім матэрыялам, дык навошта тады з'явілася неабходнасць у шырокіх памерах дасылаць на Навагрудчыну, як і ва ўсю Заходнюю Беларусь, кадры арганізатараў з усходніх абласцей БССР і нават з Расіі? Пераважная большасць накіраваных сюды людзей самааддана працавалі, імкнуліся дапамагчы мясцоваму насельніцтву ўзняцца з галечы ў цяжкі і складаны пасляваенны час. Аднак разам з тым гэтыя пасланцы з'яўляліся выканаўцамі палітыкі адміністрацыйна-каманднай сістэмы, садзейнічалі яе ўмацаванню на прынёманскай зямлі¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 457.

¹⁵⁴ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index5.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

¹⁵⁵ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index11.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

¹⁵⁶ Там жа.

¹⁵⁷ Жертвы политического террора в СССР [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://lists.memo.ru/index18.htm>. — Дата доступа: 05.04.2014.

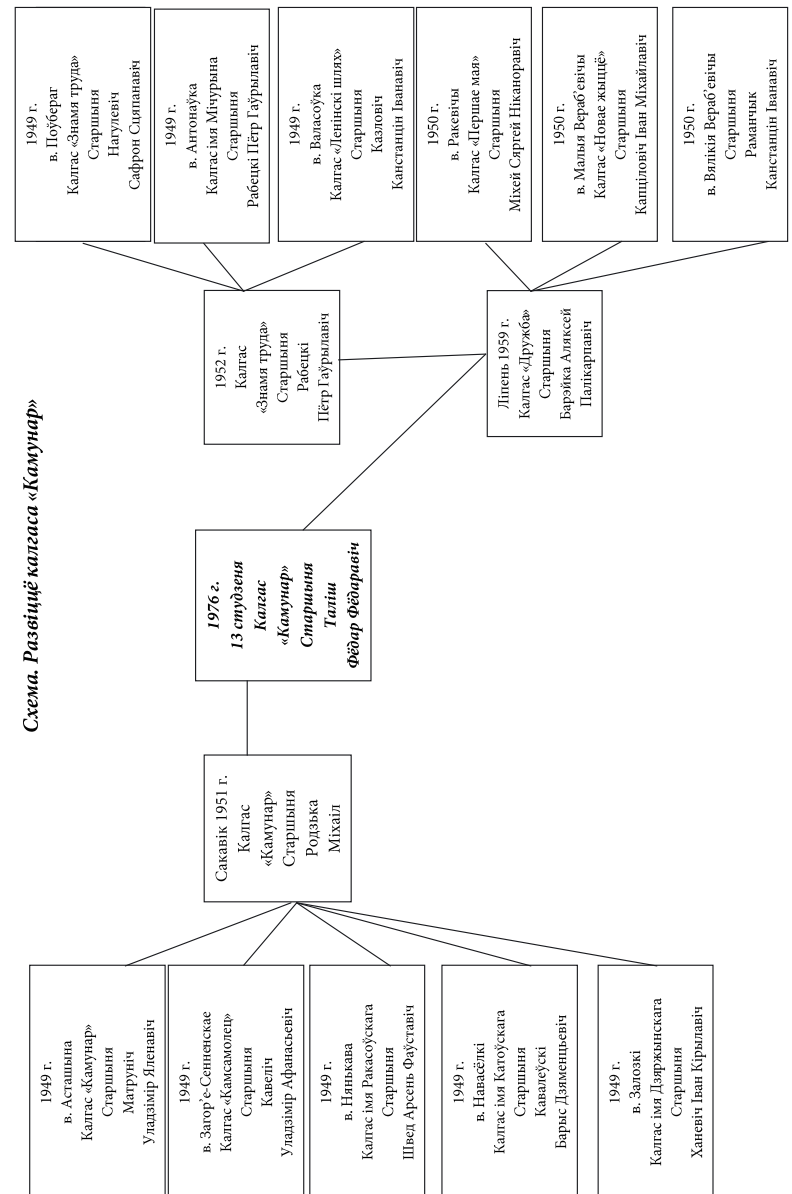
Створаным калгасам даваліся назвы, далёкія ад мясцовых умоў, традыцый, гістарычных падзей. Але на практыцы гэтыя назвы паступова ўваходзілі ў жыццё, паўсядзённы абыход. У выніку засланялася мясцовая тапаніміка, якая адсоўвалася на іншы план. Новыя назвы змянялі адметнасць мясцовасці, уніфікавалі яе з іншымі раёнамі, абласцямі, рэспублікамі. Урэшце рэшт, яны садзейнічалі сціранню гістарычнай памяці ў мясцовага насельніцтва, развівалі яго нацыянальны нігілізм.

Да таго ж, з горада русіфікатарская тэндэнцыя распаўзалася і па сельскай мясцовасці, аднак тут пазіцыі беларускасці былі значна мацнейшымі. Вёска, як і раней, з'яўлялася захавальніцай нацыянальнага каларыту, побыту, традыцый.

З сярэдзіны 50-х гг. у Навагрудскім краі сельская гаспадарка хоць і вельмі марудна, але паступова выходзіла з таго надзвычай цяжкага становішча, у якім яна апынулася пасля ваеннага ліхалецця, а таксама ў сувязі з масавай прымусовай калектывізацыяй. Некаторае павышэнне закупных цэн на сельскагаспадарчую прадукцыю садзейнічала актывізацыі намаганняў па росце ўраджайнасці і валавых збораў сельскагаспадарчых культур. Некалькі павялічылася колькасць калгасна-саўгаснага і індывідуальнага статка, іншай хатняй жывёлы, памалу ўзрастала яе прадукцыйнасць¹⁵⁹.

На тэрыторыі Асташынскага сельскага Савета першы калгас быў арганізаваны **1 верасня 1949 г.**, калі 26 камсамольцаў в. Асташына сталі ініцыятарамі і першымі членамі **калгаса «Камунар»**. У гэтым жа годзе ўзніклі калгасы ў в. Антонаўка, Нянькава, Навасёлкі, Загор'е-Сенненскае, некалькі пазней — у в. Поўбераг, Вераб'евічы.

Мелкія калгасы не маглі поўнаасцю выкарыстаць атрыманую тэхніку, дадзеную ім праз МТС савецкай дзяржавай, правільна арганізаваць калгасную вытворчасць, таму 21 сакавіка 1951 г. пяць мелкіх калгасаў былі аб'яднаны ў буйную сельскагаспадарчую арцель. Яна атрымала назву «Камунар». У 1952 г. шэраг гаспадарак аб'ядналіся і ўтварылі калгас «Знамя труда», а ў 1959 г. адбылося далучэнне да гэтага калгаса яшчэ некалькіх невялікіх, утварыўся калгас «Дружба». Толькі ў 1976 г. калгасы «Камунар» і «Дружба» сталі адзінай гаспадаркай (схема 1).

¹⁵⁹ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 458.

3 моманту заснавання калгаса адбываліся наступныя змены:

21.03.1951–28.11.1969 гг. — сельскагаспадарчая арцель (калгас) «Камунар» в. Асташына Асташынскага сельскага Савета Любчанскага раёна, з 17.12.1956 г. — Навагрудскага раёна Баранавіцкай, з 08.01.1954 г. — Гродзенскай вобласці.

28.11.1969–23.05.1995 гг. — калектыўная гаспадарка (калгас) «Камунар» в. Асташына, з 1976 г. — в. Навасёлкі, з 23.06.1981 г. — в. Вераб'евічы Асташынскага сельскага Савета Навагрудскага раёна Гродзенскай вобласці.

23.05.1995–28.12.1999 гг. — калектыўная сялянская гаспадарка «Камунар» в. Вераб'евічы.

28.12.1999–30.06.2003 гг. — сельскагаспадарчае прадпрыемства «Камунар» аграпрадпрыемства імя Адама Міцкевіча в. Вераб'евічы.

30.06.2003 — да цяперашняга часу — сельскагаспадарчы вытворчы кааператыў (СВК) «Камунар-агра» в. Вераб'евічы¹⁶⁰.

Некаторыя старшыні калгаса:

- Грэйба Святазар Іосіфавіч,
- Кавальчук Валерый Леанідавіч.

• Першы старшыня аб'яднанага калгаса «Камунар»
Таліш Фёдар Фёдаравіч

• Старшыня калгаса «Камунар»
Яцукевіч Іван Фёдаравіч

¹⁶⁰ Зональный государственный архив в г. Новогрудке. — Фонд 143. — Сельскохозяйственный производственный кооператив (СПК) «Коммунар-агро», д. Воробьевичи Осташинского сельского Совета Новогрудского района Гродненской области.

«Тады ўжо, як кончылася вайна, уладкавалася, яшчэ чатыры гады не было калхозу. Маці мая [Лісоўская Ксенія Паўлаўна] усё рабіла сама. Кабыла ў яе была, і сама злучала, быў жарэбчык, прадала. І ўсё было, касіла сама, гарала. А бабы з дзеткамі маленькімі гаравалі, гаравалі. Халадалі. А я дрова сама вазіла. Ды добра жылі. Яна мяне адзявала, прыбірала. Ну, а як пайшлі ў калхоз, не было хазяіна, адна яна. Мы гэтак як усе жылі, усё цягнулі, усё хадзілі жыта бралі, ды засяваў калхоз. Але перажылі, але ўжо пры калхозе добра жылі...

А тады ўжо ўладзіўся калхоз, у нас тут быў Шкляр, настаўнік, але ён быў бухгалцерам у калхозе, тут у хаце быў. У нас была ізба, загналі нас у куточак, завесілі дзяругамі, а тут ужо стаяў радыёла і чалавек заведваў. У нас гэта ізба была, рабілі сабрання. Як прыедуць з раёна, з Любча начальнікі, рабілі сабранне. А тады ўсе паразыходзяцца, а яны астануцца, так маці ўжо іх накладзе спаць, пакорміць іх. Гэтак яна ўжо іх. Аднаго вадзіла ў гумно, дык ён кажа: «Дай мне, бабушка, карамысел». У гумне баяўся».

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

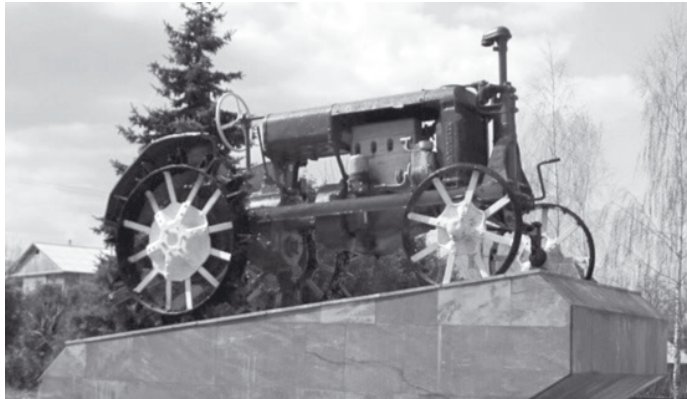
«...Хто піў пры Польшчы? Смагу пілі, спіну глыталі. Ой, я бывала нараблюся: у 13 год начаў гараць, сеяць, без бацька, бо бацьку забралі і брата [на вайну]. Брат пагіб [Гнілякевіч Міхаіл Піліпавіч, н. у 1925], 20 год, у 45-м годзе, местечко Бенау. Западная ілі Восточная Германія, я не знаю...

...У 49-м арганізавалі калхоз... Ой, плакалі, крычалі, уцякалі, хаваліся... Не хацелі ісці ў калхоз. А тады ўжо пачалі гумна разбіраць, каня забралі, калёса, усё пазабіралі... Сілаю пазабіралі... У нас быў старшыня Матруніч Уладзімір Еленавіч, Еленавіч — па мацеры... Тады коні пазабіралі, мне далі коней, сваю кабылу запрог і межы араў... Усяго хапіла... Потым пабыў я, бачу — ерунда, што ж малады... Якія ж грошы? Толькі трудадзень. Можна 300 грам зярна якога, болей не давалі [за трудадзень]. Ужо як на трактары рабіў я, дык ужо давалі нам за выкананне зябі па 2 кілаграма...

Потым у Нягевічах адкрылася МТС, у 47–48-м, нек гэтак... Было арганізавана ў 49-м курсы. Арганізавалі МТС і зрабілі курсы... там былі ХТЗ, а тады СХТЗ-НАЦІ, гусянічны [трактары]... СХТЗ-НАЦІ — Харкаўскі трактарны завод.

Так я пайшоў вучыцца. Ну што я тады знаў? Ці той поршань, ці той цыліндар, газараспрэдняльнічны механізм? Ай-яй-ей, ахлаждзенне, як пачалі гаварыць, так я пабыў-пабыў крышкы і ўцёк, кіннуў. Асокін быў дзярэктарам МТС, такі быў харошы чалавек, Іван Паўлавіч. Казалі, ён асяцін, ці праўда, ці не? Надта харошы чалавек быў. Уцёк я, а машынаў тады не было, ён на кабыле ездзіў. Ён прыязджае да бацькі, яшчэ бацька жывіў, і кажа: «Ну што вы, как па бацьку вас?» «Філіп Кузьміч». «Так вот так, забраў сына, а сам пойдзеш на Салаўкі. Вот усё. Адпраўляй сына назад». Ну я і пайшоў назад.

Ужо тады і пісаць, я і польскія ставіў буквы, і рускія, усякія. Што ж, пры Польшчы адзін клас кончыў, прыйшлі Саветы, перасадзілі, перайшоў у другі,

• Помнік трактару «Універсал-2» у Нягнэвічах.
Крыніца: <http://victogan.livejournal.com/222730.html>

• Працоўныя будні, на фоне трактара СХТЗ-НАЦІ.
Гнілякевіч Ф. П. крайні справа. Фота 1951 г.

мяне апыць у першы пры Саветах загналі. А тады немцы прыйшлі, там у які я клас хадзіў, я і сам не знаю... Усяго пяць класаў скончыў.

І тады пайшоў, і мне гэты дзярэктар не даў мне гэтага, на шпорах [трактар «Універсал»], а даў мне гусянічны СХТЗ-НАЦІ. Пасадзіў мяне сменным трактарыстам, там былі ўжо хлопцы. Старшы трактарыст — Чура. Здаровыя, маладыя былі хлопцы. Паўгода вучыліся.

Нас сабралася, маладыя такія хлопцы, кампанія, і я два прыцэпчыкі ўзяў. Гэты Жэня Чура старшы быў трактарыст, я быў сменны ў яго. Мы там, у Нягнэвічах, гэтыя межы адворвалі, усё, гаралі, а тады ў Асташына.

Ужо нас устрачае прадсядацель калхоза, Латыш [Матруніч У. Я.], і баранчыка зарэзалі, там у майі мацеры, зварылі, гарэлкі ўжо нам, сустракалі нас. Я ўжо паехаў араць межы свае, а бацька, жывы яшчэ быў, кажа: «Куды ж ты паедзеш?» — Кажу: «Межы араць». — «І сваю?» — «Сваю першую буду». Усё і паехаў, ад сваёй, ай-яй-ёй, і пайшоў далей межы араць. Там быў адзін бяздзетны, а багаты. Яны асталіся тут піць, а я паехаў адзін пахаць. І заехаў туды, як казалі, на Свіцязь, каля рэчкі. Я еду, светам асвятлю — стаіць з палкай, здаровы, а які ж я быў — во, калок, 19 гадоў. Зразу я не хацеў вылазіць, сам баяўся: як свісне тым калом, а я адзін. Пастаяў, пагаварыў. «Ну што ты сабе думаеш, ты малады, табе трэба жыць! Межы вернеі. Ты з гэтай сям'і харошай». Мяне нейкі страх як узяў, залез у гэты трактар, падняў плугі, і ўжо не апускаў, і паляцеў. Але ўсё роўна патам зааралі ўсе межы. Шмат іх паарала.

А патам было врэмя, врэмя, ішло і ішло. І ўжо састарэў, старэнькі зрабіўся [той чалавек]... [Сустрапіся], кажу: «Здароў». Ён кажа: «Вот, хоць ты малады быў, але разумны». — «Чаму?» — «Ты каб у то врэмя сказаў, пры Сталіну, то я даўно згніў бы». Вот так. «Ты, — кажа, — разумны, не прадаў».

...Я да пенсіі эле дажыў, балеў. Я і ў Гродна быў, і ў Любчы... А тады ўжо я направиўся немога, тады ўжо я стаў, наступныя врэмя быў масцерам-наладчыкам. Я пайшоў туды апыць і пасля 60-ці я гадоў з пяць рабіў, але ўжо не на трактары. Вот, дзе падмяняў. Я ўжо накрапчэў, во і сёння жыву».

З успамінаў Гнілякевіча Фёдора Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына

«Сколькі ж нам было пасля вайны? Помню толькі, што есці не было чаго. Я з 42-га, крышку помню. Як бацька быў, малатарняй малацілі, людзі церніцамі лён цёрлі. На кані, конь хадзіў кругом малатарні. Маці даяркаю была там, у чужых гумнах, каля Галубіча, каровы стаялі. Даяркі даілі, цераз брамы лазілі. А маці прынясе цялячае сцягно, можа здохлага цяляці, буракоў салодкіх напарыць цэлы цаган. Мы наямся, вады гэтай нап'ёмся, гэтак і жылі...

Раней ездзілі, хадзіла «кукушка». Па хлеб ездзілі купляць, цягнулі. Гэта не то, што цяпера. Мяшкімі цягнулі. А ўнярод во садзіліся, ехалі ў Пантусавічы, тут астаноўка была. Яна, наўверна, у Любчы разварочвалася. І далей не ішла. Ідзеш, садзішся, едзеш на той «кукушцы». Не поезд, няшмат вагонаў. Усе казалі: «Кукушка». А як яно па-справядлівасці? Сядзеш удзень, маюць набярэш, а тады едзеш, там цягнеш, валачэш, тады там прыедзеш — ноч [начуеш], ідзеш у магазін.

Але быў такі пахучы белы хлеб, яшчэ запах гэты ў мяне. Паўбулкі адрэжаеш у кароўнік.

Бо не было, то і пахучы.

Юстына доіць, кажа на мяне: «Знаеш што, во гэта карова салодка малако [дае]». Яна возьме, кіне драбок у кубак, паставіць кубак у вядро, доіць, а гэты сахар з гэтым шумам. Дасць мне пакаштаваць, праўда — салодкае. І з'ясі паўбулкі хлеба, хоць бы што. З малаком.

• «Кукушка» на вузкакалейцы.
Прыпынак Сяцёвіна. 1966 г.
Крыніца: <http://www.arche.by/by/page/print/8507/>

Тады не было дзе купіць хлеба. А тады ўжо сталі. Стары быў свёкар мой [свёкар Бодаль Н. М.], нейкую зрабілі ўжо будку, такую скрыню, і ён ездзіў у Любчо ў тую скрыню, браў гэты хлеб. І ў хатах быў магазін, прадавалі. У Панічыхі быў магазін. Яшчэ і тут быў, пасля вайны.

За яйка куплялі канфеты. Украдзеш дома яйцо — і ў магазін. І за яйцо дадуць канфету. Булка хлеба 20 капеек была».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., і Бодаль Ніны Міхайлаўны, 1942 г. н., в. Асташына

«Лён лупіла, выбівала грошы траплом (смяецца). На брыгаду лён лупіла. Мне не было як ісці [на ферму], трое дзяцей, хлопцы. Трэба было і варатнічкі беленькія, чыстыя былі. Я любіла, каб чысто, а ні свінуркаю, ні даяркаю, нічым не была. Бо мне, ні звеньявою, бо трое хлопцаў у школу хадзілі, ён трактарыст... А ў звязно калі прыйшоў, тады і добра, а туды трэба рано. У мяне не было [часу], так я лупіла лён. Луплю, луплю марозам, ды прыду ўвечар (а яшчэ плітаў не было, керагазы), печку падпалю, цэлу ноч мыю гэту, бял'е гэтае ўсё.

Дык мне (наказвае хворыя рукі)... Яны мне так пагнула: то ў гарачу, то ў халодна, у мароз. Але і ткала сама, усё. Ткала гэтыя дзяругі, умела і ткаць, і снаваць. Усё надта любіла рабіць. Дык мне не верылі хлопцы, што мне гэтулькі гадоў, думалі, што старая».

З успамінаў Гнілякевіч Веры Канстанцінаўны, 1929 г. н., в. Асташына

9. Жыццё вёскі ў 1960–1990-х гг.

Паступовае аднаўленне і далейшае развіццё сельскагаспадарчай вытворчасці садзейнічала паляпшэнню стану спраў у Навагрудку. Да сярэдзіны 60-х гг. горад Навагрудак і раён атрымалі пэўнае развіццё. На працягу 20-гадовага пасляваеннага перыяду адбыліся значныя зрухі фактычна ва ўсіх сферах вытворчай, культурнай і грамадскай дзейнасці. Палепшыўся матэрыяльны ўзровень жыцця працоўных.

Працэсы, што адбываліся ў гэты час на Навагрудчыне, былі ў асноўных сваіх рысах характэрны і для ўсёй Беларусі. Адна з адметных рыс заклю-

чалася ў значным змяншэнні колькасці сельскага насельніцтва. Так, калі ў 1965 г. у вёсках раёна пражывала 54,5 тыс. чалавек, то ў 1990 г. — толькі 31,5 тыс. Асноўнай прычынай такога становішча з'явілася інтэнсіўная эміграцыя сельскіх жыхароў у гарады Беларусі. Інтэнсіўнае змяншэнне агульнай колькасці сельскага насельніцтва вяло да скарачэння рабочай сілы.

Аднак хуткае змяншэнне колькасці сельскага насельніцтва наглядалася не паўсюдна. Мясцовыя жыхары ўспамінаюць, што ў 60–70-я гг. у вёсках Асташына, Нянькава, Загор'е-Сенненскае існавала па дзве брыгады калгаснікаў, што было выразным паказчыкам, бо звычайна ў вёсках утваралі па адной брыгадзе.

На працягу 1965–1990 гг. сярэднегадавая колькасць працаўнікоў, занятых у калгасах, саўгасах, іншых сельскагаспадарчых арганізацыях, зменшылася з 23 да 11 тыс. чалавек.

За гэты час у сельскай гаспадарцы адбыліся значныя зрухі. Да сярэдзіны 60-х гадоў плошча сельскагаспадарчых угоддзяў ва ўсіх катэгорыях гаспадарак дасягнула амаль 75 тыс. га. За наступны час яна ўзрасла нязначна — на 3 тыс. га. Актыўна вялося асушэнне забалочаных зямель. Калі ў 1965 г. асушаныя плошчы склалі каля 5,8 тыс. га, то ў 1988 г. яны перавысылі 18 тыс. Аднак характар гэтай работы, як паўсюдна ў БССР і ва ўсім Савецкім Саюзе, быў прымітыўным, а якасць незадавальнячай.

Радыкальныя зрухі наглядаліся ў павелічэнні асноўных фондаў калгасаў, саўгасаў, іншых грамадскіх гаспадарак. Калі ў разліку на 100 га ўгоддзяў у 1965 г. іх мелася на суму 30 тыс. руб., то ў 1985 г. гэты паказчык перавысіў 139 тыс. руб., а ў 1990 г. дасягнуў 185 тыс. Гэта адбывалася, у першую чаргу, за кошт павелічэння машынна-трактарнага парка, а таксама капітальнага будаўніцтва.

Прыкметныя поспехі наглядаліся ў нарошчванні энергетычных магутнасцей сельскай гаспадаркі. У 1965 г. у калгасах, саўгасах, міжгаспадарчых прадпрыемствах яны раўняліся ў разліку на 100 га пасяўной плошчы 190 конскім сілам, а ў 1990 г. — 718. Такім чынам, за 25 гадоў дадзены паказчык павялічыўся амаль у 4 разы¹⁶¹.

На палі ўносілася ўсё большая колькасць угнаенняў. У 1965 г. 1 га пасеваў у сярэднім атрымаў 10 т арганічных угнаенняў і 1,25 ц мінеральных. У 1980 г. гэтыя паказчыкі адпаведна ўзраслі да 15 т і 1,95 ц. У наступны перыяд колькасць уносімых у глебу арганічных угнаенняў фактычна

¹⁶¹ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 459.

не ўзрасла, а што да-
тычыць мінеральных,
то яны паступалі ва
ўсё больш значных
памерах, дасягнуўшы
ў 1990 г. амаль 3 ц на
1 га пасеву. Аднак эка-
лагічныя вынікі гэтай
дзейнасці ўлічваліся
далёка не заўсёды.

Тым не менш та-
кая практыка дазва-
ляла даволі інтэнсіўна
нарошчваць паказчыкі.
Калі ў 1965 г. ураджай-
насць збожжавых культур
склала ў раёне 14,5 ц з 1 га,
а ў 1980 г. — 18,6 ц,
то ў 1987 г. і ў 1989 г.
яна перавысіла 38 ц з 1 га.
Што датычыць такой куль-
туры, як лён, то тут ураджайнасць
характарызуецца вялікім непастаян-
ствам — ад 1,7 ц ільновалакна ў 1980 г.
да 8 ц у 1987 г.

Адпаведна ўзрасталі і валавыя паказчыкі.
У 1965 г. агульны збор
збожжавых склаў у калгасах, саўгасах,
міжгаспадарчых арганізацыях
амаль 33 тыс. т, а ў 1987 г. ён перавысіў
90 тыс. т. Паляводства, такім чы-
нам, узнялося на якасна новы ўзровень.
Сельскія працаўнікі паспяхова
авалодвалі вопытам змяшэння ўплыву
надвор'я на вынікі сваёй працы.

Праўляліся клопаты і аб жывёлагадоўлі.
Яны, у першую чаргу, за-
сяроджваліся на павелічэнні пагалоўя¹⁶².
Так, у калгасе «Камунар» былі
створаны буйныя свінагадоўчыя
комплексы, якія налічвалі каля 1000 га-
лоў, напрыклад каля вёсак Залозкі,
Загор'е-Сенненскае і інш. (з успамінаў
жыхароў вёскі Асташына).

Калі ў 1965 г. ва ўсіх катэгорыях
гаспадарак буйной рагатай жывёлы
налічвалася больш за 50 тыс. гадоў,
то ў 1984 г. гэты паказчык быў най-
больш значны — каля 71,6 тыс.
Характэрна, што ў гэты час актыўна рас-
ло пагалоўе буйной рагатай жывёлы ў
грамадскім сектары пры знач-
ным змяшэнні ў асабістых гаспадарках.
У 80-я гг. гэтае змяшэнне ў параўнанні
з 1965 г. склала больш чым палову.
Што датычыць кароў, свіней, іншай
жывёлы, то іх колькасць змянялася,
але не ў такіх значных памерах.

• Сельскі магазін у в. Асташына. Фота 1980-х гг.

Важнае значэнне надавалася павышэнню
прадукцыйнасці жывёлы. Намаганні дадатна
адлюстраваліся на выніках. У 1965 г. сярэдні
ўдой малака ад адной каровы раўняўся ў
калектыўных гаспадарках 2070 л, у 1990 г.
ён дасягнуў 3416. Узрасталі і прывесы.
У 1965 г. у адносінах буйной рагатай
жывёлы гэты паказчык перавысіў у суткі
700 г. Што датычыць свіней, то ён раўняўся
амаль 430 г, пераўзышоўшы пад канец 80-х
гадоў 500-грамовы рубаж.

Рост пагалоўя жывёлы і павышэнне яе
прадукцыйнасці садзейнічалі павелічэнню
агульных паказчыкаў жывёлагадоўчай
галіны. Калі ў 1965 г. ва ўсіх катэгорыях
гаспадарак было нарыхтавана 2,7 тыс. т
мяса, то ў 1989 г. — больш за 16,3 тыс. т.
Што датычыць вытворчасці малака, то ў
1965 г. яна дасягнула амаль 22,5 тыс. т,
а ў 1987 г. наблізілася да 60 тыс. Значна
ўзраслі гэтыя паказчыкі і ў асабістых
гаспадарках сялян.

Эканамічныя паказчыкі калгаса «Камунар»

	1961–1965 гг.	1966–1970 гг.	1971–1975 гг.	1976–1980 гг.	1981–1985 гг.
Колькасць працоўных	1880	1650	1513	1357	1165
Ураджайнасць:					
зерневых	14,3	26,3	28,5	30	27,6
бульбы	149	140	170	172	214
ільносемя	6,3	6,3	3,9	2,7	2,3
ільновалакна	7,5	6,2	5,8	5,3	3,8
Вытворчасць на 100 га с/г угоддзяў:					
мяса	51,3	84	114,8	145,9	112,9
малака	320	390	479,6	716,8	599,7
Удой на 1 карову	1985	2320	2436	2866	2460
Валавы даход	998	1410	1829,5	2336,5	1516
Колькасць буйной рагатай жывёлы:	2400	3200	3475	3665	3736
у тым ліку кароў	900	1000	1146	1317	1350
Колькасць трактараў	29	38	53	60	61
Колькасць аўтамашын	30	35	42	54	46
Колькасць зернеўборачных камбайнаў	5	13	23	22	15

Аднак недахопы ў калгасным жыцці, звязаныя з камандна-адміністра-
цыйнай сістэмай кіраўніцтва ў савецкай дзяржаве, у 1960–1980-я гг. не
браліся ў разлік, іх не афішыравалі. Яркі прыклад — «Эстафета ў гонар
60-годдзя ўтварэння СССР» (1982 г.) (захоўваецца ў Навагрудскім гісто-
рыка-краязнаўчым музеі), якая стваралася ўсімі калгасамі і прадпрыем-

¹⁶² Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 460.

ствамі раёна, характарызуе жыццё сельскага працаўніка як поўнае дасягненняў, паляпшэння ўмоў працы і паўсядзённага быту.

«А людзі раней мэнчыліся, ай-ёй-ёй. Я [Турайкевіч Н. М.] пасля 7 класаў пайшла ў даяркі, мне было 15 гадоў, не болей. Даіла групу кароў. А я [Бодаль Н. М.] свіней [даглядала]. Не магла з тачкі дастаць яды свінням, так падстаўляла карыта, тады даставала. Ні то што цяпер.

Там дзе фермы, там зарэслі, ужо нічога няма. Тут быў красны ўгалонок, адны брыле асталіся. Каля могілак быў красны ўгалонок, давалі нам палучку кажды месяц тама. Сабрання праводзілі.

Як свадьба была, так гулялі вечарам. Тады ўсё параскідалі, і ўсё...

Пасля стала ўсё адпадаць, дзеці навыврасцілі. Было врэмя, што дзеці ўсё у горад [выехалі]. Пааставаліся старыя без дзяцей, усе навывязджалі. Упярод гэтых дзяцей унукі ўжо прыязджалі, поўна сяло на лета было. Ужо тыя ўнукі навыврасцілі, ужо нікога няма. А да каго ж будуць ехаць? Так і засталася пустое сяло.

Так гэтыя ўнукі з горада як прыедуць, каня ў канюшні запрагуць, ды на работу едуць. Ды палучалі [грошы]. Стараліся, ім каб капейка якая-то была. Была энергія такая, што дадуць грошай. Цюкі вазілі, кукурузу абганялі, імаюць што рабілі, як прыедуць.

І гной развозілі, упярод усё ўручную. Садзілі картоплі коньмі. Цяпер наш калхоз і не садзіць картофель... У аснаўном — збожжавыя. Рапс цяпер увайшоў у моду... Цяпер пайшла новая мода, саўсем ні то, што пры нас было. Мы даілі рукамі. Тады нам Яцукевіч (памёр ужо ў Навагрудку) кажа: «Я вам зраблю машынную дойку, хоць невядома што, но зраблю». Нас высяліў у кашар, восень, дзе каровы загараджаныя былі. І мы ў тым кашары даілі. І сядзеш на заслонік, ужо чуваць, што сюды дождж падцякае з заслоніка, той дождж з каровы капае ў малако. І доіш у бідон, усё ішло. Зрабіў нам гэту дойку, машынамі сталі даіць.

Цяпер на ферме, у Загор'і, у Вараб'евічах, там парадак, чыстата. Гэта што ж, як панавальваем гэтага навозу, не прайсці з вядром. А людзі старыя, пастароннія вывозілі на кані гэты гной. Дзед Бодаль усё вазіў. Так і Анюцін бацька усё вазіў. Не то што цяпер — усё чысценька...

Дажылі да пенсіі, тады ўжо кароўнікі параскідалі, цялятнікі параскідалі, канюшню раскідалі. Трэба ж ісці ў брыгаду, стаяць чуць не очарадзь, табе дадуць каня. Конюх быў, хамутэ ў яго былі, лейцы былі, вазэ былі. Табе ўсё дасць, усё на калхозным дварэ стаяла. Там на пашы. Там было тры кароўнікі і канюшні, цялятнік. І красны ўгалонок, без крышы... Строілі харашо, людзі дажа жылі. А тады гэтыя людзі пабылі і паехалі».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н.,

Турайкевіч Ганны Міхайлаўны, 1929 г. н.,

Бодаль Ніны Міхайлаўны, 1942 г. н., в. Асташына

Працоўныя дасягненні

Актыўная праца навагрудчан знайшла прызнанне ў рэспубліцы і на ўзроўні былога Саюза ССР. Васьмі чалавекам было прысвоена званне Героя Сацыялістычнай Працы, 122 працаўнікі ўзнагароджаны іншымі саюзнымі ўзнагародамі, 18 найбольш кваліфікаваных спецыялістаў сталі заслужанымі работнікамі розных галін гаспадаркі і культуры. Сярод заслужаных работнікаў Навагрудчыны асноўную частку складаюць настаўнікі. Іх налічваецца 12 чалавек¹⁶³. Былі сярод іх уладжэнцы вёскі Асташына, працаўнікі калгаса «Камунар». У гаспадарках раёна пастаянна праводзіліся сацыялістычныя спаборніцтвы, вынікі якіх пільна адсочваліся і выносіліся на абмеркаванне грамадскасці, напрыклад у выглядзе лістоўкі «Новогрудская молнія», якая распаўсюджвалася па ўсім раёне (дадатак 2).

Адзначаны «Залатой зоркай»

Кукаловіч Уладзімір Аксенцьевіч, Герой Сацыялістычнай Працы (нарадз. у в. Асташына). З 1951 г. трактарыст, брыгадзір трактарнай брыгады МТС, потым звеннявы механізаванага звяна па вырошчванні бульбы ў калгасе «Камунар». Званне Героя прысвоена ў 1996 г. за поспехі ў павелічэнні вытворчасці і продажу дзяржаве бульбы¹⁶⁴.

Адзначаны іншымі ўзнагародамі

Гінякевіч Канстанцін Піліпавіч (нарадз. у 1941 у в. Асташына). З 1960 г. працаваў трактарыстам-машыністам, звеннявым механізаванага звяна па вырошчванні бульбы калгаса «Камунар». Узнагароджаны ордэнам Леніна (1974)¹⁶⁵, ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга. Камбайнам СК-5 намялаціў 580 т зерня. Пераможца раённага сацспарніцтва. Ударнік Камуністычнай працы. Занесены на раённую Дошку гонару (1983 г.). Занесены ў Кнігу Славы Навагрудскага раёна (2008)¹⁶⁶.

Гінякевіч Фёдар Піліпавіч (нарадз. у 1930 у в. Асташына), камбайнёр калгаса «Камунар».

У 1956 г. ён быў удзельнікам Усесаюзнай сельскагаспадарчай выставы, узнагароджаны медалём удзельніка УСГВ.

¹⁶³ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 461.

¹⁶⁴ Вызначыліся працай // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 486.

¹⁶⁵ Там жа. — С. 488.

¹⁶⁶ Книга Славы Новогрудского района // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/obschestvo/kniga>. — Дата доступа: 05.09.2011.

• Кукаловіч
Уладзімір Аксеньчэвіч

• Гнілякевіч
Канстанцін Піліпавіч

• Гнілякевіч
Фёдар Піліпавіч

За сваю шматгадовую працу ў калгасе быў неаднаразова ўзнагароджаны: Ордэнам Кастрычніцкай Рэвалюцыі. Гэты ордэн заснаваны Прэзідыумам Вярхоўнага Савета СССР ад 31.10.1967 г. у гонар 50-годдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Гэта другі па значнасці (пасля Ордэна Леніна) ордэн СССР¹⁶⁷;

1968 г. — значок «Выдатнік сацыялістычнай сельскай гаспадаркі»;
1970 г. — Юбілейны медаль «За доблесную працу. У азнаменаванне 100-годдзя з дня нараджэння У. І. Леніна»;
1973 г. — Ордэн «Знак Пашаны»;
1975 г. — Знак «Пераможца сацспарборніцтва»;
1970-я гг. — Знак «Лепшы настаўнік моладзі»; ганаровае званне і значок «Ударнік камуністычнай працы».

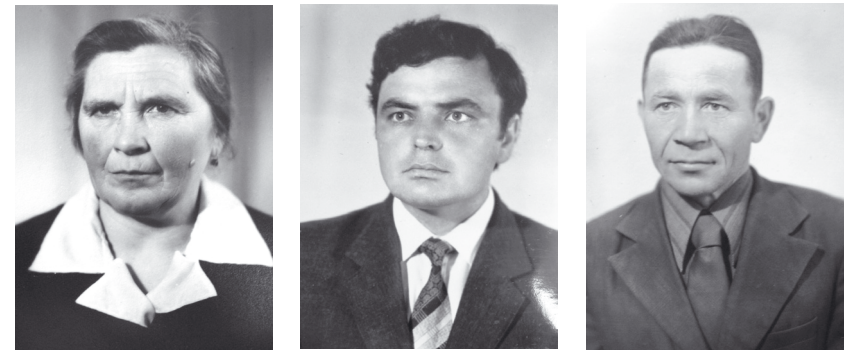
Дадзеныя ўзнагароды былі ўручаны Фёдару Піліпавічу за высокія вытворчыя паказчыкі ў сельскай гаспадарцы, за высокія вынікі ў сацыялістычных спарборніцтвах, за плённую працу на палях калгаса.

Ён таксама стаў пераможцам раённага сацспарборніцтва і быў занесены на раённую Дошку гонару па выніках 1981 г.

У лістоўцы «Навагрудская молнія», што выдавалася ў раёне па выніках уборкі ўраджаю, Гнілякевіч Ф. П. неаднаразова адзначаны як лепшы камбайнёр, напрыклад у 1981, 1982 і 1983 гг.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Ордэн Октябрьской Революции // Википедия [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Октябрьской_Революции. — Дата доступа: 14.04.2014.

¹⁶⁸ Новогрудская молния. — 1981, 1982, 1983 гг. — Из фондов Новогрудского историко-краеведческого музея.

• Дораш Ганна Андрэеўна

• Касцюк
Вячаслаў Пятровіч

• Федаровіч
Мікалай Кліменцэвіч

Капціловіч Канстанцін Міхайлавіч (нарадз. ў 1929 у в. Асташына). Скончыў Гродзенскі дзяржаўны педагагічны інстытут. З 1950 па 1953 гг. служыў у Савецкай арміі. З 1954 г. на педагагічнай рабоце ў школах Навагрудскага раёна. Затым працаваў загадчыкам Навагрудскага аддзела народнай адукацыі, сакратаром Навагрудскага райкама партыі, намеснікам старшыні Навагрудскага райкама партыі, намеснікам старшыні Навагрудскага гарвыканкама. Узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, двума ордэнамі Знак Пашаны (пасмяротна) і медалём «За працоўную доблесць». Занесены ў Кнігу Славы Навагрудскага раёна (2008 г.)¹⁶⁹.

Мацко Кацярына Мікалаеўна (нарадз. у 1940 у в. Нянькава). Закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. З 1962 г. працавала настаўніцай Асташынскай няпоўнай сярэдняй школы, затым старшыняй прафкама калгаса «Камунар». Узнагароджана медалём «За працоўную адзнаку»¹⁷⁰. Памёрла ў 2009 г.

Дорах Ганна Андрэеўна (нарадз. у 1939 у в. Загор'е-Сенненскае). З 1950 г. працавала даяркай калгаса «Камунар». Узнагароджана медалём «За працоўную доблесць». Пераможца раённага сацспарборніцтва сярод

¹⁶⁹ Вызначыліся працай // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 489.

Кніга Славы // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронный ресурс]. — 2007–2014. — Режим доступа: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/obschestvo/kniga>. — Дата доступа: 14.04.2014.

¹⁷⁰ Вызначыліся працай // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 491.

даярак, якія працуюць уручную. Надоі склалі 3953 кг малака ад каровы, «Майстар жывёлагадоўлі II класа». Занесена на раённую Дошку гонару па выніках 1981 г. З 1986 г. на пенсіі.

Касцюк Вячаслаў Пятровіч, камбайнёр калгаса «Камунар». На камбайне СК-5 «Ніва» ўбраў 174 га зерневых, намалаціў 527 т зерня (1985 г.). Пераможца раённага сацспарборніцтва.

Федаровіч Мікалай Кліменцьевіч, трактарыст калгаса «Камунар». Выпрацоўка на трактары МТЗ-82 склала 2098 га мяккай пахаты. Занесены на раённую Дошку гонару па выніках сацспарборніцтва 1979 г.

10. Асташынская няпоўная сярэдняя школа

Яна мае даўнюю гісторыю. Яшчэ да прыходу Чырвонай Арміі ў 1939 г. у Асташына працавала пачатковая школа.

У верасні 1939 г. была заснавана няпоўная сярэдняя школа з навучаннем вучняў 1–5 класаў. Пачатковыя школы захаваліся ў вёсках Нянькава і Загор’е-Сенненскае. Асташынская няпоўная сярэдняя школа размясцілася ў сядзібным доме (гл. **Сядзібна-паркавы комплекс (канец XVIII–XIX ст.)**). Першым даваенным дырэктарам быў Жылка Мікалай Сямёнавіч (пахаваны ў в. Загор’е-Сенненскае).

Падчас Вялікай Айчыннай вайны школа працавала як і звычайна. Панскім маёнткам кіраваў Марушка Юрый («Юрасік»). У канцы 1943 г. ён двойчы спрабаваў спаліць школу, што ўдалося яму з другой спробы: выгарала школа, бясследна быў знішчаны яе дах.

«У 39-м у польскую школу найшоў, яшчэ да прыходу саветаў. Тут, дзе магазін, тут была белая школа. Парцізаны спалілі ў вайну. [Бо] гміну зрабілі, а туды паліцаі заходзілі. [Пры немцах школа была] там, у гэтым самым месцы, толькі гэтай школы ўжо не было. Там была хатка такая. А гэта па хатах была школа, як саветы прыйшлі».

З успамінаў Гнілякевіча Фёдора Піліпавіча, 1930 г. н., в. Асташына

«У 39-м годзе зданіе панскае было забрана і там была адкрыта школа. На другім намерсе было дзве класныя комнаты. Была вінтавая лесніца, хадзілі. І ў адной з гэтых комнат я хадзіў у першы клас у 41-м годзе. А ўжо ў 43-м годзе, як было зданіе спалена, значыць, размяшчалася па хатах, па вясковых хатах.

...былі ў самым канцы вёскі з левага боку, дзе магазін, там крыльцо зроблена. Там за мной школа [у сярэдзіне вёскі]. Тады там у канцы, як мы называем, у Лохаве дзве хаты было...

• Вучні трэцяга класа Асташынскай школы. 1977 г.

...Як прыйшла савецкая ўлада пасля немцаў: той, хто займаўся да 3-х класаў, пераводзіліся, а хто 4 і старэй [клас] — назад у тыя самыя папалі. Хадзіў, дапусцім пры немцах, у чацвёрты, у пяты, так і засталіся. А той, хто ў трэці, тых перавялі. Тады на беларускай, рускай [выкладалі], замежнай нямецкай была.

Школа была там, дзе мельніца, як мы называем Хвёдава. Там зданіе стаяла, туды хадзілі. А тады, як кірпічнае, панскае адбудавалі [у 1951-м г.], перанеслі на тэрыторыю сядзібы. Яна існавала, пакуль школу не закрылі. Пасля яшчэ гадоў два пабыла і Кавальчук [старшыня калгаса] разабраў на дровы».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

«У Хвёдавай школе дырэктарам быў Пранкевіч Мікалай Міхайлавіч».

З успамінаў Шкляра Таццяны Іванаўны, 1930 г. н., в. Загор’е-Сенненскае

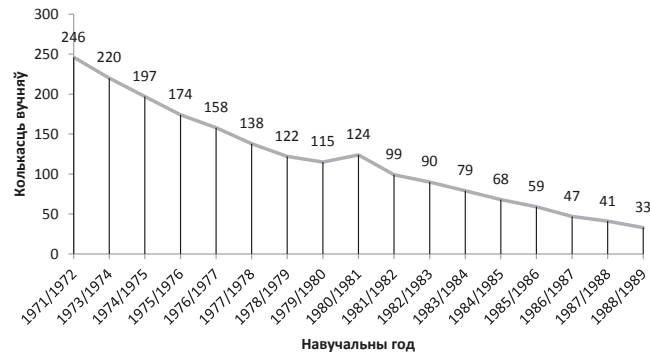
Першым пасляваенным дырэктарам быў Казлоў Максім Анісімавіч.

«Пры Казлову вастанаўлівалі зданіе школы. Вастанавілі зданіе. Дажа ў нашым калхозе [у Загор’і] бралі шыфер, крылі. Тада разрашылі раённыя арганізацыі для завяршэння страйцельства школы, шыфер быў у калхозе. Так шыфер браў Казлоў. Кончылі страйцельства».

З успамінаў Шкляра Фёдора Лазаравіча, 1929 г. н., в. Загор’е-Сенненскае

У 1951 г. Асташынская школа была адбудавана і атрымала статус сямігадовай.

Наступнымі дырэктарамі былі: Копцелеў Нікіфар Мікалаевіч, Адамовіч Аляксей Міхайлавіч, Сільвановіч Іван Іванавіч, Мароз Дзмітрый

- Дынаміка колькасці вучняў Асташынскай школы. Паводле дадзеных Сільвановіча І. І.

Сваіх вучняў, Вёсуб.
1941-72 урочны год.

Клас	К-во	Узрост		Возрастны склад									
		муж.	ж.	малыя (до 10 год)					дзевы (10-14 год)				
				1955	1956	1957	1958	1959-1961	1965	1966	1967	1968	1969-1971
I	13	8	5	-	-	-	-	8	-	-	-	-	5
II	18	9	9	-	-	-	-	9	-	-	-	-	9
III	18	10	8	-	-	-	-	10	-	-	-	-	8
Всёго по 1-3 кл.	49	27	22	-	-	-	-	27	-	-	-	-	23
4. кл.	22	13	9	-	-	-	-	13	-	-	-	-	9
4. кл.	22	14	8	-	-	-	-	14	-	-	-	-	8
5. кл.	22	11	11	-	-	-	-	11	-	-	-	-	11
5. кл.	20	11	9	-	-	-	-	11	-	-	-	-	9
6. кл.	18	8	10	-	-	-	-	8	-	-	-	2	8
6. кл.	19	9	10	-	-	-	2	7	-	-	-	-	10
7. кл.	21	11	10	-	-	2	9	-	-	-	1	9	-
7. кл.	21	10	11	-	-	2	8	-	-	-	1	10	-
8 кл.	33	18	15	1	3	14	-	-	2	13	-	-	-
Всёго по 4-8 кл.	197	105	93	1	3	18	19	64	-	2	15	21	55
Всёго по 1-8 кл.	246	132	115	1	3	18	19	91	-	2	15	21	77

- Колькасны склад вучняў, 1971–1972 навучальны год. Прапанаваны Сільвановічам І. І.

Барысавіч, Мароз Ларыса Яўгенаўна, Гаўрылкевіч Генадзь Міхайлавіч і Рудакоўскі Васіль Фёдаравіч.

Школу наведвалі дзеці з навакольных вёсак: Навасёлак, Асташына, Залозак, Пантусавіч, Загор'я-Сенненскага. У кожным напрамку была пратаптана свая сцэжка. Восенню, снежнай зімой або падчас вясновай распуціцы цяжка даводзілася дабірацца да школы і настаўнікам, і дзецям.

Аднак колькасць жыхароў, у тым ліку і дзяцей, у навакольных вёсках пастаянна скарачалася, таму ў 2004 г. школа была зачынена. На цяперашні момант дзеці з Асташына навучаюцца ў Вераб'евіцкай школе, куды іх штодзён падвозіць школьны аўтобус.

«А школа вонь якая ў нас была. Мы ж там вучыліся. Я пайшла... як вайна прайшла, мне было пяць гадоў, у 47-м пайшла ў школу. У 54–55-м я кончыла школу... Цяпер ужо дзеці паканчалі, унукі, і мы вучыліся... А што ж, там усё красіва было. Там атапленне было, усё да толку зроблена».

З успамінаў Турайкевіч Ніны Мікалаеўны, 1937 г. н., і Бодаль Ніны Міхайлаўны, 1942 г. н., в. Асташына

«Раней дзяцей шмат было. Найбольшая колькасць дзяцей [у школе] была ў 1971 г. Іх было як 257 чалавек...

У сучасны момант памяшканне школы разбурана, расцягнута і туды проста страшна заходзіць. Таму чалавеку, які доўгія гады працаваў у гэтай школе і многа энергіі было патрачана і мною, і вучнямі школы, каб аднавіць гэта памяшканне. Там і сталовая была, пабудавана спартыўная зала і майстэрня, ачышчаны паўпадвальнае памяшканне. Была адкрыта сталовая [у паўпадвале], а патам сталовая была пераведзена ў памяшканне, якога ў сучасны момант няма. Разабрана калгасам "Камунар" для апаліва і прыгатавання ежы для ската.

Хацелася бы, каб гэтыя памяшканні былі адрамантаваны, каб засталася памяць аб той спадчыне, якая была раней».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

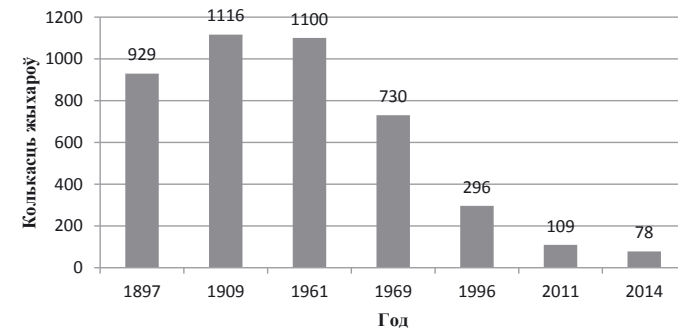
V. Стан сельскай гаспадаркі і вёскі напачатку XXI ст.

У канцы 80-х — пачатку 90-х гг. Навагрудчына, як уся Беларусь, трапіла ў складанае эканамічнае і сацыяльнае становішча. Радыкальныя пераўтварэнні прыйшлі і на старажытную прынёманскую зямлю. І ў прамысловасці, і ў сельскай гаспадарцы, і ў сацыяльна-культурным развіцці ўзнікла шмат цяжкасцей, якія адмоўна адбіліся на многіх баках жыцця.

Вельмі цяжка ішлі пераўтварэнні ў сельскай гаспадарцы. Аднак гэтая галіна трымалася на папярэднім вопыце. У 1992 г. у разліку на душу насельніцтва сельскія працаўнікі Навагрудчыны атрымалі па 1151 кг зерня ў амбарнай вазе, 605 кг бульбы, 648 кг малака, 165 кг мяса. Гэта высокія паказчыкі, нават большыя, чым у шэрагу высокаразвітых краін. Пэўны ўклад у справу папаўнення харчовых запасаў уносілі асабістыя гаспадаркі. Нягледзячы на недастатковыя закупачныя цэны, сельскія працаўнікі працягвалі здаваць прадукцыю ў дзяржаўныя фонды¹⁷¹.

У 90-я гг. XX ст. — пачатку 2000-х гг. адбывалася рэарганізацыя мясцовых гаспадарак. На базе калгаса «Камунар» было створана Агпрадпрыемства імя Адама Міцкевіча, а пасля — сельскагаспадарчы вытворчы кааператыў (СВК) «Камунар-агра», які існуе да цяперашняга часу. Праўленне кааператыва знаходзіцца ў вёсцы Вялікія Вераб'евічы, старшыня — **Марушка Алег Міхайлавіч**. Кааператыў спецыялізуецца на мясамалочнай вытворчасці, з развітай збожжавай гаспадаркай, вырошчваннем рапсу. Сельскагаспадарчыя плошчы — 4619 га, раля — 3246 га¹⁷².

У гаспадарцы адбываецца ўкараненне сучасных тэхналогій. Так, у чэрвені 2009 г. на ферме ў вёсцы Поўбераг, дзе гадавалі 134 каровы, ААТ «Биоком Технологии» ўсталявала два галандскія роботы «Астра-найт А3», а таксама бункер для камбікорму аб'ёмам 10 м³. Усю чарнавую працу выконвае працэсар, электронны даільны апарат абслугоўвае

• Дынаміка колькасці жыхароў в. Асташына

кароў. Спецыяльныя датчыкі аўтаматычна вызначаюць якасць малака. У халадзільнікі паступае прадукт толькі вышэйшай якасці. Таксама летам 2009 г. была здзейснена ўкладка поліўрытанавых матаў «Павікау» ў стойла для кароў, што значна палепшыла дабрабыт жывёлаў¹⁷³.

Асноўная мэта сельскагаспадарчай арганізацыі — далейшае нарошчванне вытворчасці канкурэнтаздольнай прадукцыі з падтрыманнем высокага ўзроўню яе якасці ў адпаведнасці з патрабаваннямі рынку, і на аснове гэтага дамагацца павышэння дабрабыту працаўнікоў вёскі¹⁷⁴.

Самая старажытная ў раёне, буйная, моцная калісцы вёска паступова прыходзіць у заняпад.

На 1 студзеня 2011 г. у вёсцы пражывала 109 чалавек. З іх 6 дзяцей, 29 асобаў працаздольнага ўзросту, 74 пенсіянеры. Самая старэйшая жыхарка вёскі Гнілякевіч Еўфрасіння Якубаўна, якая нарадзілася 15 ліпеня 1908 г., памёрла ў 2013 г.

«У сучасны момант [2014 г.] у вёсцы пражывае менш 100 чалавек. З іх, у асноўным, пенсіянеры. Людзей дапенсійнага ўзросту мала. Адна ёсць мнагадзетная сям'я, у якой чацвёрта дзяцей. Гэта Андрэй Мечыслававіч і Майя Мікалаеўна Дударэвіч. Вераб'евіцкую школу наведвае пяць вучняў».

З успамінаў Сільвановіча Івана Іванавіча, 1933 г. н., в. Асташына

У 2014 г. жыхароў налічваецца каля 70, многія з іх на зіму ад'язджаюць да дзяцей у іншыя гарады.

¹⁷¹ Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 461–462.

¹⁷² СПК «Коммунар-агро» // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/economy/selhoz/selorg>. — Дата доступа: 05.09.2011.

¹⁷³ СПК Коммунар // Биоком технология [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: <http://biocomtechnology.by/ru/projects/spk-komunar>. — Дата доступа: 05.09.2011.

¹⁷⁴ Сельское хозяйство // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронный ресурс]. — 2007. — Режим доступа: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/economy/selhoz>. — Дата доступа: 30.08.2011.

У вёсцы Асташына ёсць фельчарска-акушэрскі пункт, але працуе ён нерэгулярна. Тры дні на тыдзень адчынена крама. Восенню 2013 г. была зачынена бібліятэка-клуб.

Усе больш у вёсцы запусцелых хатаў, якія разбураюцца ад часу і безгаспадарання. Магчымая прычыны гэтага — аддаленасць ад буйных дарог, міграцыя сельскіх жыхароў у горад у пошуках больш прыбыткавай, чым на зямлі, працы.

З вёскай Асташына звязаны пэўны парадокс: сельскі Савет носіць назву «Асташынскі», аднак напрыканцы 2013 г. перамясціўся ў Вераб'евічы. Разам са станоўчымі вынікамі паляпшэння каардынацыі дзейнасці кіраўніцтва сельскага Савета і СВК можна прадбачыць і адмоўныя менавіта для Асташына. Аддаленасць ад цэнтра сельсавета можа спрычыніцца да яшчэ большага запусцення вёскі.

Аднак у апошні час узрасла цікавасць да вёскі з боку прыватнага капіталу, так, у верасні 2011 г. быў куплены сядзібна-паркавы комплекс. Адраджэнне комплексу, развіццё на яго базе аграэкатурызму, сумесная дзейнасць з арандатарам сажалак пры ўмове іх добраўпарадкавання маглі б прынесці плён як прадпрымальнікам, так і вясцоўцам. Ва ўмовах адсутнасці ў наваколлях вёскі вытворчых аб'ектаў мясцовыя жыхары маглі б атрымаць дадатковыя працоўныя месцы. Спалучэнне аграэкатурызму з вядзеннем фермерскай гаспадаркі дало б вёсцы шанс на адраджэнне. Час пакажа, наколькі рэальна спраўдзіць гэтыя планы.

Праект «Асташына: сцэжкаю млынара», які рэалізуецца ў Асташына і наваколлях у 2014 г., уключае ў сябе вывучэнне, захаванне мясцовай гісторыі і культуры, распрацоўку турыстычнага маршруту па цікавых гістарычных аб'ектах наваколляў, а таксама папулярызацыю інфармацыі аб вёсцы. Дадзены праект накіраваны прыцягнуць увагу да праблем вёскі Асташына, зацікавіць і падштурхнуць да дзеяння неабыхавых, ініцыятыўных асобаў.

Так, у маі была праведзена акцыя па добраўпарадкаванні руін млына і ўзбярэжжа ракі Валоўкі, у якой бралі ўдзел навучэнцы школ раёна: Вераб'евіцкай, Шчорсаўскай, Нягневіцкай і Любчанскай. Гэта невялікі ўнёсак, аднак ён закліканы зацікавіць і задумацца і моладзь, і грамадскасць, і прадстаўнікоў улады пра нашу агульную спадчыну, яе цяперашні стан і будучае. Хацелася б, каб такія акцыі сталі рэгулярнымі і ў іх брала ўдзел шырокае кола валанцёраў, прадпрымальнікі, ініцыятыўныя асобы. Толькі агульнымі намаганнямі магчыма дасягнуць поспеху ў такой важнай справе.

VI. Землякі

Шмат слаўных людзей нарадзіла асташынская зямля. Яны жылі, праслаўлялі хараство роднай зямлі, змагаліся за волю, займаліся стваральнай працай, імкнуліся зрабіць свой родны куток утульным і квітнеючым. Пра многіх з іх гаварылася ў папярэдніх раздзелах. Гэта і паўстанцы 1932 г. (гл. *Выступленне сялян вёскі Асташына 1932 г.*), і ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны (гл. *Старонкі ваеннай гісторыі (1941–1945)*), і перадавікі-калгаснікі (гл. *Працоўныя дасягненні*), і народныя майстры (гл. *Традыцыйныя рамёствы*), і асобы, як П. Сільвановіч, які імкнуцца адрадіць вёску ў сучаснасці. Няхай гэтыя людзі і не сталі вядомымі за межамі Навагрудскага раёна, аднак пра іх захавалася добрая памяць сярод вясцоўцаў, іх жыццё і працу цэняць і лічаць прыкладам адданага служэння сваёй зямлі.

Сярод асташынцаў былі і асобы, якія займалі кіруючыя пасады, напрыклад *Кунейка Антон Паўлавіч*. Ён нарадзіўся ў 1903 г. беларус, адукацыя пачатковая.

Са студзеня 1918 г. працаваў перапісчыкам валаснога ваенкамата Тамбоўскай губерні. У 1919 г. вярнуўся дамоў і працаваў ва ўласнай гаспадарцы ў вёсцы Асташына. З кастрычніка 1924 г. да кастрычніка 1926 г. служыў радавым уланскага палка польскай арміі ў г. Нясвіжы. У сакавіку 1927 г. арыштаваны і заключаны ў Сцяпанаўскую турму ў г. Вільні за палітычную дзейнасць. У чэрвені 1932 г. зноў быў арыштаваны і заключаны ў Гродзенскую турму. З ліпеня 1935 г. да кастрычніка 1938 г. працаваў на сваёй гаспадарцы. З сакавіка 1940 г. да чэрвеня 1941 г. быў бухгалтарам сельскага магазіна ў Нягневічах. У гады Вялікай Айчыннай вайны знаходзіўся ў Чэлябінскай вобласці ў г. Катоў-Іванаўск, працаваў старэйшым бухгалтарам лесаўчастка. Са студзеня 1942 г. — у Чырвонай Арміі. На фронце — з кастрычніка 1944 г., мінамётчык 234 гвардзейскага палка 76-й стралковай дывізіі.

Пасля вайны — на гаспадарчай рабоце. З лютага 1954 г. *старшыня калгаса імя Жданава Навагрудскага раёна*. З мая 1958 г. пражываў у г. п. Любча. Пенсіянер з 1968 г. Памёр у 1991 г.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Кунейка А. П. // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 273.

Гнілякевіч Міхаіл Паўлавіч (1887–1945) займаў высокія пасады ў кіраўніцтве краінай. Быў членам ЦВК (1922–1933 гг.) і Прэзідыума ЦВК БССР (1931–1933 гг.) (падрабязней гл. *На раздарожжы (1917–1920)*¹⁷⁶.

У літаратуры даводзіцца сустракацца са сцвярдэннем, што **Ян Булгак** (1876–1950), знакаміты фатограф, нарадзіўся ў Асташыні, якое знаходзіцца на тэрыторыі сучаснага Навагрудскага раёна. Аднак такое меркаванне памылковае, бо сам Ян Булгак ва ўспамінах піша, што побач з яго родным домам працякала рака Сэрвач¹⁷⁷. Такое спалучэнне назваў Сэрвач і Асташына магчыма не для Навагрудскага раёна, а для Карэліцкага. Падобная блытаніна ўзнікла з-за таго, што ў XIX ст. гэтыя мясціны ўваходзілі ў адну адміністрацыйна-тэрытарыяльную адзінку — Навагрудскі павет. Таму, хаця і са шкадаваннем, патрэбна прызнаць, што такія знакаміты чалавек, як Ян Булгак, нарадзіўся не ў Асташына сучаснага Навагрудскага раёна.

Падобная блытаніна прасочваецца і ў адносінах да іншых асобаў.

Так, У. Арлоў піша, што **Стафан Грабоўскі** (1867–1947), вайсковы і дзяржаўны дзеяч, генерал, адзін з кіраўнікоў паўстання Т. Касцюшкі, таксама нарадзіўся ў Асташына на тэрыторыі Навагрудскага раёна¹⁷⁸. Аднак вядома, што ў Асташына быў маёнтак Грабоўскіх і Булгакаў, таму гэта таксама Асташына Карэліцкага раёна¹⁷⁹.

Імя **Нагорнага Мікалая Нікіфаравіча** (1901–?), савецкага генерал-палкоўніка, удзельніка Вялікай Айчыннай вайны, які працаваў у Генеральным штабе Узброеных Сіл СССР, звязваюць з Асташына Навагрудскага раёна¹⁸⁰. Яго ж лічаць і ўрадженцам Карэліцкага раёна¹⁸¹.

Падобная праблема існуе і ў адносінах лакалізацыі **Асташынскага кальвінскага збора**. У большасці выданняў, нават энцыклапедыях, мес-

цам яго існавання называецца Навагрудскі раён¹⁸². Разбураны храм быў пасля 1950 г. Аднак жыхары Асташына Навагрудскага раёна такога храма не памятаюць, не існуе ў вёсцы і якіх-небудзь слядоў яго існавання, значыць, на самой справе Асташынскі кальвінскі збор патрэбна лакалізаваць менавіта ў Карэліцкім раёне.

Нашы рэспандэнты, якія з ахвотай падзяліліся сваімі аповедамі пра жыццё, пра вёску, сваімі ўражаннямі, думкамі і перажываннямі, — таксама цікавыя асобы. Пра іх патрэбна распавесці асобна.

Сільвановіч Іван Іванавіч, 1933 г. н., нарадзіўся ў Асташына. Яго бацькі былі аднаасобнікі, пасля ўступілі ў калгас. Сям'я была вялікая, было ажно шасцёра дзяцей, таму жылі бедна. Іван Іванавіч скончыў Асташынскую школу, пасля вучыўся ў Навагрудскім педвучылішчы. Пасля яго сканчэння год працаваў у Адампалі (1953–1954), дзе размяшчаўся спецыялізаваны дзіцячы дом, служыў у арміі (1954–1957). Пасля арміі зноў працаваў у Адампалі (1957–1959). У Поўберазе быў дырэктарам 7-гадовай школы, дзе яму давалося будаваць новую школу. Таксама Іван Іванавіч завочна скончыў фізіка-матэматычны факультэт Беларускага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя М. Горкага (1958–1963). У Асташынскай школе ён працаваў дырэктарам цэлых 35 год (1960–1995). Яго намаганнямі была пабудавана спартыўная зала і майстэрня. З 1995 г. — на пенсіі. Іван Іванавіч цікавіцца гісторыяй сваёй вёскі, імкнецца захаваць памяць пра падзеі, сведкаю якіх ён стаў. Ён падзяліўся з намі сваімі нататкамі пра гісторыю вёскі, сабранымі звесткамі пра Вялікую Айчынную вайну.

Турайкевіч Ганна Міхайлаўна, 1929 г. н., **Бодаль Ніна Міхайлаўна**, 1942 г. н. і **Турайкевіч Ніна Мікалаеўна**, 1937 г. н. — гэта простыя вясковыя жанчыны. Яны нарадзіліся ў сялянскіх сем'ях, дзе было па трое-чацвёрта дзяцей. Яны зведалі галодныя пасляваенныя гады, адразу пасля школы ў 15 год пайшлі працаваць у калгас. Усё жыццё працавалі на ферме. Турайкевіч Н. М. і Турайкевіч Г. М. былі даяркамі, Бодаль Н. М. даглядала свіней. Цяжка было працаваць у калгасе, жанчынам даводзілася яшчэ весці хатнюю гаспадарку, гадаваць дзяцей. Аднак яны імкнуліся ўпрыгожыць сваё жыллё, стваралі прыгожыя вышываныя рэчы:

¹⁸² Чантурыя, В. А. История архитектуры Белоруссии / В. А. Чантурия. — Минск: Вышэйшая школа, 1977. — С. 92; Кушнярэвіч, А. Асташынскі кальвінскі збор / А. Кушнярэвіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 1: Абаленскія-Кадэніцыя / Г. П. Пашкоў [і інш.]. — 2-е выд. — 2007. — С. 258.

¹⁷⁶ Гнілякевіч Міхаіл Паўлавіч // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 254.

¹⁷⁷ Булгак, Я. Край дзіцячых гадоў / Я. Булгак. — Мінск: Беларусь, 2004. — С. 14

¹⁷⁸ Арлоў, У. Імёны свабоды / У. Арлоў. — 2007. — С. 22–23.

¹⁷⁹ Бянько, У. У. Гісторыя Асташына / У. У. Бянько, У. А. Палуян // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Карэліцкага раёна. — Мінск: Ураджай, 2000. — С. 195.

¹⁸⁰ Грынь, І. Нашы землякі / І. Грынь // Навагрудчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропы (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы). — Мінск, 2010. — С. 366; Нагорны Н. Н. // Биографический указатель. Проект «Хронос» [Электронный ресурс]. — 2000–2011. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/biograf/bio_n/nagorny_nn.html. — Дата доступа: 20.08.2011.

¹⁸¹ Бянько, У. У. Гісторыя Асташына / У. У. Бянько, У. А. Палуян // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Карэліцкага раёна. — Мінск: Ураджай, 2000. — С. 195.

фіранкі, рушнікі, карціны. Турайкевіч Н. М. была ўдзельніцай фальклорнай групы, спявала з калектывам у розных гарадах Беларусі.

Жанчыны прывыклі жыць сціпла, таму іх вельмі ўражае разнастайнасць тавараў, паслуг, даступных у горадзе. На сваё цяперашняе жыццё яны не наракаюць, толькі кажуць, што жыхароў становіцца ўсё менш, у вёсцы шмат адзінокіх людзей, а так хочацца большай увагі, зносін. Жанчыны вельмі чулыя, перажываюць за сваіх аднавяскоўцаў, якіх рэдка наведваюць або ўвогуле пакінулі дзеці. Яны стараюцца весці сваю гаспадарку, дапамагаць дзецям, якія жывуць у горадзе.

Гнілякевіч Фёдар Піліпавіч, 1930 г. н., нарадзіўся ў Асташына. Бацькі мелі 3 га зямлі, што хапала толькі каб пракарміць вялікую сям'ю. У сям'і было пяцёра дзяцей. Фёдар Піліпавіч скончыў, як ён з усмешкай кажа, пяць акадэміі: вучыўся і ў польскай школе ў 1939 г., і ў савецкай школе, і пры немцах, і ўжо пасля вайны скончыў пяты клас савецкай школы. Рана пачаў працаваць на зямлі, калі бацьку забралі на вайну. Пасля вайны працаваў у калгасе, зразу араў поле на конях, а пасля скончыў школу пры нягнэвіцкай МТС (машынна-трактарнай станцыі). Затым працаваў у калгасе ўжо на трактары, заўсёды імкнуўся старанна выконваць свае абавязкі, паказваў высокія вынікі на ўборцы ўраджаю. За гэта быў неаднаразова ўзнагароджаны. Фёдар Піліпавіч, нягледзячы на свой узрост, усё яшчэ трымае каня і дзеліцца планами на конт пасадкі агарода.

Гнілякевіч Вера Канстанцінаўна, 1929 г. н., нарадзілася ў Асташына, была адна дачка ў сям'і. Бацька загінуў на фронце, таму яе маці старалася, выконвала нават мужчынскую работу. Цяжка жылося жанчыне на сваёй гаспадарцы, пасля ўтварэння калгаса стала лепш. Аднак і ў калгасе было цяжка працаваць. Так, Вера Канстанцінаўна працавала ў брыгадзе, уручную апрацоўвала лён, у любое надвор'е. Да таго ж гадала траіх сыноў, ткала, вышывала сама. І цяпер яе хату ўпрыгожваюць тканыя поцілкі, вышываныя рушнікі, фіранкі, навалачкі. Вера Канстанцінаўна, як яна кажа, вядзе палітку — сочыць за навінамі ў жыцці Беларусі і свету, чытае газеты.

Шкляр Фёдар Лазаравіч, 1929 г. н., нарадзіўся і ўсё жыццё пражыў у Загор'і-Сенненскім. Яго сям'я жыла бедна, было шасцёра дзяцей, прычым, усе хлопцы. Пры Польшчы браты служылі батракамі. У гады вайны бацьку не вывезлі на работу ў Германію, таму што была вялікая сям'я. Вучыўся ў Асташынскай школе, а пасля працаваў там жа настаўнікам рускай мовы і літаратуры, часам выкладаў і гісторыю, і нямецкую мову (1960–1995). Скончыў завочна філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Пяўны час працаваў бухгалтарам у кал-

гасе «Камунар» (1948–1949), старшынёй сельскага Савета (1958–1959). З 1995 г. — на пенсіі.

Шкляр Таццяна Іванаўна, 1930 г. н., нарадзілася ў Асташына. Бацькі былі аднаасобнікамі, а пасля працавалі ў калгасе. Бацька быў конюхам. Скончыла медшколу ў 1950 г., працавала на ФАПЕ ў Сулятычах, пасля ў 1952 г. выйшла замуж за Шклера Фёдара Лазаравіча і пераехала ў Загор'е-Сенненскае. Перайшла працаваць у Любчу медыастрой, дзе прарабіла 38 год. На работу патрэбна было дабірацца за 7 км, што было асабліва цяжка зімоваю парой. Даглядала гаспадарку, гадала сына і прыёмную дачку. Цяпер на пенсіі.

Бушма Алена Уладзіміраўна, 1940 г. н., нарадзілася ў в. Антонаўка. Скончыла поўберагскую 7-гадовую школу, працавала ў калгасе. У 1965 г. выйшла замуж і пераехала ў Асташына, дзе пражывае і цяпер. Вельмі добра ўмее шыць, вышывае, хаця ўжо падводзіць зрок. У хаце прыгожа, чыста і ўтульна, прыбрана вышытымі рушнікамі, фіранкамі і навалачкамі. Ва ўспамінах Алена Уладзіміраўна шчыра распавяла пра сваё жыццё, праблемы і цяжкасці тых часоў. І хаця яе маладосць прайшла ў Антонаўцы, але апаведы так добра ілюструюць жыццё тагачасных вяскоўцаў, што іх змяшчаем ніжэй.

«Хаця я ў 40-м годзе радзілася, настолькі маё дзяцінства ўсё запамнілася. Помню, як мы раслі, як мы гадаваліся, у якой труднае. Мама — сірата, бацька — сірата. Усынавілі бацька. Тая цётка намерла, той чужы чалавек выселіў таго бацька, выгналі нас у сарай. У сарай мы жылі. Во тут вугал, тут аконца выразалі і тут выразалі аконца. А чэраз адны дзверы карова хадзіла і мы хадзілі. То тата адгарадзіў жэрдачкамі, выбіў ток з гліны, каб нам хадзіць не па гнаі, не па саломе. І тут мы хадзілі і праз гэтыя самыя дзверы карову выганялі, прадстаўляеце? Ён начаў той зруб рабіць, хату ставіць, тут вайна, тут забралі яго на вайну.

А мы ў том хляве асталіся жыць. А мама, бедненькая, вядома, там усюды парцізаны хадзілі, усюды тыя вытваралі чорт знае што, мама нас закрые ў том сарай. Мы сядзімо. Якім сарай? Яма была, не было ж скляпоў раньшэ, як цяпер скляпы. Былі ж ямы выкапаныя. Мама нас апусціць у тую яму, паставіла драбіны, мы ўлезем. Яна выгяне: “Дзеткі, як вы тут? Сядзіце ціхенька”. І мы цэлы дзень у той яме сядзім. Таму што быў у нас там адзін прадцаць у Антонаўке, прэдаваў людзей. Убівалі дзяцей. Чорт знае што вытваралі яны. І мы ў той яме цэлы дзень сядзім. Ужо на ноч мама возьме нас, пераначуем. Ранічкай зноў нас у тую яму. А сама ўжо глядзіць дзе-што, глядзіць, сюды туды ходзіць. Вот такая жыць была, прадстаўляеце?

Як-то хадзілі па тым полі, сабіралі тыя пышкі. Бліны тыя пяхлі. Мёрзлая картошка. Зімою мёрзлую картошку сабіралі, па полі хадзілі. З мёрзлай картошкі пяхлі бліны. Як сёння помню, яны такія чорныя.

Як выгнالی нас у той хлеў, той дзядзька [бацькаў айчы́м] жаніўся, узяў другую. А зямлі далі самую гару, нічога-нічога не расло. Толькі, цяпер дык ня-ма тое сачавіцы, я помню тую сачавіцу. Пайшлі мы ўбіраць тую сачавіцу. Нас пняцёра дзяцей. А мама плача-плача, а мы (тая сачавіца, як цяпер тая лыга, нізенька расце і такія стручкі яе маленькія-маленькія) сабіраем тую сачавіцу, а мама плача. Я думаю, чаго тая мама плача. Яна такая, кажацца, той стручок на стручке. [Бо] сачавіцаю дзяцей карміць нада цэлы год. Чачавіца. Цэлы год мама нас карміла тою сачавіцай.

Якая жыцьне была, прадстаўляеце? А людзі нек, адны к адным, адносіліся хараіша. Усе адні другіх жалелі...

У Поўберагскай школе скончыла 7 класаў. Я настолькі хацела паступаць у медыцынску, як я любіла... Нада ж было, мая сястра ў той год памерла, 19 гадоў, вучылася ў Гродне ў сельхозтехнікуме і забалела... гэта ж той год я кончыла тыя 7 класаў, і мама як узяла ў голаў: “Яна з вучобы памерла”. Усё, не пусцілі мяне паступаць вучыцца. А ўзнаў аграном, прэсэдацель, што я асталася, не пайшла вучыцца, 7 клас кончыла. У 15 год паставілі мяне звеньявою ў калхозе. Гэта ж уручную і лён рвалі, і лён білі, насілі за плячыма тыя пранікі, дзяругі, уручную лён церлі: усё ўручную рабілася, і я дзіцем пайшла на тую работу. Думаеце што, у тое врэмя яшчэ раньшэ ўваходзілі гады несавершэнналетнія хто ў пенсію. Мне дзела да пенсіі — не ўвайшлі гэтыя мае годы. Знаеце, як я плакала, як абідна было... Нічога няма [грамат, узнагарод]. У мяне што было, як я была звеньявой... у нас праўленне згарэла. Праўленне было калхознае, усе дакументы згарэлі ў Поўбэразе. У нас была “Дружба”, а тут “Камунар”. У тое врэмя не нагарадаў ніхто, так вот проста. Якая плата была, вы што? Капейкі давалі. І то ж не давалі кажны месяц. Як-то ў тры месяцы якая-то зарплата. Капейкі давалі, трудоадні былі.

Як далі нам тую гару, тая чачавіца, а тады, як арганізаваўся калхоз, Божа, как усе ж людзі ніхто ў калхоз не хацеў. После вайны арганізавалі калхоз. У яком годзе арганізоўваўся калхоз, я не магу вам сказаць. Я можа ў другі клас дзе хадзіла. Помню, наш тата вярнуўся з вайны і, як толькі сталі яны гаварыць пра тыя калхозы, ён самы першы пайшоў у калхоз. Как людзі яго ненавідзелі, как людзі вазненавідзелі за тое, што ён пайшоў. У людзей землі былі, у людзей можна было жыць. Ну, праўда, мама плакала... Тады ўжо казалі, што ўсем будзе роўна зямлі, адзінакава па 30 ці па 40 сотак, усім будзе пораўну зямлі даваць. Яны, помню як сёння, гавораць сядзяць і кажа мама: “Хоць будуць усе людзі адзінакавыя, не будуць багатых і бедных, і нам, — кажа, — дадуць гэтакі кусок зямлі, як усім людзям. Нешта ж там вырасце на той зямлі”. І яны першыя. Тата, як сёння помню, сядзелі мы ў вакне, узяў каня і наўеў у калхоз.

Тата, Моніч Уладзімір Пятровіч, самы першы, самы першы ўступіў у калхоз. Таго каня аддаў і ўсё аддаў. І яго тады паставілі конюхам старшым, тады ўжо тую канюшню сарганізавалі як-то. Паставілі яго старшым конюхам.

А мама пайшла ў калхоз на работу, а якая яна была рабацяшчая. Яна два разы ездзіла, два разы вазілі ў Маскву на выстаўку... То яна болей за ўсех націрала лёну, трудоадней было ў яе. Маці — Моніч Любоў Вікенцьеўна, дзясочае [прозвішча] — Яцук. Маці з Селішча [родам]. Бацька быў з Пабрэззя, а яго там усынавілі, забралі яго і ажанілі там [у Антонаўцы]. Дзядзька быў бяздзетны, у дзядзька дзяцей не было, а ў майго таты памерла маці. А бацька ажаніўся, і ўсіх дзяцей зненавідзела тая мачаха. Бедныя, хто куды парасходзіліся тыя дзеці. Маці рана памерла.

І ў мае мамы тожа маці і бацька рана памёр, тожа сіратай яна асталася.

А ён [бацька Алены Уладзіміраўны] шыць вельмі хараіша шыў, а той дзядзька быў бяздзетны, то ён яго ўзяў спецыяльна, то ён шыў надта хараіша. Мужскія касцюмы шыў, кажухе шыў, усё. Хараіша гэту работу рабіў. І гэты дзядзька ўзяў да сябе.

З-за таго, што ён меў у руках работу, людзі неслі рабіць. Ён зарабляў добра рубель, яшчэ пака да тое вайны.

А дзе ён навучыўся, я не знаю. Касцюмы, як я сама помню, прыносяць пальто шыць мужское, а раней ваты нанясуць на тыя паліта. Краду тую вату і шыла лялькі. Я ўмею шыць. Мала тую вату крада, так яшчэ маміны платке. Маміны якую-небудзь юбку, кофту ўкраду і тады ўжо шыю лялькі. Як сёння прадстаўляю, нашыю тулавішча, галаву, рукі, ногі, тады папрышываю. А тады ж трэба плаціць той ляльцы нашыць, вот. Я ўкраду маміну сукенку ці якую юбку, ці які платок, а дзе ж тады лішняе было тое адзежды. Дзе дзелася? Нашла лапінкі, а я, хаваючыся ад іх, шыла. Мама, як сёння помню, нашла тыя лапіны, узяла рушнік, рушніком па мне. А тато крычыць: “Дурная! — як сёння помню. — Ну за што ты яе б’еш? Яна шыць хоча. Яна шыць будзе ўмець”. Я і сёння шыю, сама сябе...

Шыла лялькі, як сёння помню, накраду ад яго тае ваты, накраду... Ніхто не вучыў, ад бацькі [здольнасць, талент], сама...

Мой бацька на ваяваў. Майго бацьку забралі на вайну. Вайна пачалася ў 41-м годзе, ну так у 41-м годзе яго зразу і забралі. Як яго забіралі, я не помню, но як з вайны, як ён прыйшоў, помню. Ён расказваў, дзе яго забралі, там усіх гэтых мужчынаў сагналі, пастроілі ўсіх у адну шарэнгу, і немец выйшаў і чытае, кажа, па фаміліі і вызывае і пытае: “Хто, у каго якое рамясло ў руках?” Чаму немец? А што я знаю?

Так іх два чалавекі: ён і адзін з Нягневіч, чалавекі ўмелі шыць. Ён іх у адну стору. Сапожнік — у другую стору, нічога — у трэцяю стору. Гэтыя, каторыя нічога, дзе іх пасылалі, я не знаю. А яго іменна што немец, яго забраў да сябе. Немец забраў. Усе людзі на вайне былі, но ўсё роўна пісьмо можна было пераслаць дадому, разрашалі. А ён, як мусіць гадоў тры, нікагога ні пісьма, нічога на свеце. Мама ўжо думала, што ён ужо пагіб. А тем более мама ж яшчэ бярэменная асталася, пяты хлопец гэта радзіўся. Так ужо радзіўся, тато быў на вайне, ужо без яго...

І вот забраў на работу той немец, і ён там у яго, у Германіі быў. І яму не разрашылі ні пісем, нічога на свеце дадому. Ён нічога-нічога не слаў. То можа ён год перад вайною [перад заканчэннем], і тожа ж помню, як мама, сабраліся ўсе жанчыны і пайшлі недзе ў Любчо варажыць. І ўсё жанчынам тое казалі: “Мужык пагіб”, тое: “Сёння цяляграма прыйдзе, ён тожа пагібішым будзе, яго няма”. Дайшла очэрэдзь да мамы, яна кажа: “А вот ваш муж, жыве ваш чалавек, вы не плачце, ён жывы”. Так яна кажа: “Ну як жыве? Столькі гадоў няма ні пісьма, ні слаўца, ну нічога няма. Людзі прысылаюць пісьма, а ён — нічога”. — “Не, ён жывы, і ўсё”. Тады яна ўжо казала, сасніла сон. Паднялася на раныцы і кажа: “Дзеці, мусіць, такі праўда — бацька наш жыве. Сасніла сон, што месяц надта хораіша свяціў у нашу хату”. І ў той дзень яна палучыла ад яго пісьмо. Гэта, можа, на трэцім ці на чацвёртым годзе вайны яна палучыла ад яго пісьмо, што ён жывы, што ён жыве. І тады ўжо, як кончылася тая вайна, вайна ў 45-м годзе кончылася, а ён прыйшоў дадому, на верна, год, можа і болей дзяржаў яго немец, не пускаў яго дадому. Хацеў, каб ён там астаўся. Ды дзе ж ён астанеца: пяцёра дзяцей. Як ён прыслаў пісьмо, яна ўжо адпісала, што ўжо радзіўся сын. І мама яго назвала Валодзяю, ўжо ў чэсць мужыка. Кажа: “У мяне пяцёра дзяцей, і радзіўся сын. Я яго не бачыў. Ні ў якім случаі не астануся”.

Ён ужо вярнуўся да нас з вайны. То я помню, мы ў тым самым хляве, мой гэты брат меншы стаяў за сталом. Дзе ж тое было што? У сарочцы стаяў, як сёння помню, як сукенка, як сарочка, неку мама, можа, як яна сасцібала, пашыла. І ўвайшоў тато ў шынелі і за плячыма веічмяшою, два чамаданы ў руках. То брат гэты меншы схавався гэта, пад кравець схавався, і не маглі дастаць яго: то гэтак плакаў.

А мама ў людзей, Цопкала там па-суседству, пайшла да іх, як іх называлі бичэ такія, цэп тою малацілі. І я, помню, паляцела бягом казаць маме, што тато прыйшоў з вайны. То мама ляцела, як сёння помню, прадстаўляеце, можа дзесяць раз упала, на зямлю яна падала. Ступіць і ўпадзе, ступіць і ўпадзе, ступіць і паваліцца... прыйшла тая мама, вярнуўся ён. Ужо ўсе людзі папрыходзілі з вайны, а яго ўсё роўна яшчэ немец не пускаў. Тады ён прыйшоў з вайны, канчаў ужо хату ставіць, гэты зруб.

І помню, у першы клас я пайшла, і кончылі тую хату, ён кончыў. Яны неслі тую машыну, а я перад імі з букваром ляцела. Перша ляцела туды, у тую хату, вот гэта мне яшчэ помніцца.

[Бацька] усё врэмя старшым конюхам быў. Шыў, ніхто нічога [не гаварыў]. І тая машына нямецкая Зінгер, я аддала людзям... то прыезджалі да яго шыць гэтыя сапаге, то прыезджалі сапаге, перадке гэтыя шыць да яго на машыну, бо нідзе гэтакай машыны не было, шыць. А хто яму падарыў, а дзе ён узяў тую машыну, я не знаю. Но яна, тая машына, у яго, як я помню, асталася, тая машына нямецкая.

Як пазнаёміліся [з мужам]? У сястры, пайшла картошку рэзаць, а брат яго трактарыстам рабіў, і той чалавек трактарыстам рабіў. Сястра ў

роддоме, дваюрадная, дзіцятка нарадзіўшы была. Мужык яе прыехаў, мяне з Антонаўкі забраў, каб я картошкі нарэзала вясною садзіць. А брат гэтага самага мужыка майго ўбачыў мяне, прыйшоў дадому і кажа: “Вот я жонку табе знайшоў”. Цяпер ужо год, знаеце. Кажа: “Ды красавая, яна як на стаўніца, а якая грамадная, як пагаварыць хораіша ўмее”. І вот прывёў яго ў сваты да мяне...

Я асталася сюды, у гэту хату з 65-га года. Ой, Божа-Божа... Гэта мужава хата, радзіцелей. Тут печ стаяла, а тут быў карыдор, бальшэзны-бальшэзны быў карыдор. А тут во пярэдняя хатка была. А хата была, вядома, пасля вайны, Божа, на сталё шашаль точыць. Спімо мы, на раныцы праснімемся, падымемся і на нас сыплецца, і на падушку, і на нас, і на ўсё сыплецца гэтая ўся патруха, усё са столі сыплецца. Гэта сыну майму было 9 месяцаў першаму, хлопчык нарадзіўся. Я на мужа кажу: “Пеця, знаеш што...”, а ў майго бацькі было накупляна дзерава, ён хацеў яшчэ трохсцен прыстаўляць. Я як сказала, як мы жывём, якая тут [хата], паталок, якое тут усё, так ён кажа: “Знаеш што, Лёля, забірайце гэтае дзерава і перарабляйце хату”. І пакінулі адзін толькі вянок, а страху стаяла на падпорох, страху. І мы гэтым новым дзеравам дарублівалі, рубілі гэту хату. І ўсю гэту дарабілі яе даверху, і тады я ўжо закамандавала: печ выкінулі сюды. Закамандавала я зрабіць тут камнату [паміж пярэдняй хатай і кухняй].

А жылі ж і свякруха, і свёкр, і я з мужыком, і трое дзяцей: сем душ. Ні мы біліся, ні мы судзіліся. Цяпер людзі, усе м цесна жыць... А я пражыла, са свякрухай пражыла, яшчэ муж пагіб мой, яшчэ 7 гадоў жыла мая свякруха. І тая ж сям’я. 27 гадоў будзе ўвосень, як муж пагіб.

І мы гэту хату дароблівалі, гэту хату ўсю перарабілі. Так мала гэтага. Так у сараі не маглі дзвэрэй адкрыць. Ломам свёкр падніме, адкрые дзверы, загонім карову, апусцім, апяць дзвэрэй не адкрыеш. Сталі адкідаць, сарай адкінулі. Зрабілі вот тут, перарабілі. Тады закамандавала летнюю кухню. Летнюю кухню пастроілі. Усё парабілі. Калодзец дома выкапалі. Як усю работу парабілі, так ён пагіб. Жыць не было з кім. Як ён абіжаўся, мне кажа: “Лёля, мне надаела тая стройка. Усё ты нешта прыдумоўваеш, строім, строім. Мне гэта ўсё надаела”. Я кажу: “Пеця, зато жыць нам патом будзе добра. У нас жа ж, — кажу, — трое дзяцей расце. Нам трэба будзе свадзьбы рабіць, провады, бо два хлопцы і дзяўчынка меншая. Нам тады будзе добра жыць”. А тады ўжо яго не стала...

Дзякуй Богу, усе харошыя. Бог пажалеў мяне, што дзеці добрыя».

З успамінаў Бушма Алены Уладзіміраўны, 1940 г. н., в. Асташына

Мастак Аляксандр Сільвановіч

Асташына і наваколлі сталі крыніцай натхнення для гродзенскага мастака **Аляксандра Сільвановіча**.

Нарадзіўся ён 17 чэрвеня 1965 г. у г. Гродна.

1976–1982 гг. — вучыўся ў Рэспубліканскай школе-інтэрнаце па музыцы і выяўленчым мастацтве (г. Мінск).

1987–1992 гг. — вучыўся ў Беларускай Акадэміі мастацтваў на адзяленні манументальна-дэкаратыўнага мастацтва (г. Мінск).

1996 г. — прыняты ў Саюз мастакоў Беларусі.

2000 г. — прэмія Гродзенскага аблвыканкама «За творчыя дасягненні ў галіне культуры і мастацтва» ў намінацыі «Лепшы мастак года».

1992 г. — з гэтага года жыве і працуе ў Гродна. Работы знаходзяцца ў калекцыі Музея сучаснага мастацтва (Мінск), Полацкай мастацкай галерэі, у прыватных калекцыях Беларусі і замежжа¹⁸³.

Яго дзяды і прадзеда былі родам з Асташына, Загор’я-Сенненскага. Абодва дзяды Аляксандра Сільвановіча, і па матчынай, і па татавай лініі, ездзілі ў ЗША. Шмат працавалі там, каб купіць ўчасткі пад Навагрудкам, нямногае атрымалася захаваць, калі прыйшлі цяжкія часы...

Іх любоў да роднай зямлі на генетычным узроўні перадалася дзецям, унукам. Аляксандр ахвотна адпраўляўся кожнае лета ў Загор’е-Сенненскае і Асташына. Пасвіў кароў, хадзіў на сенакос, уважліва слухаў апавяданні вяскоўцаў пра мінулае. Калі пасля школы-інтэрната першы раз паступаў у тэатральна-мастацкі інстытут, па мове выцягнуў вольную тэму і вырашыў расказаць пра Навагрудчыну. Напісаў, як ездзіў з Гродна на радзіму прадзедаў і дзядоў, якія славутасці сустракаў па шляху, уключыў у сачыненне гістарычныя факты. Любоў да «Бацькаўшчыны» ў той час была не ў гонары, і, можа, менавіта таму ён не прайшоў адбор. У другі раз Аляксандр падаў заяву ў ВНУ пасля службы ў войску, на выдатна вытрымаў экзамены і паступіў на аддзяленне манументальна-дэкаратыўнага мастацтва ў вельмі моцную групу.

«ВНУ скончыў у няпростым 1992 годзе. Мог застацца ў сталіцы, але не захацеў. Па-першае, мастацкі камбінат губляў былую моц. Па-другое, вельмі цягнула ў Гродне. Нават цяпер, калі паездзіў па свеце, не хачу жыць нідзе, акрамя нашага горада», — прызнаецца мастак. Пачынаў

дызайнерам-афарміцелем у «Гроднаэнерга» (і сёння ў інтэр’еры санаторыя «Энергетык» захаваліся элементы, створаныя Аляксандрам Сільвановічам). Адначасова шмат пісаў, выстаўляўся ў галерэі «У майстра», за мяжой¹⁸⁴.

Выстаўка Аляксандра Сільвановіча «Фамільны альбом» (гродзенская галерэя «Крыга», 2012 г.) — пра гісторыю яго сям’і, якая ідзе ад Шкляраў, Лазоўскіх, Турайкевічаў, што жылі на Навагрудчыне. Аляксандр называе не толькі прозвішчы, але і мясціны — Загор’е-Сенненскае, Любча, Асташын, а таксама тыя кропкі на мапе свету, куды беларусы ехалі па шчаслівую долю, — Філадэльфія, Нью-Йорк.

Мова жывапісу дазваляе перадаць гэту гісторыю адметнымі колерава-выяўленчымі сродкамі: свае пластычныя прыёмы мастак запазычвае з народнай творчасці — ткацтва, разьбярства, пляцення з саломкі, ганчарства. Семантычная сістэма яго работ выяўляецца праз асобныя фрагменты, што нагадваюць арнамент, а ў спалучэнні ствараюць закадзіраваны аповед пра існаванне чалавека ў натуральным асяроддзі. Уключаныя ў сюжэтны кантэкст графічна стрыманыя вобразныя элементы ўзыходзяць да адвечных паняццяў, што на генетычным узроўні засталіся нам у спадчыну: гэта дрэвы, дамы, звыры, птушкі... У структуру твора натуральна ўваходзяць старыя фамільныя фотаздымкі — чыстыя і светлыя мужчынскія і жаночыя абліччы кранаюць гледача, бо ў кожнай сям’і беражліва захоўваюцца непадуладныя часу выявы. Філасофскую ідэю яднання ўсяго жывога ў свеце ўзмацняе спакойны каларыт, што спалучае фарбы няяркага беларускага сонца, узаранай глебы.

Фантазія мастака пранікае ў глыбіні возера Свіцязь: на яго паверхні плаваюць пясчотныя лілеі, а на дне хаваюцца хуткія рыбка, гнуткія водарасці і загадкавыя замкі са шлейфам прыгожых легенд. Спакой воднай роўнядзі парушае толькі ладдзя часу, што праз гады нясе ў сабе цяжар людской памяці.

Праз улюбёную раку Валожку вяскоўцы гадамі вадзілі свае статкі, а на палатне Сільвановіча рагатыя бычкі нібы застываюць на стагоддзі. Адвечнасць і нязменнасць жыццёвых працэсаў падкрэсліваецца аўтарам праз фрызавасць кампазіцыі, гармонію рытмічных паўтораў піктаграфічных элементаў.

¹⁸³ Сільвановіч Аляксандр // Гродзенская абласная арганізацыя ОО «Белорусский союз художников» [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://art.grodno.su/art-iskusstvo/silvanovich-aleksandr.html>. — Дата доступа: 10.04.2014.

¹⁸⁴ Антонова, А. Счастливы вместе / А. Антонова // Гродзенская праўда [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: <http://grodnonews.by/ru/0/18963/news>. — Дата доступа: 10.04.2014.

Для ўвасаблення Лаўрышаўскага манастыра — намоленага многімі пакаленнямі месца і сімвала Навагрудчыны — аўтар выбірае арыгінальнае архітэктанічнае рашэнне, што дазваляе пластычнай выяве старажытнага помніка станавіцца рухомай, прыналежнай адвечнай прасторы і адвечнаму часу.

Свет родных мясцін убірае ў сябе самыя звычайныя, але дарагія сэрцу мастака ўспаміны-ўражанні, якія працягваюць сваё жыццё ў работах «Ламавік», «Бэры», «Бульба», «Ружы, макаўкі, райскія яблычкі». Маленькі вазонік бягоніі — такі пазнавальны прадмет на вясковым акне з бялюжкімі фіранкамі — здольны выклікаць пачуццё жалбы па нечым вельмі асабістым, але назаўсёды страчаным.

Праз умоўна-сімвалічныя вобразы аўтар распавядае старое сямейнае паданне пра ваўка і сабак, а свойскі кашлаты дуб у яго інтэрпрэтацыі набывае значнасць дрэва жыцця.

Знешняя структурная пабудова шэрагу кампазіцый нагадвае старыя абразы з іх цэнтральнай выявай і характэрнымі клеймамі з дадатковай інфармацыяй на палях. Размяшчаючы такім чынам далёкія ад сакральных сюжэты, аўтар працуе на больш глыбокае раскрыццё зместу. Сільвановіч тактоўна апялюе да нашых устойлівых унутраных асацыяцый, звязаных з рэлігійнымі ўяўленнямі, імкнецца эстэтычна ўзвысіць будзённыя рэчы і праявы часу маленства, калі ён, ураджэнец Гродна, праводзіў усё лета на вёсцы.

Аляксандр Сільвановіч здолеў узрушыць глядачоў сілай свайго ўнутранага пасылу: ён надаў бытавому боку жыцця высокае абагульненне і цвёрдзіў свой маленькі Эдэм дзяцінства. Нездарма ж у элегантнай галерэі «Крыга» разгарэлася бурная дыскусія наконт таго, як жа насамрэч называецца прылада, якой таўклі свінням бульбу: таўкач ці сякач?..¹⁸⁵

¹⁸⁵ Загідуліна, М. Закадзіраваны апавед. «Фамільныя» ўспаміны Аляксандра Сільвановіча / М. Загідуліна // Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Культура і мастацтва» [Электронны рэсурс]. — 2013. — Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&DomainName=mast&id=1061>. — Дата доступу: 10.04.2014.

Заклучэнне

Вывучэнне вёскі Асташына паказала, што яна мае багатую гісторыю і культуру, аднак маладаследаваную. Вынікі працы могуць атрымаць шырокае прымяненне:

- для павышэння зацікаўленасці прафесійных гісторыкаў у даследаванні пэўных перыядаў гісторыі вёскі, напрыклад правядзенне археалагічных разведак мясцовасці, а пасля і раскопак, вывучэнне фундаментаў разбуранай Свята-Пакроўскай царквы на могілках, рэстаўрацыя сядзібнага дома, даследаванне асаблівасцей побыту вяскоўцаў савецкага перыяду; вывучэнне жыцця асташынцаў, розных мадэлей паводзінаў і псіхалогіі асобы пад уладай Польшчы, падчас нямецкай акупацыі і інш. Дадзеныя накірункі цалкам адпавядаюць новым метадалагічным падыходам, якія развіваюцца ў сучаснай гістарыяграфіі: гісторыя паўсядзённасці, мікрагісторыя, гендэрная гісторыя, псіхагісторыя і інш. Даследаванні, праведзеныя ў іх межах, дазволілі б па-новаму паглядзець на жыццё вёскі;
- пры падрыхтоўцы да святаў вёскі, традыцыя правядзення якіх адрадзілася ў апошні час;
- як крыніца інфармацыі для арганізатараў аграэкатурызму, як база, на аснове якой магчыма пабудова экскурсійных маршрутаў для турыстаў;
- для выхавання патрыятызму і цікавасці да гісторыі роднага краю шляхам выкарыстання матэрыялаў пры падрыхтоўцы і правядзенні выхаваўчых мерапрыемстваў у школах. Актывізацыя ўвагі вучняў на пэўных момантах з гісторыі вёскі Асташына мае мэтай выклікаць асацыяцыі з гісторыяй роднай вёскі, стымуляваць вучня на пошук звестак пра вёску ў цэлым і пра сваю сям'ю, да наладжвання кантактаў са старэйшымі пакаленнямі сям'і;
- для актывізацыі даследчай дзейнасці вучняў, фарміравання навыкаў пошуку і апрацоўкі інфармацыі, працы з рознымі відамі крыніц (матэрыялы архіваў, музеяў, бібліятэк, інтэрнэт-рэсурсы, вусныя апаведы людзей), знаёмства з рознымі метадамі даследавання: агульнанавуковымі і спецыяльнагістарычнымі;
- можа актывізаваць выхадцаў з Асташына да захавання агульных успамінаў, агульнай спадчыны і развіцця роднай вёскі.

Дадатак 1

Дыбоўскі Уладзіслаў.

Беларускія прыслоўі з Навагрудскага павета

Аўтар прыводзіць 746 прыслоўяў, запісаных у Навагрудскім павеце, і далучае 22 прыслоўі, дасланыя Аляксандрай Басаржэўскай з Лагойска Барысаўскага павета. У тэксце яны пазначаны літарай **Л**. Сярод прыслоўяў 92 (пазначаны зоркай — *) цалкам аднолькавыя з тымі, якія знаходзяцца ў зборы графа Тышкевіча, і 34 падобныя, аднак выказаныя крыху іншым спосабам (пазначаны крыжыкам — †). Такім чынам, 1/6 частка прыслоўяў з Навагрудскага павета агульныя з прыслоўямі Барысаўскага павета. Гэта прыслоўі, найбольш ужываныя беларускімі людзьмі. Шмат прыслоўяў агульныя з украінскімі, а вось польскія і рускія сустракаюцца рэдка.

Захавана лацінская транскрыпцыя, якая выкарыстоўвалася У. Дыбоўскім пры запісе фальклору, бо найбольш дакладна перадае моўныя асаблівасці жыхароў рэгіёна, а пераклад на сучасную беларускую мову можа прывесці да страты дадзеных рысаў.

Друкуюцца па выданні: Dybowski, Wł. Przysłowia białoruskie z powiatu Nowogrodzkiego / Wł. Dybowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1881. — Tom V. — S. 3–23.

1. Abiecanka cacanka, a durnomu radaść.
Aboje raboje.
Abŷ biedà, broszy buduć.
Aby haławà, to szòludzi buduć.
Ad baradŷ da wadŷ trŷ piadzi, nahnisia dy napisia.
Ad czahò kazàk hładok? — padjèu dy i nabok.
Addàj rukami, a chadzi nahami.
† Addàj żonku, a sam u sałòmku.
* Adklàd nie idziè u ład.
10. Ad licha cicha, a dobrà nieczuwać.
Adnamù szczaście rakoju pływie, a druhi u nieszczaści cely wiek żywie.
* Ad napaści nie prapaści.
Adnà saroka z kustà, to druhaja na kust.
Adno wosimnancać, a druhoje biez dwuch dwadcać.
Adnŷ pàciery piered wajnòj, dwa pływuczy na more; a kali maisz żanicsa zhawary niaboże troje. (L)
* Ad przybytku haława nie balić.

- * Ad-siùl haraczò, ad-tiùl balaczò.
Ad stàraści i ad śmierci nima lakarstwa.
Adzin prut boleĳ jak dziesiać ruk.
20. Ahladziełasia niawiestka u siem hod, szto suczka biez chwastà.
Ahladziełasia Lach, jak trasca u nahàch.
A jakże tabie u bałocie? jak prywŷk, tak i dobra. (L)
Ani chleba, ani ukusić czym.
A szto moj miłŷ caru, ni hroszy ni tawaru.
A szto tabiè za chwaroĳa.
Aszukàu jak żyd Bòha.
Ażanisia, kiepska; nieżanisia, kiepska.
Ażaniùsia — akpiùsia; żonka pamierła — wykpiùsia.
* Baba z kalòs, kalòsam lachczèj.
30. Bàczyli woczy szto brali, a ciapièr płaczuć, choć pawyłażcie.
* Bahàtomu czort dzieci kałysze.
Bahàtomu czort u kaszu siere.
Bahàty jak ziamlà.
Bahàtomu kraść, staròmu łhać.
Bałòta biez czartà niabudzia.
Barbara (4/XII) nòczy urwała.
Baśnia z kamarà wŷraście na wałà.
Biadà, dy i hòdzie.
Biary i atrasàj.
40. Bić, bić i duchu słuhać.
Bić i duchu słuhać, a kali bzdzić, to iszcze bić.
Biedà adnà niachodzić.
Biedà! choć ty sieŷszy płacz.
Biedà! choć zuby na palicy kładzi.
Biedàk jencyć uzdyhaje, Boh jamù taczki papichaje. (L)
* Biedà pa biadziè jak pa nitce idziè.
Biez dawodu i wojsko hinie.
* Biez padżogi drawà nie haràć.
Bjucsza za miaszòk, a miaszòk paròżny.
50. * Bliższaja kaszula, jak kabàt; albo: Bliższaja saroczka, jak kaftàn.
Boh dàjè, Boh biarè.
Boh dàu cielà, a nie dàu chlewà.
* Boh nie cielà, znaje krucielà.
Bohu malisia (v. niehraszy) i czorta niahniewaj.
Boha chwali i czorta niahniewaj.
* Bob wysoka, pan daloka.
Bòrzdaja rabota, czortu u karŷć.
Borzdŷ sam nabiażyć, a cichoha Bob naniasie.
Brachlawaĳa baba, jak suczka.

60. Bresze jak sabaka.
Bubka, bubka prywieła.
* Bùsieńki, bùsieńki — aboje hałusieńki.
Byle za łuki, to choć u katòŭskije ruki.
* Byù koń, de zjèždziusia.
Byù piùniczym, a ciapièr niczym.
Cely dzień kasiù siena, a za wiecier kazà zjèła.
* Chacielab duszà da raju, de hrachi niepuskajuć.
Chamùt nie duhà, ja tabiè nie słuhà.
Charòszaje liczko, sracce nieupakòj.
70. Charòsz, nimà czahò kazàć.
Chicier jak czòrt.
Chicier Żmicier.
Chitro mudro, nie wialikim kosztam.
Chleb jesz, a druhomu dawaj.
Chleb jesz i druhomu daj (v. niezalèj).
Chleb spieklà, kab janà sa dwarà ucieklà.
Chleb świeży, dobry da jeży.
Chociesz chleba, padskòcz pod nieba.
Chòczecsa mnie tak, jak bahàtomu umiràć.
80. Choć balùszczeje, de minùszczeje.
Choć haunò klepàć, byle hroszy łapàć.
Choć hoło, de wiesioło.
Choć horka, de pàtoka.
Cboć hryża, ale szyja ryża.
† Choć jamù koł na haławiè chesz, to nieuhaworysz.
Choć muž jak łapeć, byle za nim nieplàkać. (Ł)
Choć nieujeżna, ale uležna.
Choć usrajsia, de niepadajsia.
Cboć widàć, de daloka dybàć.
90. * Choć za wałà, byle doma nie byłà.
† Chto biadù pierabùdzia? adnà miniè dzièsiac bùdzia.
Chto biez rachunku żywìè, toj biez parý umiraje.
Chto borzda jeść, toj borzda i robić.
* Chto-by dziatła wiedaù, kab nie doùhi nos.
Chto chodzieć u fraku, toj pojdzie w sałdaty biez braku.
Chto darohu prastuje, toj u domu nie naczuje.
Chto duższy, toj pruższy (v. lepszy).
Chto kahò lubiç, toj tahò czubić.
Chto kahò nahniè, toj tahò nabjè.
100. * Chto koñmi mieniaje, u tahò chamùt hulaje.
* Chto maje statek, toj maje i upadek.
Chto na żonku uzià charòszuju maładzicu, toj dla wierabjòù pasiejaù pszanicu.

- Chto niajèù piaczeni, toj wantrobie rad.
Chto niedbaje, toj trascu maje.
Chto nosić, toj niaprościć.
Chto pa abiedzia nieaddýsze, tahò Boh za świniù zapisze.
Chto pajechaù na cianki, toj pajedzia try dziańki.
Chto pierszy, toj lepszy.
Chto pozna pryjeżdżaje, toj kości ahryzaje.
110. * Chto skup, toj niahłup.
Chto swajhò dabrà nieścieražè, tamù kijom pa špiniè.
Chto świniù maje, toj niadzielku znaje.
Chto szmaruje, toj i jedzie.
Chto usraùsia, toj przyznaùsia.
* Chto zabjè babrà, toj nie maje dabrà.
Chto z kahò (v. z biadý) śmiajecsa, tamù rot pa uszy razarwiecsa (v. razdziarecsa).
Chto z kim, a pop z Kaškaj.
Chto z panòŭ pan, tahò dzieci paniata.
Chto z rùk hladzłć, u tahò proćma siadzłć.
120. Chto żywìè biez zapasu, toj hinie biez czasu.
Chwarobu ty budziesz mieć.
Chwigu tabie u nos.
Ciapièr praùdy nimà, praùda pamierła.
Ciapièr żyć papàm i waùkam.
Ciarpl Hryşzka, spasiòn budziesz.
Ciarpi kazàk, atamanam budziesz.
Ciażka! nieśnièdaùszý nieparywajsia.
Cicha jedu, niaşwiszczù; a najèdu, niaspuszczù.
Ci miła, ci niamiła, kali zapłaciù to treba zjeści.
130. Ciomna, choć palcam u woka.
† Ciòmnaja nocz, choć z czužòj żonkaj procz.
Ci pry Prakopie, ci biez Prakopa.
Ciż dzieła waùka u łes niaici.
Czahò czercie u bałocie siadzisz? — bo prywyk.
Czaławièk hałodny da niczoha niazhodny.
Czaławièk siwieje ad haławý a sabaka ad mordy.
* Czamù nie hulàć (v. nie szalèć), Kali prystupje.
Czaszy czorta redkim, kab nie udràć.
† Czerez siłu koń nie ciahnie.
140. † Czort łapci staptàù, pakùl takuju paru dabràù.
Czort nie. woźmie, a Bobu niapatrebien.
* Czort piwa warýù i saładziù atroksia.
* Czużymi rukami żar zahrebàć.
Czym bahàt, tym i rad.
* Czym chata babata, tym rada.

- † Czy pniom pa sawiè — to sawiè biedà, czy sawòj pa pniu — to sawiè biedà.
Czytaje jak repu hryziè.
Czysta Pierepieczajka (baba gadatliwa).
Czyż woczy drać, kali niachoczuć brać.
150. Czyż zà łob wiaści, kali niachoczuć iści.
Da czużoha prosa niatyczyć nosa.
* Dahaniaüşy nie nacaławacsa.
Daj Boże majemù dziciaci rozum na pièradzie, szto w muzykà na zadzie.
Daj Boże mnie, a nikamù nie.
† Daj Boże nàszamu cielaci woùkà dabnaci (v. pajmàci).
Daj Boże spażyć szto u ludziè lażyć, a swajò i biahuczyć zjem.
Daj Boże za mòłodu kości hryżci, a na starać mięsa jeści.
† Da Mikoły (6/XII) nimà zimý nikoli.
Da parý zban wadù nosić, uszka adarwiecsa i zban razabjecsà.
160. Daroha choć katòm kaci.
Daù Boh hości, haspadàr pażywiùsia.
† Daù Boh dzietki, dać i na dzietki.
Daù-by na malebin, de sabiè potrebien.
Daù drała; *albo*: daù drapakà.
Daüşy abroku, dasi kijom pa boku.
Da zajca stralèc i da dzieùczàt maładzièc.
* Da Zmitra (8/XI) dzieùka chitra, a pa Zmitry choć dupu wytry.
Dla żonki daroha adnà, prosta ad paroha da kòmina. (Ł)
Dobraja daroha, choć miortwych srać wazić.
170. † Dobra jahò pa śmierć pasyłać.
Dòbraja ptàszka u swajò hniazdò niabrudzić.
Dòbraje siena: kab pascàù, to i pop by zjeù.
Dòbramu usiudy dobra.
Dobra pieć lałòm, za czużým stałòm.
Dobra z tym pabicsa, chto Boha baicsa.
Dureń dajè, a razumny biarè.
† Dureń jak warona, a chicier jak czort.
Durný jak chamùt.
Duszà chesnakù nia jeła, to i nic waniaje (nie śmiardzić).
180. * Duszà nie krywaja, szto daù to prymaje.
† Duszà rahàtaja, ciazko z ciełam razstajecsà.
Duszà z Bohom razhawàrywaje (mówią kiedy się komu odbija w gardle).
Dwa Jurji i abadwa durni: adzln hałodny (11/23 Kw.), a druhi chałodny (4/16 Lut.).
Dwom panàm nie służý.
Dziacièj jak bobu.
Dziakuj Bohu za abièd, szto padjèù darmajèd.
Dziarý łyka, pakùl dziarecsa.
Dziarżysia z waronaj i wierabjòm, szto u wýraj nielaciàc.

- * Dziarży siena da Mikoły (9 Maja), nie pabaiszsia zimý nikoli.
190. Dzie nimà bajaźni, tam nimà pryjaźni.
Dzietki padrašli, chatku raztrašli.
Hadka zjeść, žal pakinuć.
Haława nie buławà, mozgi nie piławiny.
Hałodny jak sabaka.
† Hałodnamu chleb (v. mięsa) na umiè, a sýtamu raj.
Hanarysty, ale od majątku czysty.
Haspadaryć jak świnià w aharodzie.
Haùnò sabàczje.
Hawarýù-by katòk, de jazýk karatòk.
200. Hawarýù-by pa polski, de jazýk koński.
Hawarý woùcze pàciary.
Hawore jak bobu abjèüşysia.
Hawore jak z listu biarè.
† Hdzie ciabiè lubiać, tam nie uczaszczàj, a hdzie nialubiać tam nikoli nie bywàj.
Hdzie ciesna, tam pacieszna.
† Hdzie czort niaùzmože, tam babu szle.
Hdzie drowa rubajuć, tam treski letajuć.
Hdzie drowa siakùć, tam treski latùć.
Hdzie hrech, tam i pokuta.
210. Hdzie jest prybytak, tam jest i ubytek.
Hdzie kòratko tam rwiecsa.
Hdzie miód, tam kaüşzòm biarý.
Hdzie mnoha nianiek, tam dzicià biez nosa.
Hdzie my z huznòm, tam pùha z uzłòm.
Hdzie nia kiń, tam klin.
Hdzie pjuć, tam i ljuć.
Hdzie pjuć taùkaczý, tam nosa niatyczyć.
Hdzie stan, tam i siła.
Hdzie uròd, tam i umałòt.
220. * Hdzie waha, tam sporu nimà.
Hètaho z palca nie wýsmakczesz.
Heta waùkù nie pièrszaja zimà.
Hładka jak aładka.
Hoły razboju niebaicsa.
Hòłaja kostka i sabace niamiła (v. niezdaćcsa).
Hoły u hòłaho paležàć prosić.
Hop Marjanka! try dni świata.
Hòrkaja rečka, de jadùć; licha zàmużem, de idùć.
* Horka zjeść, žal pakinuć (v. wýplunuć).
230. Horsz kali baiszsia, bo i licha nie miniesz, tolki nadrażýszsia.
Hość nie dmisia, jesz szto u misie.

- Hość pierszy dzień złoto, druhi dzień srebro, a na treci miedź i da domu jedź.
 * Hramnjcy, (14/II), zimý paławicy.
 Hrech duszu muczyć, ale pàciera uczyć.
 Hrech nie biedà, ale moŭka niecharasà.
 Hroszy jak u żyda.
 Hukni na les, to i les abazwiecsa (v. adhukniè).
 Huli babuli, de i w łapci abuli.
 Huź, kali moj muž; a kali czużý, to niarùsz.
 240. I dumna i szumna a u piatki zimna.
 Idù z kutà, chap za kotà.
 * Iija (20/VII) narobić hnijà.
 I liczònaje woŭk biarè.
 I paszyła i nadziela i na babku pahladziela.
 I sioja j toja.
 I u adnòj że matki niaròunyje dzietki.
 * Iwàn zarabiù, Iwàn ścierabiù.
 Iwàn zarabiù, Iwàn zjeù.
 Ja hètaju biadù, palcam razwiadù.
 250. Ja i ty, dwa bratý.
 Ja na heta nie doktor (v. nie majster).
 Ja nie koszka, znaju troszka.
 Jakaja papraducha u kudzieli, takoje pałatnò tam bieli. (Ł)
 Jak asinka zatrasiecsa, tadý wolik napasiecsa.
 Jak awieczki stryhùć, to baràn trasiecsa.
 * Jak chto chce, tak pa swajemù bačku płacze.
 Jak daczakaŭsia chleba, to bački nia treba.
 Jak huknièsz, tak i adhuknùć.
 Jaki Chomka, takaja jahò żonka.
 260. Jaki monastýr, takaja miłostynia.
 Jaki pan, taki kram.
 Jaki z ciabiè machanik.
 Jak łhàć, to jak książkę czytać, a jak płacić, to jak dureń stajić.
 Jak miadźwiedź zdoch, to i dudy u miech.
 Jak miadźwiedź zdoch, to dudù ab ziemlu.
 Jak na miadźwiedzia szyszka upadziè — to jon warczyć, a jak cèłaje drewa — to jon maŭczyć.
 Jak na pahibiel, bokam ab zydel.
 * Jak niajeù, to niemòh; jak padjèù, to ni ruk ni noh.
 Jak nimà to i sam Boh niawoźmie. (Ł)
 270. Jak pan paznàù bunt, muzyk funt, a żyd grunt, — to užò dabrà na świecie nimà.
 Jak paścièleszsia, tak i wýspiszsia.
 Jak paszòù tak i sieù.
 Jak pazyczàć, to woczy jak u sakoła, a jak addawàć, to jak u sawý.

- * Jak pjan to kapitàn, a jak prasplusia to i świni bajusia.
 Jak pje, to jak u boczkù lje.
 Jak siła słabaja, to i dola błaħaja.
 † Jak u bruszniczy czyrwònyje boka, tadý parabok našpić woka.
 Jak za hrosz abaranak.
 Jamù załatýje kozy skaczuć.
 280. * Jazýk i Kijewa dapytájecsa.
 Jazykò m bałtáj, de rukàm woli nie dawáj.
 Jèduczy — jèdziecsa.
 Jeść i pje, a licha myślić. (Ł)
 Jest chleb, soku nimà; jest sok, chleba nimà.
 † Kab ja karalòm byù, tob na pieczy ležàù, bliný u sała maczàù i jeù.
 Kab ja sto rublòù (v. hroszy) mieù, tob karalù szapki niesnimàù.
 * Kab na panski rozum czaławièk chitrašci niamièù, tob prapàù.
 Kab nia huba, to byłaby szuba.
 Kab nie klin i nie moch, to ciešlab z hòłodu zdoch.
 290. Kab rybki zławić i sraczki (v. saroczki) niepamaczyć.
 Kab tabiè taki nos, jak ty praùdu kažesz.
 Kabyła dòbraja choć kudý.
 Kabyła z dziełom, żerabià biez dzieła.
 Kachannie i ad ražańca parwiè nieràz da tańca. (Ł)
 Kalà wadý chodziaçy, umòczyszsia.
 Kali chcesz chleba, to padskòcz pad nieba.
 Kali da ciabiè niapjùć, to ty niepierepiwáj.
 Kali dzicia na świet prychodzić, nowy kusòk chleba rodić. (Ł)
 Kali humnò ciaczè, to haspadàr z domu uciaczè; a kali chleù ciaczè, to jon aładki piaczè.
 300. Kali jeść, to i dupie cześć, a jak skupo, to ciarpi dupo.
 Kali jest cbleb to budùjsia.
 Kali jest hnoj, to budzia i łoj.
 Kali jest hròszy to prawùjsia.
 Kali jest katki, to bùdzia żyta poŭny kutkl.
 Kali jest, to szelèst, a jak skupo, to ciarpi dupo.
 Kali kamarnò to i chlebnò.
 Kali kažuć szto ty pjan, to kładzisia spać.
 Kali koń nie ciahnie, to duhà; a kali nie duhà, to puha.
 Kali kurèc, to nasi lulku i tytunièc.
 310. Kali lubisz katacsa, lubiž i sànaczkì ciahàć. (Ł. ros.)
 Kali majò nie u ład, to ja z maim nazàd.
 Kali maŭczù, to chaczù.
 Kali muki poŭna skrynia, to i świnià haspadynia.
 Kali muzykà wozmia ryć, to jon i lažuczý scyć.
 Kali na dware lod, to kawalù miód.

- Kali na hramnicy (2/II) piewień pad uhłom napjecsa, to na Jurja (23/IV) wolik trawý najecsa.
 Kalł na lod hrymić, to budzia wiasnà zimna.
 *Kali nam žanicsa, to i nocz mała.
 Kali na papuszkì zimna, to i na ćwìet budzia zimna.
 320. Kali na poli hołaj srakaj wýsiadzisz, tadý jaczmièń siej.
 Kali na sajety niestanie, to i drylik dõbraje ubranie. (Ł)
 Kali niaduż, to nie biarysia za huż.
 * Kali nia pop, nie ubirajsia u rzy.
 Kali nie ciapièr, to u czaćwièr.
 Kali nie najeũsia, to nie nallžeszsia.
 Kali nieumiejesz pawarczàć, to lepsz pamaũczàć.
 Kali oj, tadý doj.
 * Kali szancuja, to i Chalimòn tancuja.
 Kali u świni jest rohi, to nikomu nieustupić z darohi.
 330. * Kali uziãũsia za huż, to niekaży szto niaduż.
 Kali wiadziecsa, to i na szczepku pradziecsa.
 Kali zapłaciũ, to treba zjeći.
 Kali z rodu barawik, to leż bracie u koszyk. (Ł)
 Kamień na mieście mocham abraściè.
 Kamũ balić toj kryczyć.
 Kamũ harawàć, tamũ nieumiràć.
 Kamũ kłapatnò, a kamũ pałatnò.
 Kaniũ rasà, lepsz jak aũsà.
 Kapuściànaja haławà.
 340. † Karmi mukòj, a pojdzie rukòj.
 Karosta nie napàść, kamũ Boh daść.
 Karosta nie napaść, tolki u noczy spać nie dàść.
 Kasza, to paciecha nasza.
 Kaszel chwaroba nie lichaja, ale chata nie cichaja.
 Kawàl kleszczy trymaje, kab ruk nie papiècz.
 Kaziõnnaje i u ahniũ nie prapadziè.
 Kàždamu drazdũ, žal pa swajemũ hniazdũ.
 Každyb ihrãũ, kab dùdu abniãũ.
 Každy kulik, na swajom bałocie wialik.
 350. Kidàjecsa asòj u woczy.
 Kiń mianiè u hraz, to ja budu kniaż.
 Kinu rynu, dy pajdũ.
 † Kiń za sabòj, znajdziesz piered sabòj.
 Kolki adzin Mikoła (6/XII) daść śniehu, tolki druhi (6/V) daść trawy.
 Kołos szto zierniàt niemaje, u horu łob zadziraje. (Ł)
 Konny pièszamu nie tawaryszcz.
 Kõńskaje miasa, to zdarõwje nasze.

- Kroũ nie wadà, razlici szkadà.
 * Kruciaczy świat piarodziesz, ale nazàd ci wièrnieszsia.
 360. Krucić duchami.
 Kruci haławòj, kab nie dastàć piatlòj.
 * Kruci nie kruci, treba umiarić.
 Krucicsa jak cyhàn na kiermaszy.
 Ksiondz i doktor i u lesie z hòlodu nie pamrè.
 Kupisz niakupisz a patarhawàć możnà.
 * Kupiũ-by siałò, ale hroszy hałò.
 Kurwa kurwie, a złodziej złõdziaju niawieryc.
 Lèpszaja sinica u rukach, jak żurawièł pad niebiesami.
 Lepsz jechać pa siena, jak na wiasiela.
 370. Lepsz ustaròż (v. àsciaròż), jak waròż.
 * Lepsza starażà jak warażà, bo chto warażyũ, haławoj nałazyũ.
 Letom ceber wady a lżyka bałotà, u wõsiani lżyka wady a ceber bałotà.
 Letom i kaczkà praczkà.
 Lezia jak mucha u woczy.
 † Lichaja puha lyczànaja, a biez jajè horsz.
 Liżuczy nie najasisia, dahaniãjuczy nie nacałujeszsia.
 Lubić i kurczata i dziaũczata.
 Lubić jak sabaki dzieła.
 * Lubi żonku jak duszu, a trasi jak hruszu.
 380. * Ludziej słuchaj i swoj rozum miej.
 Łaska nie kalaska, sieũszy nie pajedziesz.
 Łydka nia hidka.
 Majò i u wadziè nie prapadziè.
 Majster z Mirà, hdzie porniesz to dzirà.
 † Maj, wałũ daj, sam na pieczku ucikàj.
 Mało mieli, bõrzdà zjeli.
 † Mamin dureń.
 Mamińki synòk.
 Mànicsa za more, a śmierć za placzymà.
 390. Matka dziciatka choć bje, to nie zabje.
 Matka kali bje, to uczyć.
 Maròz piaczè ahniòm.
 Maròz traszczyc.
 Miahka ściele, ćwiòrda spać.
 Mianiàć jak stralàć.
 Miera i wiera.
 * Mikoła (9/V) prawaje leto, Mikoła (6/XII) prawàja zima.
 Minũlisia tyja roki, szto panny bràlisia u boki.
 Miod nikoli haũnom śmiardzièć, a haũnò miodam pacbnuć niabudzia.
 400. Mnoha znaje, mało maje.

- Można tolki adným kuskòm udawicsa. (Ł)
 Mudrahâl, zjeù kurapatwu, a skazàù szto adhrýzlasia.
 Mužýk bahàt, jamù dobra; sabàka kasmàt, jamù cioplà.
 Mužýkù daj panstwa, a świni rohi, to nikoli dabrà niabudzia.
 Myślisz za mora, a śmierć za placzýma.
 My za wami z pirahami.
 Na baryszý, jak chcesz to braszý.
 Na biazrybje i rak ryba.
 Na Bielajrusi psczoły jak husi.
410. Nabožny, jak żyd padarožny.
 Na czužoje łas, a swajhò nie daść.
 Na czyjòm wozie jedziesz, tamù piëšienku piej.
 * Nad siratòj Boh z kalitòj.
 Na dwoje babka warażyła.
 Na dzień ładý, na wiek biadý.
 Na kahò Boh, na tahò i ludzi.
 * Na Macieja (8/III) zimà pacieja.
 Na Rusi pczoly jak husi;
 a dzirkaz jakaja? — malëńkaja;
 jakżesz janà ulezia?
 biedà każe, to musić.
 *Nasiarù bahaczù, jak swoj snop małaczu.
420. Nasiù woùk, paniašli i waùkà.
 Na strasznom sudzie, usim u sraku budzie.
 Nàsza Pòlska byłà dawniëj szmat bolsza.
 Nasz Piatruk nie cieciaruk.
 Nasztò hroszy, byle waśmaki byli.
 Nasz streł usiudy paśpieù.
 Nasztò nam tyje pistalety, kali stralàć niaumiejem.
 Nasztòż ty aźaniùsia, lepsz by ty udawiùsia.
 † Nàszyje dziadý, nie znali biadý, a nàszyje unuki nabiarcuca muki.
 † Na tabië Boże szto mnie niazhoże.
430. Na tabië na wiaroùku.
 Na toje jon Maskàl, kab kraù.
 Na usiàkaje czchanje nie nazdaròukajeszsia.
 Na wierbië hrùszy.
 † Na woùka pamoùka, a zajcy kabyłu zjeli.
 Na złòdzieju szapka harýć.
 Na żywòm miadźwiedziu szkury niakuplaj.
 Niabjè mužýk ale jazýk.
 Niachàj ciabië nikoli czaławieczne niebiarè trywoha,
 przez najmnìeszju szczalinu uchodźć łaska ad Boha. (Ł)
 Niachàj muz budzia jak szkarpetka, byle żonka byłà jak kwietka. (Ł)

440. Niachàj toj biaduje, chto wicinu ładuje.
 Nia hòleno a strýżano.
 Nia kijom to palenom, usiòż tym samym dremom.
 * Niakupiù bačka szapki, niachàj uszy mierznuć.
 * Niamiëj sto kop, a miej sto druhoù.
 Niamiëła baba klòpatu, to kupiła parasiò.
 Nia miłaho hościa i pirahi niamiły.
 Niamieckaja sztuka.
 Nia toj nasòk szto hladzić u piasòk.
 Nia tyczý nosa nie u swajë kalosa.
450. Niaumiejka spiaczè, kali muki ściaczè.
 † Niawiër kaniù u poli a żonce u woli.
 Niawiër, to nie aszukajuć.
 Ni Bohu chwała, ni czortu rožen.
 * Nichtò niawiëdaje, jak chto abiëdaje.
 Nichtò niawidzić jak siratà płacze, a jak skacze to usië.
 Ni czytàć, ni pisàć, na uràd wiadùć.
 Ni da ładu, ni da składu, pacałuj kabyłu z zadu.
 * Nie adzin Haurýło u Pòlocku.
 Nie adzin że czort.
460. Nie budź sałodki bo pieraližuć, nie budź horki bo pieraplujùć.
 * Nie chwalisia de Bohu malisia.
 Nie daj Boże jeździć na lëczanom koni.
 * Nie da soli, kali ihrajuć u basoli.
 Nie dla nas ananàs.
 Nie dla psa kiełbasà, nie dla katà sało.
 * Nie dziwo szto u karalà żonka charaszà.
 Nie jahò nosam, pałosam.
 * Nie kajsia rano ustaùszy i mòłodo aźaniùszysia.
 Nie kaniecznie papu jajecznia, zjeść i dziak.
470. Nie karàj Boże niczym, jak druhom lichim.
 Nie każy hoc, pakùl niepieraskoczysz.
 † Nie naszym nosam malinu klewàć.
 Nie na toje ja chleb spioł, kab jon za paròh uciòk.
 Nie oczýż drać, kali niachoczuc brać.
 Nie pierszynà kazakù wajnà.
 Nie pjom, nie hulajem a niczoha nie majem.
 * Nie pluj u wadù, bo tràpicsa napicsa.
 * Nie płàćić bahaty, ale winawaty.
 Nie prykraùszy nie prythaùszy nie budziesz bahàt (v. niepabahaciejesz).
480. Nie prythaùszy nie prykraùszy i nie prykruciùszy niczoha niabudzia.
 * Nie pry tabië pisano.
 Nie radzisia krasny, de radzisia szczasny.

- Nie słuchaj smaku a tkni u sraku.
Nie tarhuj katà u worku.
Nie tolkiż swieta szto u akniè.
Nie u tyja ruki upała, kab lażuczy spała, wýspiszsia i biahuczy.
Nie u swoj duch jeść (v. žre).
* Nie uważaj na urażaj, a żyta siej.
Nie wialiki spasi Boh.
490. * Nie zaradziū mak, pierabudzim i tak.
Nie zaŭsiehdà katù mašlennica.
Niežaŭsiody toj kaluczy bywaje,
chto szkuraj wòżyka padszywaje. (Ł)
Nie žaniūsia, dźwie saroczki; ažaŭsiusia, dźwie saroczki.
Ni rublòm ni dubjòm.
Ni ryba ni miasa.
* Ni sieła ni pała, daj (v. addaj) babie (v. baba) sała.
Ni siena ni abroku, ni dzieŭki pry boku.
Ni sjeŭ ni spiŭ i nie ažaŭsiusia; kali u niebia niabudziesz to wielmiż akpiūsia.
† Ni sszyć ni sparòć.
500. Nòsicsa jak kot z sałom.
Oczy jak łožki, niebaczuć ni troszki.
Pa Bohu lohak budziesz.
Paczciwy jak sabaka siwy.
Padjész u domu, usiudy uhaszczajuć; budź hałodny, wyhaniajuć.
Pa dobrym kusie wadý napjusia.
Pakłònami szuby niepaszyć.
* Pakùl cep, patùl chleb.
* Pakùl sonce uzojdzie, rasà woczy wyjeść.
Pakùl u pana u hubu, to u kùchara u dupu.
510. Pakùl z bahàtaho puch, to z bièdnaho duch.
Pakùl zdaròŭ to siem panòŭ, a jak zaniemòh to adzin Boh.
Pakùl žanicsa, zahoicsa.
Pakùl żywiész usiahò treba, a jak pamrèsz czatyry doszki i piaskù troszki.
Palaki byli hajdamaki; mała ab kraj dbali, dla tahò prapali.
Panie Hryhory szto dalej to horej.
Pani na usiè sàni.
Pan kładziè pieczàć, a muzyk hladzić adkùl zacząć.
Pan, szto i nosa krukum nie dastàć.
Pańskaja chwaroba.
520. Papadzià, skupindzià.
Papòwaja żonka, mièlnikowa świnka da akanòmskaja kabyłka usim dobra (v. usiè ròŭnyje).
Papòwyje woczy a wòuczaje horła.
Papraŭ synku, katý laziac; paprawiŭ synòk to i sabaki stali lazić.

- Paprawiūsia jak skuràt na ahniù.
Parsiuczòk maleńki, ale darahieńki.
Pasłali sabaku pa tabaku, ani sabaki ani tabaki.
Pastàŭ Bohu świeczku, a czortu dwiè.
Paszli durnoha, to za nim druho.
Paszòŭ dy sieŭ.
530. * Paszòŭ sabakam siena kasić.
Paszyŭ i nadzièŭ i na bàbku pahladzièŭ.
Patrebien jak kaszel u kolce.
Patrebien jak sabace druhi chwest.
Paznaūsia jak świnià na piercy.
Pazwòl babie pahulàć, pawierch haławý pojdzic.
Pjànamu i more pa kalena.
Piasòk, choć niabòszczyka chawać.
Pierachryścisia dy i puścisia (w drogę).
Pierachryścisia lewaj rukòj i prawaj nahòj.
540. * Pieranaczujem to bolsz paczujem.
Pisàk pisàŭ, a sabaka praczytàŭ.
Piszczyc a nie hraje.
Piszczyc da nie hraje.
Pizyki, handrymony hawore.
Plakaŭ, plakaŭ, usio Boh adnàkaŭ; jak staŭ spiewac, staŭ Boh dawac.
Pop ludzièj karaje, a sam babu walaje.
Pop swajò a czort swajò, addaj majù malitwu.
Pòŭny jak woka.
Pradaj żonku a sam u sałomku.
550. Prancùz niemcu zadàŭ piercu; a szto niemiec, horki pierec?
Prapàŭ jak u wadù upàŭ (v. jak u wadziè).
* Prapàŭ miech, na ròdnaho Bačka hrech.
Prapàŭ pop i papòŭ rùcko.
Procz manisia a żyta siej.
Prybiràjecsja jak hałodny srać.
Prybiràjecsja maładzikom i wiatchòm.
* Prypòmniła babka dziewicz wieczor, dy dawaj plakać.
Prystaŭ (v. pryczapiūsia) jak smoła.
Pryswòila sraka dubjò, szto dobra bjeć.
560. * Pryszła jak świnià da kanià, dy szerść nie takà.
† Pryszła kazà da wazà prasić siena.
† Pryszòŭ Piatròk (29/VI) adpàŭ listòk, pryszła Ilja (20/VII) adpali dwa, pryszòŭ Spas (6/VIII) usiamu czas.
Pryszòŭsia jak woł da karety.
† Prywiaży kabyle chwest, u jajè swoj jość.
Prywiaży kabyle chwest, kabyła swoj maje.

- Purym nie świata, trasca nie chwaroBa.
Puści świniũ pahreca, to i samõj nimà dzie dzieca.
Puści świniũ za stoł, janà z nahami na stoł.
Puściũ swiniu u ahoròd.
570. Pytājecsa luty, ci dobra abuty.
Rabi kab woũk byũ syt i kazà cewa.
Rabi pilno, a budzia i u domu Wilno.
Rabiũ, rabiũ i haũnòm zawiarszýũ.
Radý u hadý.
Razporki jak u dworki.
Razpuściũsia jak dzièdoũskaja puha.
Razumny jak rabin (v. szpèktar) żydoũski.
Recku jesz s panami, a špi z šwiniami.
Rukà rukũ myje.
580. * Rùni u arũdy nie kładũc.
Ryba nie u ruczce a u reczce.
Rybàk rybku piaczè, a myšliwy łapci sũszyć.
Sabaka bresze a dwaranin jedzie.
Sabaka skora dzieci robić, da ślapyje.
Sam nie ham i nikomu nie dam.
† Sawà nieprzywiadziè sakołà, a taktuju sawũ (v. czortà) jak samà.
Siadzić jak u Boha za pieczkaj.
Schawaj pad bok, niachaj wýraście z kłubòk (mówià temu, kto daje figę).
Siadzièũ try dni, wysiadzièũ zły dni.
590. Siej lon na Halenu (22 Maja) a budzia kaszula pa sàmyje kalena.
Sieli makam Piatihorcy, kabyła porach pojeła.
Siem i siem, dalibò siem (przy kupnie konia na jarmarku).
* Siennym kaniòm nie wajaawàc, a sałòmianym wałòm nie orać.
Siły nie wýrabisz a wýchworajesz.
Siròczyje šlozy daram nieprapadajuć.
* Skaczý wraže, jak Pan każe.
Skaràũ Boh cieszczu za ziàtnije hrachi.
* Skazàũ jak zwiazàũ.
Skrapiušia jak czort żyda zjeũszy.
600. Skupaja haspadynia i z haũnà pleũku dziarè.
Skupý jak niemiec.
Skupý dwa razy tracić.
* Słaũna chata nie uhlami ale pirahami.
Sławien bubien za harami, jak uwidzisz rowien z nami.
Słowo, jak wierabièj: wýpuści, to nie złowisz.
Słuchaj uchom a nie bruchom.
Służka służce a panu trasca.
Służý panu wiernie, a jon tabiè pierdnie.
- Śmierć u zuby niespahladaje.
610. Sol tabiè u woczy.
Spadziawaũsia miadzwiedz na miód i niajeũszy spaci loh.
Sporynia u dziażý, sto kop u miaszkũ.
Spieszàjecsà jak papoũna замуž.
Srebro i złoto idzie w bałoto.
Stalc jak c... na wiasieli.
Staraść nie radaść.
Stary druh lepszy nowych dwuch.
Stary jak hryb (v. jak sabaka).
Staroha wierabjà na miakinu nie złowisz.
620. Sto kop nia hroszy, byle chłopiec charoszy.
Stràznaja jak wiedzma.
Straszný jak czort.
Straszný jak śmierć.
Suchoje leta nie wýsuszyć, a mòkraje wymòczyć.
Suczka niedaść, sabaka niewoźmia.
Swajhò niepapuszczaj i czužoha niedawaj (v. niežadaj).
Swajà siermiazka nieciazka.
Swatu pièrszaja czarka i pièrszaja pałka.
* Swoj swajhò paznàũ i na piwa pazwaũ.
630. Swiatý Barysie (24/VII) ty sam baranišie.
Swiatý pakoju, dobra nam s taboju.
* Syty hałòdnamu niespahadaje.
Szczàśliwy jak bajstrũk.
Szklanki pabiũ (upadł na lodzie).
Szkura wýrobu nie warta.
Szlachcic Aszmiański.
Szlachcic Machcic, kùndeloũ syn.
Szmariũj muzykà miodam, a jon pachnie łojam.
Szto chaũràsno, to kràsno.
640. Szto ciarozwy myślić, pjany skaže.
Szto drazdũ pa czužomu hniazdũ.
Szto durañ sapsujè, rozumny poprawić; a szto rozumny sapsujè, nichtò niepoprawić.
Szto dzicià znosić a pjany zjeść, adnà koryść.
Szto haława to rozum.
Szto kraj, to abyczaj.
† Szto letam nahòj kop, to zimòj zubom chop.
Szto napisano piercòm, to nie wýrubisz i taparcòm.
Szto Plewiaka, to raziawiaka.
Szto sałodka to i smaszna, a szto czyrwona to i ładna.
650. * Szto ubiũ, to ujechaũ.

- Szto ułożyć Cham, to nia wyjmieć i Pan.
 Szło u ciaròzwaho u haławie, to u pjànaho na jazycè.
 Szto woczy widziać, to miaszòk płacić.
 Szto zban, to i pan. (Ł)
 Szto z wozu spało, to prapało.
 Tardý dobra pahulàć, jak nièczaho zahaniać.
 Tadyj jesz, kali rot śwież.
 Tadyj muž z żonkaj swàrycsa, kali u harszkù trasca wàrycsa.
 Takòj biady, szto u mianiè koń chudý.
 660. Talalòch, talalòch, hdzie usraüsia tam i loh.
 Tam miły kutòk, hdzie rezan pupòk.
 Tatarski syn wialik, ale dureń.
 Tawàr u wozie, nadzieja u Bozie.
 Toja de niatoja.
 Toja de nie takoja.
 Toj budzia chawàć, kamù budzia waniać.
 Toj pièrszy u mety stajè, chto letom sani napratùaje. (Ł)
 To za sim, to za tym, to za snom praklatým.
 Trasca nikomu niezdascsa, siem hod patrasie i na toj świet zaniasiè.
 670. Trasiècsa jak asinowy list.
 Treba tak hnucsà, jak apranùcsa.
 Treba tak żyć, jak nabiażyć.
 Treba zahadàć i pahadàć. (Ł)
 Tuman u woczy puskaje.
 Tut jest tut nimà, pajèchała da mlinà.
 Ty pa czužoje z harszkòm, a czort pa twajò z miaszkòm.
 U baby wołos doùhi, da rozum karotki.
 Ucikàj hoły bo abdziarùć, hoły hatòù.
 U czužòj misce ryba, cèniccsa tanièj hryba. (Ł)
 680. U czeplu radziüsia.
 Udałosia czerwiakù, na wikù.
 U dzień ciaczè, a u noczy piaczè.
 U dzień pluszczýć, a u noczy bliszczyć.
 U haraczy wadziè kupaüsia.
 U jakòj wiery radziüsia, u takòj i umiràj.
 U karotkom płaci dobra tolki sraci, de kiepska ustawaci.
 U kazàka czarna sr...
 U kiju dwa koncý, adzin pa mniè, a druhi pa tabiè.
 U miaszkù szyla nie schawàć.
 690. U mianiè łaski choć kaüsizom biarý.
 † U mor namrucsa, a u wajnú nałhucsà.
 U muža na naziè bot skrypić, a u żonki u hrudziàch chrypić.
 Umyüsia, chwašliù; nieumyüsia, laniù. (Ł)

- U naczý traszczýć, a u dzień bliszczyć.
 U naszej matulki daùno śpiàć.
 Upali leńki u kaleńki.
 U piaròd nialèż, z zadu nie astawajcsia, de siarèdziny trymajcsia.
 Upiràjcsa jak kazà.
 Uprasilisia žyldni na try dni, dà-j na cely dzień.
 700. * Usiè czerci adnòj szerści.
 * Usiò można, tolki astarożna.
 U swajèj chaci dobra i sraci.
 U swajèj matki, usiè dzietki hładki.
 Utapålasia biez wady.
 U wialikim hamù, chto schapiù to tamù.
 Uwòjdziesca babce i u szapce; *albo*: dobra babce u szapce.
 * Uziàù czort karoùku, niechàj woźmie i wiaroùku.
 Uzò waspan nie asesor.
 Wialiki a durań.
 710. Wialiki hrom, a mały doszcz.
 * Wiedàć kupcù i pradaùcù.
 Wièdajem biez papà, szto u niadzielu świata.
 * Wiedaù Boh, szto nic dàù świni roh.
 Wiek wiakòm, a muzyk muzykòm.
 Wiek żywi, wiek uczýś, a durniom umiràj.
 * Wiek zżyć, to nia miech zszyć.
 Wòlnamu wola, a spasiònamu raj.
 Wot ja wòjtawa świnià.
 Wot tabiè i raraty, czercie rahàty.
 720. * Woùk sabaki niebaicsa, tolki zwiaki nialubić.
 Wybiràjcsa jak czajka za more.
 Wybiraje woczy.
 Wýhani czorta ad waròt, to jon pieralezia czerez płot.
 Wyskalajeć zuby (v. wyszczaràjcsa), jak suczka na pierawozie.
 Za biahòm i chod prapàù.
 Zachacièù pryhaleüşy dwa razy dziedowàć.
 * Zachacièłasia jak kabyle woctu.
 Zaczapi żyda ci czartà, to nie atrasieszsia.
 * Za durniem Boh.
 730. * Za durnòj haławòj, nahàm nieupakòj.
 Zagter abaczym.
 Za hroszy szabas budzia.
 * Za karalà Sasa byłò chleba i miasa, jak nastaù Poniatòuski usiò paszlò pa czartoùski.
 Za majò żyta, de mianiè nabita.
 † Za moram ciałuszka pałuszka, de za pierawòz rub.

Слоўнічак

- Za pień haławù, za kałodu nohi.
Zaprahàj u duhù, ja pa chamùt pabiahù.
Za świetà po nitaczce, hòlamu saroczka.
* Za swoj hrosz, usiudy charòsz.
740. Za swajù pierebiraczku dastàù sabiè haraczku.
Zdaroù jak ryba.
Zdochniesz jak sabaka.
Z durnoha kustà i jàhada pustà.
Zdzièkujecsa kaciòł nad harszkòm.
Zhiń ty prapadzi, apròcz papadzi.
Zhinuù za sabaku.
Zhodna niepierażýć, ułasna nie pierajèść.
Z jadyńska albo pies, albo sabaka.
Z jazykòm, jak z pirahòm.
750. Zimna, szto duch won, a para staùpòm.
Z kahò kpiła smiejàłasia, tamù samà dastàłasia.
Zławiù biahùczaho waùkà za chwost.
Złodziej zamkà niebaicsa.
Z łysaho cielaci, łysy woł budzia.
Zmiena zmienienie pohodu podajè.
Zmiorz jak haùnò.
Z muchi wałà wýraściù.
Znajdzie przyczynu, choć za łuczynu.
Znaszòù tapòr za łaukaj.
760. Z piaskù puhi niaskrucisz.
* Z pieśni słowa niewýkinuć.
Żre jak świnià.
Zuch naprociù much.
Z wialikaho bałota kulik.
Z wialikaho hurtu, wybraù kurtu.
Żydòuskaja rabota.
Żydòuski rozum, to szelmoùstwa.
768. Z żonkaj, jak z baranòj u lesie.

- Barýsz — барыш, пачастунак пасля куплі-продажу, заключэння гандлёвай здзелкі¹⁸⁶.
- Basola — басэтя, народны струнны смычковы музычны інструмент нізкага рэгістру, блізка да вялянчэлі і кантрабаса¹⁸⁷.
- Borzdyj — хуткі; таропкі; borzda — хутка, шпарка.
- Bubka — зярнятка.
- Chaùràs — суполка, саюз (з яўрэйскай мовы).
- Ciańki — бездарожжа, напраткі.
- De — але, і.
- Dy — аднак.
- Dziedawać — святкаваць «дзяды».
- Handrymony — лухта, глупства.
- Koszka — курыца (дурная).
- Krucieł — махляр; круцель.
- Niazhodny — непрыдатны, непрыгодны.
- Papuszki — пупышка, бутон; пончык.
- Ručko — беспародны сабака; дварняк.
- Sciakàć — хапіць; muki sciaczè — хопіць мукі.
- Taùkàcz — сварлівы; звяглівы.
- Ułasno — смачна.
- Uležna — зручная для ляжання.
- Waśmaki — дробныя медныя грошы.
- Złydni — хрыбет ад птушкі ў страве.
- Zmiena — змена месяца.
- Zwiaha — шум, крык

¹⁸⁶ Барыш // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/8723>. — Дата доступу: 10.04.2014.

¹⁸⁷ Басэтя // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/8753>. — Дата доступу: 10.04.2014.

Дадатак 2

Навагрудская «Молния»

1983 год —
III-й год
XI пятилетки

За большой хлеб Одиннадцатой пятилетки!

НОВОГРУДСКАЯ „МОЛНИЯ“

Мастера уборки урожая Новоградчины

Экипажи комбайнов, победители в районном социалистическом соревновании на уборке зерновых колосовых 1983 г., намолотили:

- СК-5 Ш а ф а р Н. Е. и Сильванович И. С. из к-за «Коммунар»-662 т.
Г р и ц Н. Н. и М а л е в и ч А. В. из к-за «П р о г р е с с»-518 т.
Мащенко М. С. и Мащенко С. М. из к-за «С в и т я з ь»-487 т.
- СК-6 Гнилякевич К. Ф. и Гнилякевич Т. К. из к-за «Коммунар»-580 т.
Макарей М. И. и Макарей П. И. из к-за «Знамя труда»-473 т.
Дубовский А. М. и Дубовский А. А. из к-за «Страна Советов»-439 т.
- СК-4 Гнилякевич Ф. Ф. и Жавнерко М. М. из к-за «Коммунар»-247 т.

ШАФАР Николай Евгеньевич
ст. комбайнер к-за „Коммунар“

ГНИЛЯКЕВИЧ Константин Филиппович
ст. комбайнер к-за „Коммунар“

ГНИЛЯКЕВИЧ Федор Филиппович
ст. комбайнер к-за „Коммунар“

ПЕРЕШАГНУЛИ 400-ТОННЫЙ РУБЕЖ НАМОЛОТА ЗЕРНА ЭКИПАЖИ:

1. Емельянчик А. Н. и Башко С. В. из к-за им. Жданова (СК-5, 470 т.)
2. Зайко Е. И. и Усков А. В. из к-за «Святизь» (СК-5, 425 т.)
3. Шантар Н. Д. и Костюк Е. Ф. из к-за «Страна Советов» (СК-6, 413 т.)

Честь и слава передовикам жатвы-83!

Отдел пропаганды и агитации ГК КПБ
Райком профсоюза работников сельского хозяйства.

Ноябрь
1985 год

ОДИННАДЦАТОЙ ПЯТИЛЕТКЕ—УДАРНЫЙ ФИНИШ!
XXVII СЪЕЗДУ КПСС—ДОСТОЙНУЮ ВСТРЕЧУ!

НОВОГРУДСКАЯ „МОЛНИЯ“

Ударники одиннадцатой пятилетки—
делегаты XXIV городской партийной конференции

Ш А Ф А Р

Николай Евгеньевич—
механизатор колхоза «Коммунар». За пятилетку комбайном СК-5 уб-рал 830 гектаров и намолотил 2678 тонн зерна. Выработка на трактор составила 12195 условных эталон-ных гектаров.

Ш У Р А К

Петр Васильевич—
механизатор колхоза имени Ленина. За пятилетку комбайном СК-6 уб-рал 644 гектара и намолотил 2239 тонн зерна. Выработка на трактор составила 8062 условных эталон-ных гектаров.

И Г Н А Т О В И Ч

Александр Романович—
звеньевой по выращиванию карто-феля совхоза «Дубки». За пятилет-ку вырастил и получил в среднем по 233 центнера клубней с гектара. Выработка на трактор составила 7215 условных эталонных гектаров.

Г Н И Л Я К Е В И Ч

Константин Филиппович—
механизатор колхоза «Коммунар». За пятилетку комбайном СК-6 уб-рал 650 гектаров и намолотил 2232 тонны зерна. Выработка на трактор составила 7405 условных эталон-ных гектаров.

Их труд достоин подражания!

Літаратура

1. Boracin // Aftanazy, R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej: w XI t. — Wrocław: Ossolineum, 1991–97. — T. II. Województwa nowogrodzkie, brzesko-litewskie. Cz. 1. — 1992. — S. 190–191.
2. Boracin // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. I: Aa — Dereneczna. — Warszawa, 1880. — S. 307.
3. Bordiacze // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. I: Aa — Dereneczna. — Warszawa, 1880. — S. 200.
4. Dybowski, Wł. Przysłowia białoruskie z powiatu Nowogrodzkiego / Wł. Dybowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — T. V. — Kraków, 1881. — S. 3–23.
5. Dybowski, Wł. Zagadki białoruskie z gub. Mińskiej / Wł. Dybowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — T. X. — Kraków, 1886. — S. 157–168.
6. Józefin // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. III: Haag — Кęпы. — Warszawa, 1882. — S. 607.
7. Klich, E. Teksty białoruskie z powiatu nowogrodzkiego / E. Klich // Materiały i prace komisji językowej Akademii Umiejętności w Krakowie. — Kraków, 1907. — T. II. — S. 142–143 // American libraries [Электронны рэсурс]. — 2001. — Рэжым доступу: <https://archive.org/details/materiayipracek00jzgoog>. — Дата доступу: 05.04.2014.
8. Kronika // Gazeta Lwowska. — 1911. — 6 września. — № 203. — S. 3.
9. Małyszczyci, S. Młynarstwo zbożowe. — T. 1. Cz. 1. Przemysł młynarski w ogólnym zarysie. Cz. 2. Maszyny rozdrabniające. — Warszawa, 1890. — 728 s. // Biblioteka cyfrowa politechniki lubelskiej [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: http://bc.pollub.pl/dlibra/docmetadata?id=818&from=&dirids=1&ver_id=&lp=3&QI=. — Дата доступу: 01.05.2014.
10. Maszyński, J. Dwór w Ostaszynie / J. Maszyński // Tygodnik illustrowany. — 1900. — № 20. — S. 394–396.
11. Mokrzyński, J. Młynarstwo: w zarysie. Cz. 1. Mlewo i mieliwo. — Warszawa, Lwów, 1914 // Biblioteka cyfrowa politechniki lubelskiej [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://bc.pollub.pl/dlibra/doccontent?id=792&from=FBC>. — Дата доступу: 01.05.2014.
12. Mokrzyński, J. Młynarstwo: w zarysie. Cz. 2. Maszyny i narzędzia młynarskie. — Warszawa, Lwów, 1914 // Biblioteka cyfrowa politechniki lubelskiej [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://bc.pollub.pl/dlibra/doccontent?id=793&from=FBC>. — Дата доступу: 01.05.2014.
13. Nasiejki // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. VI: Malczyce — Netreba. — Warszawa, 1885. — S. 924.
14. Niankowo // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. VII: Netrebka — Perepiat. — Warszawa, 1886. — S. 30.
15. Ostaszyn/Ostaszyno // ARCHIWUM FOTOGRAFII GENEALOGICZNEJ. — [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.genealogia.okiem.pl/foto2/displayimage.php?pid=11771>. — Дата доступу: 05.09.2011.
16. Ostaszyno // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. VII: Netrebka — Perepiat. — Warszawa, 1886. — S. 664.
17. Pawłowicz, E. Wspomnienia: Nowogródek. Więzienie — wygnanie / E. Pawłowicz. — Lwów, 1887. — S. 55–56, 59.
18. Sienna // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. X: Rukszenice — Sochaczew. — Warszawa, 1889. — S. 562.
19. Sulatycze // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. XI: Sochaczew — Szlubowska Wola. — Warszawa, 1890. — S. 561.
20. Wolff, J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku / J. Wolff. — Warszawa, 1895. — S. 20–21, 496.
21. Zaplisie // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich: w XV t. — T. XIV: Worowo — Żyżyn. — Warszawa, 1895. — S. 398.
22. Анікевіч, І. І палілася песня / І. Анікевіч // Новае жыццё. — 1987 — 31 студзеня.
23. Анішчанка, Я. Прапінацыя / Я. Анішчанка // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.] — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 462–463.
24. Антонова, А. Счастливы вместе / А. Антонова // Гродзенская праўда [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://grodnonews.by/ru/0/18963/news>. — Дата доступу: 10.04.2014.
25. Арлоў, У. Імёны свабоды / У. Арлоў. — 2007. — С. 22–23.
26. Багач // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/7943>. — Дата доступу: 10.04.2014.
27. Бакарасов, В. А. Верхненеманская низина / В. А. Бакасаров // Природа Беларусі: энцыклапедыя: в 3 т. — Т. 1. Земля і недра / рэдкал.: Т. В. Белова [і др.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2009. — С. 73.
28. Беларускія народныя паясы // Тэхналогія вырабу [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://uzor.iatp.by/html/tehnology.html>. — Дата доступу: 02.09.2011.
29. Боярская // Глобус Беларусі [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://globus.tut.by/boyarskaya/index.htm>. — Дата доступу: 05.05.2014.
30. Брыль, Я. Заказ і просьба // Пішу, як живу. Аповесць, апавяданні, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. — Мінск, 1994. — Камунікат.орг. [Электронны рэсурс]. — 2012. — Рэжым доступу: http://kamunikat.org/usie_knihi.html?lang=EN&pubid=20087. — Дата доступу: 16.03.2014.
31. Булгак, Я. Край дзіцячых гадоў / Я. Булгак. — Мінск: Беларусь, 2004. — С. 14.
32. Бурат // Wikipedia [Электронны рэсурс]. — 2003–2014. — Рэжым доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Бурат>. — Дата доступу: 25.04.2014.

33. Бянько, У. У. Гісторыя Асташына / У. У. Бянько, У. А. Палуян // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Карэліцкага раёна. — Мінск: Ураджай, 2000. — С. 195.
34. Валовка // Природа Беларусі: энцыклапедыя: в 3 т. — Т. 2. Клімат і вода / рэдкал.: Т. В. Белова [і др.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі. — 2010. — С. 69.
35. Вальма // Архітэктура Беларусі: Слоўнік дойліда. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1993. — С. 17.
36. Вальцы // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 05.09.2011.
37. Васільева, А. Народнае адзенне Навагрудчыны XIX — першай паловы XX ст. / А. Васільева // Беларускі гістарычны часопіс. — 2006. — № 7. — С. 47–55.
38. Военно-топографическая карта Российской Империи, созданная под руководством Ф. Ф. Шуберта и П. А. Тучкова. Масштаб: 3 версты на дюйм. — 1912. — Ряд XV, лист 5 (на основе карты 1865–1866 гг.).
39. Воіны-землякі, якія загінулі ці прапалі без вестак на франтах Вялікай Айчыннай вайны // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 384–385.
40. Вызначыліся працай // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 486–491.
41. Габрусь, Т. Архітэктурныя помнікі Навагрудчыны / Т. Габрусь // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 160.
42. Гайба, М. Народныя майстры і рамёствы Навагрудчыны / М. Гайба // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 126–127, 509–510.
43. Гайба, М. Старэйшая вёска раёна / М. Гайба // Новае жыццё. — 2001. — 31 кастр.
44. Гайба, М. У полімі рэвалюцыі / М. Гайба, У. Несцярэнка // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 241–244.
45. Гартаваліся ў барацьбе // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 263–265.
46. Гізун, А. Сляды спадчыны. Асташына / А. Гізун // Intex-press.by, Барановічскі навісний портал [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.intex-press.by/ru/911/200/10565/>. — Дата доступу: 05.05.2014.
47. Гнілякевіч Міхаіл Паўлавіч // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 254.
48. Грубка // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 03.09.2011.
49. Грынь, І. Навагрудчына праваслаўная / І. Грынь // Новае жыццё. — 2007. — 10 ліст. — С. 2.
50. Грынь, І. Нашы землякі / І. Грынь // Навагрудчына ў гістарычна-культурнай спадчыне Еўропы (да 600-годдзя Грунвальдскай бітвы). — Мінск, 2010. — С. 366.
51. Грыцкевіч, А. Радзівіл Крыштоф / А. Грыцкевіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2005–2010. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 490.
52. Грыцкевіч, А. Радзівілы / А. Грыцкевіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 503–504.
53. Грыцкевіч, А. Чартарыйскія / А. Грыцкевіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 739–740.
54. Гуркоў, У. С. Вёска / У. С. Гуркоў // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 109.
55. Думін, С. Кішкі / С. Думін // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 101–102.
56. Жертвы палітычнага тэрора в СССР [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://lists.memo.ru>. — Дата доступу: 05.04.2014.
57. З успамінаў Мацвея Іванавіча Бесараба — сакратара Наваградскага падпольнага камітэта КПЗБ // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 265–266.
58. Загідуліна, М. Закадзіраваны аповед. «Фамільныя» ўспаміны Аляксандра Сільвановіча / М. Загідуліна // Рэдакцыйна-выдавецкая ўстанова «Культура і мастацтва» [Электронны рэсурс]. — 2013. — Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&DomainName=mast&id=1061>. — Дата доступу: 10.04.2014.
59. Загінуўшыя і прапаўшыя без вестак партызаны, асобы, якія садзейнічалі партызанскаму руху, мірныя жыхары — ахвяры фашысцкага тэрору // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 348.
60. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Гродзенская вобласць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэдкал.: С. В. Марцалеў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1986. — С. 267–268.
61. Зональный государственный архив в г. Новогрудке. — Фонд 143. — Сельскохозяйственный производственный кооператив (СПК) «Коммунар-агро», д. Воробьевичи Осташинского сельского Совета Новогрудского района Гродненской области.

62. Караткевіч, У. Куфар жыцця / У. Караткевіч // Зямля пад белымі крыламі [Электронны рэсурс] // Музей Уладзіміра Караткевіча Мінскага прафесійна-тэхнічнага каледжа электронікі. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.uladzimir-karatkevich.com/bibl/bel/naris/zemlia6.html>. — Дата доступу: 02.09.2013.
63. Касцюк, М. Пасляваеннае аднаўленне і развіццё / М. Касцюк // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 457–462.
64. Кацар, М. С. Беларускі арнамент. Ткацтва. Вышыўка / навук. рэд. Я. М. Сахута. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1996. — С. 9–15.
65. Книга Славы // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронный ресурс]. — 2007–2014. — Режим доступа: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/obschestvo/kniga>. — Дата доступа: 14.04.2014.
66. Кунейка А. П. // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 273.
67. Кушнярэвіч, А. Асташынскі кальвінскі збор / А. Кушнярэвіч // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 1: Абаленскія — Кадэнцыя. — 2-е выд. — 2007. — С. 258.
68. Лакотка, А. І. Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры / А. І. Лакотка. — Мінск: Ураджай, 1999. — С. 108–109, 114, 117–118.
69. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распаўядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. — Мінск: Літаратура і мастацтва, 2008. — С. 42–43; Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. — Мінск: Изд-во БГУ, 1974. — С. 448.
70. Лицкевич, С. Дон Кихот зовет на помощь / С. Лицкевич // Поиск mail.ru [Электронный ресурс]. — 2011. — Режим доступа: http://hl.mail.ru/su/mc_ached?q=%22%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B%20%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0%22&c=14-1%3A32-1&r=3620905&rch=l&qurl=http%3A/www.mercatorgroup.ru/articles/Don_kixot_zovet_na.html&fr=webhsm.
71. Локотко, А. И. Типы традиционной застройки крестьянского двора в Белоруссии (XIX — середина XX в.) / А. И. Локотко // Советская этнография. — 1987. — № 4. — С. 116–126.
72. Лососевые // Wikipedia [Электронный ресурс]. — 2003–2014. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Лососевые>. — Дата доступа: 25.04.2014.
73. Лугачева, Т. МОПР в Западной Белоруссии (1923–1939) / Т. Лугачева. — Гродно: ГрГУ, 2001. — С. 9.
74. Маракоў, Л. Дыбоўскі Уладзіслаў Янавіч / Л. Маракоў // Леанід Маракоў. Даведнікі пісьменніка, гісторыка, энцыклапедыста Леаніда Маракова «Рэпрэсаваныя грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі» [Электронны рэсурс]. — 1997–2011. — Рэжым доступу: <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19449>. — Дата доступу: 02.09.2011.
75. Мінько, Л. І. Млын вадзяны / Л. І. Мінько // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 322.
76. Навагрудскі строй // Навагрудскі сайт «Замкавая гара» [Электронны рэсурс]. — 2002. — Рэжым доступу: http://novogrudok.iatp.by/text/text_CulturaNavaKostium.htm. — Дата доступу: 05.09.2011.
77. Нагорный Н. Н. // Биографический указатель. Проект «Хронос» [Электронный ресурс]. — 2000–2011. — Режим доступа: http://www.hrono.ru/biograf/bio_n/nagorny_nn.html. — Дата доступа: 20.08.2011.
78. Наш абавязак — назваць іх імёны // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 467–471.
79. Несцярэнка, У. Новы парадак / У. Несцярэнка // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 289.
80. Николайчук, В. Осташинский характер / В. Николайчук, А. Бирилко // Сельская газета. — 1980-е гг. — Из фондов Новогрудского историко-краеведческого музея.
81. Новогрудская молния. — 1981, 1982, 1983 гг. — Из фондов Новогрудского историко-краеведческого музея.
82. Обобщенный банк данных «Мемориал» [Электронный ресурс]. — 2003–2011. — Режим доступа: <http://www.obd-memorial.ru>. — Дата доступа: 11.04.2014.
83. Орден Октябрьской Революции // Википедия [Электронный ресурс]. — 2014. — Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Орден_Октябрьской_Революции. — Дата доступа: 14.04.2014.
84. Па старонках газет «Звязда» і «Новае жыццё» за 1956–1962 гг. // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 479.
85. Паведамленне аб пакаранні смерцю праз павешанне 4 камуністаў і камсольцаў у наваградскай турме // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262–263.
86. Пазднякоў, В. Астоя / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 1: Абаленскія — Кадэнцыя. — 2-е выд. — 2007. — С. 258.
87. Пазднякоў, В. Абуховічы / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 1: Абаленскія — Кадэнцыя. — 2-е выд. — 2007. — С. 199.
88. Пазднякоў, В. Саламярэцкія / В. Пазднякоў // Вялікае Княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2006–2007. — Т. 2: Кадэцкі корпус — Яцкевіч. — 2006. — С. 537–538.

89. Панцак // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/18554>. — Дата доступу: 01.05.2014
90. Подвижная карта «Глобуса Беларусі» [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://orda.of.by/.map/?53.689352, 26.050992&m=1v/14>. — Дата доступу: 05.05.2014.
91. Прачыстая // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://rv-blr.com/dictionary/view/4323>. — Дата доступу: 10.04.2014.
92. Прыдарожны крыж — ахова на зямлі беларускай // Духовно-просветительский центр «Крыніца» [Электронны рэсурс]. — 1995–2005. — Рэжым доступу: <http://krinica.minsk.edu.by/ru/main.aspx?guid=1551>. — Дата доступу: 25.09.2011.
93. Раманюк, М. Прыдарожныя крыжы / М. Раманюк // Часопіс «Наша вера» [Электронны рэсурс]. — 1995–2005. — Рэжым доступу: <http://media.catholic.by/nv/n5/art15.htm>. — Дата доступу: 25.09.2011.
94. Раманюк, М. Ф. Навагрудскі строй / М. Ф. Раманюк // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 335.
95. Салярная сімволіка // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 05.09.2011.
96. Сахута, Я. М. Кавалі / Я. М. Сахута // Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя (Бел. Сав. Энцыкл.) / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 225.
97. Сахута, Я. М. Ліштва / Я. М. Сахута // Этнаграфія Беларусі: Энцыкл. (Бел. Сав. Энцыкл.) / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. — Мінск, Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1989. — С. 293–294.
98. Сельское хозяйство // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронны рэсурс]. — 2007. — Рэжым доступу: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/economy/selxoz>. — Дата доступу: 30.08.2011.
99. Сильванович Александр // Гродненская областная организация ОО «Белорусский союз художников» [Электронны рэсурс]. — 2014. — Рэжым доступу: <http://art.grodno.su/art-iskusstvo/silvanovich-aleksandr.html>. — Дата доступу: 10.04.2014.
100. Сільвановіч, А. Рака Валоўка / А. Сільвановіч // Галерэя «Крыга» [Электронны рэсурс]. — 2010–2014. — Рэжым доступу: http://www.kryga.by/index.php?page=shop.product_details&flypage=flypage_new.tpl&product_id=5395&category_id=2&manufacturer_id=336&option=com_virtuemart&Itemid=2&lang=ru&vmccchk=1&Itemid=2. — Дата доступу: 25.04.2014.
101. Слоўнік адметнай лексікі // Электронная Энцыклапедыя [Электронны рэсурс]. — 2003–2014. — Рэжым доступу: <http://www.slounik.org/slovaklad/11/5>. — Дата доступу: 25.04.2014.
102. Союз польских харцеров // Wikipedia [Электронны рэсурс]. — 2003–2014. — Рэжым доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Союз_польских_харцеров. — Дата доступу: 25.04.2014.
103. Спірыдонаў, М. Ф. Асташына / М. Ф. Спірыдонаў // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. — Т. 2: Аршыца — Беларусцы / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1996. — С. 46.
104. СПК «Коммунар-агро» // Новогрудский районный исполнительный комитет [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://novogrudok.grodno-region.by/ru/economy/selxoz/selorg>. — Дата доступу: 05.09.2011.
105. СПК Коммунар // Биоком технология [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://biocomtechnology.by/ru/projects/spk-komunar>. — Дата доступу: 05.09.2011.
106. Толочко, А. Мельницы Сильвановича / А. Толочко // Вечерний Минск. — 1997. — 1 сент. — С. 3.
107. Успаміны Міхаіла Купрыянавіча Карповіча аб выступленні сялян вёскі Асташына Навагрудскага павета супраць асаднікаў і паліцыі ў 1932 г. // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262.
108. Федорук, А. Т. Садово-парковое искусство Белоруссии / А. Т. Федорук. — Мінск: Ураджай, 1989. — С. 74–75.
109. Хаўратовіч, І. П. Асташынскае выступленне сялян 1932 г. / І. П. Хаўратовіч // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. — Т. 1. А — Беліца / рэдкал.: М. В. Біч [і інш.]. — Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1993. — С. 219.
110. Чантурыя, В. А. История архитектуры Белоруссии / В. А. Чантурия. — Мінск: Вышэйшая школа, 1977. — С. 92.
111. Шагравец // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 05.09.2011.
112. Шківы // Тлумачальны слоўнік беларускай мовы // Родныя вобразы [Электронны рэсурс]. — 2011. — Рэжым доступу: <http://www.rv-blr.com/slounik>. — Дата доступу: 05.09.2011.
113. Шутенко, Г. Осташинские коммунары / Г. Шутенко // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 262.
114. Шышагіна-Патоцкая, К. Я. Нясвіж і Радзівілы / К. Я. Шышагіна-Патоцкая. — Мінск: Беларусь, 2002. — С. 159–164.
115. Яны загінулі ў мірны час // Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. — Мінск: Беларусь, 1996. — С. 466–467.
116. Ястребок // Форум Lingvo [Электронны рэсурс]. — 1996–2014. — Рэжым доступу: <http://forum.lingvo.ru/actualthread.aspx?tid=144815>. — Дата доступу: 16.05.2014.
117. Яўстафій Вятрак // Культурна-асветніцкі клуб «Спадчына» [Электронны рэсурс]. — 2010. — Рэжым доступу: <http://spadchyna.net>. — Дата доступу: 05.09.2011.
118. Яцкевіч, З. Радавод Яна Чачота / З. Яцкевіч // Беларусіка-Albaruthenica. Кніга 10. — Мінск: Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1998. — С. 6.

Навукова-папулярнае выданне

ЯРАШУК Марына Віктараўна

Асташына:

гісторыя старэйшай вёскі Навагрудчыны

Камп'ютарны дызайн, вёрстка *А. Нявінская*
Дызайн вокладкі *А. Катовіч*
Карэктар *Ю. Ірхіна*

Падпісана да друку 02.06.2014. Фармат 60×84¹/₁₆.
Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 11,4. Улік.-выд. арк. 8,8.
Наклад 200 ас. Замова 352.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/142 ад 09.01.2014.
№ 2/34 ад 23.12.2013.
Вул. Ціміразева, 9, 220004, Мінск.